

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSSTYRELSEN

Õuddpeâmmplan vuâđ 2016

Meärrös 39/011/2016
Määräykset ja ohjeet 2017:13b
ISBN 978-952-13-6440-2 (pdf)
© Mätt'tõshalltös (Opetushallitus)

Siiskõs

1. Õuddpeâmmplaan vuâđ da pääiklaž õuddpeâmmplaan.....	4
1.1 Õuddpeâmmplaan vuâđ da tõi õõlgtemvuõtt	4
1.2 Pääiklaž õuddpeâmmplaan	5
1.3 Päärna õuddpeâmmplaan	6
1.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	7
2. Tuâj õuddpeâmmast da takai täävtõõzz.....	7
2.1 Õuddpeâmm jä'rjstummuž o'hjjei õõlgtõõzz	8
2.2 Õuddpeâmm tuâimmjemhääm	10
2.3 Õuddpeâmm vue'ssen päärna šõddâm da mättjem pälgsest	11
2.4 Ärvv-vuâđđ	12
2.5 Mättjemfi'ttjõs.....	13
2.6 Pedagooglanji teäddnam škoou'l'jem, mätt'tõõzz da hääid obbvuõtt	13
2.7 Veiddsõs silttummuš	14
Jorddmõš da mättjummuž.....	15
Kulttuurlaž silttummuš, vuârrvaiktõs da õlmmummuš	15
Jijstes huõl âânnmõš da aarg tääid	16
Määnglookkâmtäidd da teâtt- da saaggtemteknolooglaž silttummuš.....	16
Vuässõõttmõš da vaaiktummuš	16
2.8 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	17
3. Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur	18
3.1 Tuâimmjemkulttuur õõudummuš da tõn o'hjjei vuâđđjurddi	18
Mättjeei õõutstõs tuâimmjemkulttuur õđđmen.....	19
Siõ'rre da vuârrvaiktõ'sse älsmõ'tti õõutstõs	19
Vuässadvuõtt, õõutverddsazvuõtt da tää'ssärv.....	19
Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da kiõllteâđstõs.....	20
Pue'rrvââjjam, staanvuõtt da keäll'jeei jie'llemnää'll.....	20
3.2 Õuddpeâmm mättjempirrõõzz.....	21
3.3 Õhttsažtuâjj õuddpeâmmast.....	22
Peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjj	22
Määngsuârglaž õhttsažtuâjj	23
3.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	23

4. Õuddpeâmm pedagooglaž tuâimmjem plaanmõš da čõõđ viikkmõš	24
4.1 Raam pedagooglaž tuâimmjumšest	24
4.2 Pedagooglaž dokumentâsttmõš	25
4.3 Määngbeällsaž tuâjjnääl	25
4.4 Siõrr õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam käivvan	26
4.5 Mättjem sue'rij	27
Kiiõli ree'ğges maai'lm	27
Määng hääm õlmmumšest	29
Mon da mi'jji õutstõs	30
Tu'tkkääm da tuâimmjam muu pirrõõzzâst	31
Šõõddam, likkääm da õuddnam	33
4.6 Kiiõlle da kulttuu're kuulli tää'rķab vuei'nnemkuu'lm	34
Kuõi'tkiiõllsaž õuddpeâmm	35
4.7 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	36
5. Päärna õuddnem da mättjem tuärjj	37
5.1 O'hjeei vuâđđjurddi tuärj järejstummšest	37
5.2 Õhttsažtuâjj päärnain, peâmmjin da jee'res ä'sštobddjin tuärj äi'ğgen	38
5.3 Tuärj čõõđ viikkmõš õuddpeâmmast	38
5.4 Päärna õuddpeâmmplaan tuärj äi'ğgen	39
5.5 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	40
6. Vaajtõsmääinlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem kiiõčcmõ'sše vuâđđõõvvi õuddpeâmm	41
6.1 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	41
7. Tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš õuddpeâmmast	42
7.1 Pedagooglaž tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš	42
7.2 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	43

1. Õuddpeâmmplan vuâđ da pääiklaž õuddpeâmmplan

Õuddpeâmmplan vuâđ lij õuddpeâmm lää'jj¹ vuâđain Mätt'tõshalltõõzz u'vddem vä'lddkåaddlaž meärrõs, koon mie'ldd pääiklaž da pärnai õuddpeâmmplan raajât da õuddpeâmm viiggât čõõđ. Õuddpeâmmplan vuâđai raajmõõžž ohjad jeä'rben õuddpeâmm lää'kk, ko'st šiõtteet pärnai vuõiggâdvuõđâst õuddpiõmmu di õuddpeâmm täävtõõzzin. Õuddmätt'tõs, koon šiõttâäll vuâđdmätt'tõslää'kk², lij vue'ssen õuddpeâmmast. Õuddmätt'tõõzz ohjad Mätt'tõshalltõõzz meärrõssân uvddum Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplan vuâđ.

Õuddpeâmm lij vue'ssen lää'dd škooultemriäšldõõggâst di tää'rkes podd pärnai šõddâm da mättjem pälggest. Peâmmjin lij vuõss-sâjjsaž va'stteemvuõtt pärnai škoou'l'jumšest. Õuddpeâmm tuärjjad da tiuddad piärrji škoou'l'jemtuâj da va'sttad beä'lstes pärnai pue'rrvââjjmest.

Õuddpeâmm vä'lddkåaddlaž o'hjjeem jurddjen lij raajjâd õõutverddsaz õudldõõzzid õuddpiõmmu vuässõõtti pärnai tiuddvääldlaž šõddma, õuddnumša da mättjumša.

Õuddpeâmmplan vuâđai oodõõzz vue'lğgemsââ'jjen lie pärnai šõddâmpirrõõzz da õuddpeâmm tuâimmjempirrõõzz muttâz. Vuâđaid lij valmštõllum čõnstõkjoukkõhttsažtuâjast äü'kken äâ'nee'l odõsõmâs tu'tkķeem- da õõu'deemtuâj pu'httem aa'sšid.

Õuddpeâmmplan obbvuõtt lij kolmmtäss'saž. Tõt šâdd vä'lddkåaddlaž õuddpeâmmplan vuâđain, pääiklaž õuddpeâmmplanin di pärnai õuddpeâmmplanin.

1.1 Õuddpeâmmplan vuâđ da tõi õõlgtemvuõtt

Õuddpeâmmplan vuâđai tuâjjan lij tuärjjeed da ohjjeed õuddpeâmm jä'rjstummuž, čõõđ viikkmõõžž da õõudâs viikkmõõžž di õõu'deed kudd da õõutverddsaz õuddpeâmm teâuddjummuž pirr jânnam. Õuddpeâmmain juu'rdeet plaanmallaš da täävtõõzz meâldlaž škoou'l'jumšest, mätt'tõõzzâst da hââidast šõddi obbvuõđ, ko'st teâdd lij jeä'rben pedagogiikkâst³.

Õuddpeâmmplan vuâđain meä'rreet õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž kõskksaž täävtõõzzin da siiskõõzzin, õuddpeâmm jä'rjsteei da pärnai peâmmji kõskksaž õhttsažtuâjast, määng sue'rij õhttsažtuâjast di pärnai õuddpeâmmplan siiskõõzzâst⁴.

Õuddpeâmmplan vuâđ lij õuddpeâmm jä'rjstee'jid juriidlanji õõlgteei meärrõs. Vuâđdä'sške'rjj äânn se'st meärrõõzzi lââ'ssen ää'veei tee'kst obbvuõđ fi'ttjem diõtt. Juõ'kķ låagg lo'ppe lie norrum pääiklanji tu'mmeem ää'sš, kook ohjee pääiklaž õuddpeâmmplan raajmõõžž da õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž. Õuddpeâmmplan vuâđain lij še vii'ttum lää'jjšeättma. Vii'ttjõõzzi jurddjen lij čiõlgeed vuâđdtee'kst õhttvuõđ lää'jjšiõtteem vuõđđu.

Tân vuâđdä'sške'rjest juu'rdeet õuddpeâmm jä'rjstee'jen kââ'dd, kâ'ddõhttâm le'be jee'res kääzzkõõzz puu't'teei (õõlmâs le'be privat)⁵. Peâmmi fi'ttõõzz äâ'net miârkkšõõvvâd pärnai puärraz le'be jee'res huõlteei.

¹ Õuddpeâmm lää'kk (36/1973)

² Vuâđdmätt'tõslää'kk (628/1998) 26 a § (1040/2014)

³ Õuddpeâmm lää'kk 1 § (580/2015)

⁴ Õuddpeâmm lää'kk 9 § (580/2015)

1.2 Pääiklaž õuddpeâmmplaan

Õuddpeâmm jä'rstee'ji âlgg raajjâd vä'lddkâaddlaž õuddpeâmmplaan vuâdai mie'ldd pääiklaž õuddpeâmmplaanid. Õuddpeâmmplaan raajjâmõõlgtõs kuâskk še kââ'dd ha'ŋkķeem jee'res õuddpeâmm da kââ'dd vuâppâm pärnai privat pei'vvpäi'kķtuâim le'be privat piârpei'vvhâaid⁵. Pääiklaž õuddpeâmmplaan lie õõlgtēi da tõid âlgg ärvvtõõllâd da õõu'deet. Pääiklaž õuddpeâmmplaan vuei'tet raajjâd pukid tuâimmjemnaa'lid kuõskkjen (pei'vvpäi'kķ, piârpei'vvhâidd da jee'res õuddpeâmm) le'be juõ'kķ tuâimmjemnalla jeä'rben. Õuddpeâmm jä'rsteei vuâitt suâppâd rââst jä'rsteeiraaji vuallai õhttsažtuâjast õuddpeâmmplaan raajeen, ärvvtõõlee'n da õõudâs viiggee'n.

Õuddpeâmmplaan raajât nu'tt, što tõt meä'rtââll, ohjjad da tuärjjad õuddpeâmm jä'rjstumuž pääiklanji. Plaan raajeen âlgg vä'ldded lokku pääiklaž jii'jjesnallšemvuõðid, vuei'tlvaž pedagooglaž tie'ddi ää'sš, pärnai taarbid di tõn, mâi'd õuddpeâmm kuõskki ärvvtõõllâmteâd da ooudeemtuâj lie pohttam mie'ldes. Pääiklaž plaan vuâitte tää'rķeed vä'lddkâaddlaž vuâdai, leša tõk jie vuei't čorstâ'tted ni mõõn lää'jj, asetõõzz le'be õuddpeâmmplaan vuâdai oudldem täävtõõzz le'be siiskõõzz.

Õuddpeâmmplaan raajjmen vää'ldet lokku jee'res pääiklaž tää'zzest tuejjuum plaan, mâ'te

- õuddpeâmm, pärnaid da piârrjid kuõskki plaan da tu'mmstõõgg
- õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- vuâdđmätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- vuei'tlvaž vuâdđmätt'tõ'sse valmšteei mätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- pärnaisuõjjlemlää'jj meâldlaž pärnai da nuõri pue'rrvââjjamplaan⁷
- jeälõõttâmplaan⁸.

Õuddpeâmm jä'rsteei âânn huõl tõ'st, što õuddpeâmm tuâjjlažkâdda, peâmmjid di pärnaid uu'det vuei'ttemvuõð vuâssõõttâd pääiklaž õuddpeâmmplaan raajjma da ooudummša⁹.

Pääiklaž õuddpeâmmplaan raajât õhttsažtuâjast pääiklaž mätt'tõõzz di sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl tuâjaid hâiddai ve'rğgnii'kķivui'm. Pärna šõddâm da mättjem pälggaz juâtķķjem da čââvasvuõð staaâm diõtt õudd- da vuâdđmätt'tõõzz õudsteei vuâssâ'tte õuddpeâmmplaan raajjma da ooudummša. Õuddpeâmm jä'rsteei preemm õuddpeâmmplaan jeä'rben lää'ddkiõllsaž, ruõccķiõllsaž, sää'mķiõllsaž di taarb mie'ldd jee'res ķiõ'lle uvddum õuddpeâmm vääras¹⁰.

Õuddpeâmm jä'rsteei tuâjjan lij ärvvtõõllâd u'vddmes õuddpeâmm di vuâssõõttâd âlggbeällsaž tuâimmjumšes arvvtõõllma¹¹. Ärvvtõõllmõõžž ķiõtt'tõõlât tää'rķben lââggast 7.

⁵ Õuddpeâmmmlää'kķ 1 §

⁶ Õuddpeâmmmlää'kķ 15-26 § (909/2012)

⁷ Pärnaisuõjjlemlää'kķ (417/2007) 12 § (1292/2013)

⁸ Lää'kķ jeälõõttmõõžž ooudummšest (1386/2010) 15 §

⁹ Õuddpeâmmmlää'kķ 7 b § (580/2015)

¹⁰ Õuddpeâmmmlää'kķ 11 § 2 mom. (875/1981)

¹¹ Õuddpeâmmmlää'kķ 9 b § (580/2015)

1.3 Päärna õuddpeâmmplan

Õuddpeâmmast joo'tti päarnast lij õuddpeâmlää'jj staanâm vuõiggâdvuõtt vuâžžad planmallaš da täävtõõz meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõz da hâaid. Tai tieu'ddem diõtt raajât juõ'kk pei'vvpääi'kkest da piârpei'vvhâaidast joo'tti päarnže õuddpeâmmplan¹². Päärna õuddpeâmmplan vue'lğğemsââ'jjen â'lğğee lee'd päärna pue'rmõs da taarb. Pedagooglaž tuâimmjummsa pijjât plaa'ne pââjas pijjum täävtõõzzid. Päärna õuddpeâmmplan raajât päärna alteeppoodd pei'vvpääi'kkest le'be piârpei'vvhâaidast. Tuâjjlažkâ'dd rääjj plan õhttsažtuâjast peâmmjin. Päärna miõl da tuâivvjid âlgg se'lvvted da vä'ldded lokku plaanâst. Tuâjjlažkâ'dd va'steemnalla lij ooccâd šiõttlõs naa'lid päärna vue'nnemkuu'imi čiõlgttem diõtt. Päärnai õuddpeâmmplanin ou'dde puõ'tti täävtõõzzid vää'ldet lokku päärnažjoouk tuâim planummšest da mättjempirrõõzzi õõudummšest.

Päärna õuddpeâmmplan raajmest da čõõđ viikkâm ärvvtõõllmõõžžâst pei'vvpääi'kin va'sttad ooumaž, keä'st lij päärnaikaardâsu'čtee'l ââ'ntemvuõtt¹³. Piârpei'vvhâaidast joo'tti päärna õuddpeâmmplan raajeen ââ'net päärnaikaardâsu'čtee'l ä'sštobdmõõžž¹⁴. Päärna õuddpeâmmplan raajma vuâssâ'tte taarb mie'ldd päärna õuddnummuž da mättjummuž tuârjjei ä'sštobdi le'be jee'res taarbšum vue'ssbeä'l.

Päärna õuddpeâmmplan lij dokume'ntt, koozz pijjât pââjas päärna õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam tuârjjei täävtõõzzid da tuâimid. Päärna õuddpeâmmplan raajeen kovveet päärna silttummuž, aa'ppid, miõl kie'ssi aa'sšid di õhttnallaš taarbid. Lij tä'rkk, što päärna peâmmai da tuâjjlažkâ'dd vuâmmšõõz da vuâinnmõõžž päärna õuddnem da mättjem pooddin di jooukâst tuâimmjummsest õhttne päärna õuddpeâmmplanâst. Pedagooglaž dokumentâsttmõõžž (lâakk 4.2) ââ'net äü'kken plan raajeen. Plan raajeen vää'ldet lokku še päärna kiõl'laž, kulttuurlaž da kiõčcmõõžž meâldlaž tuâgga.

Päärna õuddpeâmmplaa'ne pijjât pââjas päärna vuei'tlvaž õuddnem da mättjem tuârjjõõz da tõn čõõđ viikkmõõžž¹⁵ (lâakk 5.4). Jos päarnast lij mii-ne ku'kesäiggsaž puõzzâlm, kââ'tt kai'bbai taalkâshâaid pei'vvpääi'kk- le'be piârpei'vvhâiddpeei'v äi'ğgen, päarnže raajât taalkâshâiddplan vue'ssen päärna õuddpeâmmplanâst¹⁶.

Päärna õuddpeâmmplan teâuddjummuž âlgg ärvvtõõllâd, da plan âlgg ta'rkstet uu'ccmõssân õ'htešt ee'jjest. Plan âlgg kuuitâg ta'rkstet pâi, ko tõõz lij päärna taarbin puõ'tti mâinn.¹⁷ Alttõs plan ta'rkstummsa vuâitt pue'tted tuâjjlažkâ'ddest, jee'res ve'rğğnee'kkest, koin lij leâmmaž päärna aa'sšin õhttsažtuâjj, le'be päärna peâmmjest¹⁸. Päärna õuddpeâmmplan ärvvtõõllmen ärvvtõõllmõš kuâskk jeä'rben tuâimmjem jä'rjstõõllmõõžžid da pedagogiikk teâuddmõõžž.

¹² Õuddpeâmlää'kk 7 a § (580/2015)

¹³ Õuddpeâmlää'kk 7 a § da Halltõõz e'tkkõs ee'ttiik-kâdda lâä'kken päärnai pei'vvhâaidast uvddum lâä'jj mu'ttmest da mättmen tõõz kuulli lâä'kken (341/2014) 7 a §, vuâđđõõttmõõžž s. 18

¹⁴ Halltõõz e'tkkõs ee'ttiik-kâdda lâä'kken päärnai pei'vvhâaidast uvddum lâä'jj mu'ttmest da mättmen tõõz kuulli lâä'kken (341/2014) 7 a §, vuâđđõõttmõõžž s. 18

¹⁵ Õuddpeâmlää'kk 7 a §

¹⁶ Halltõõz e'tkkõs ee'ttiik-kâdda lâä'kken päärnai pei'vvhâaidast uvddum lâä'jj mu'ttmest da mättmen tõõz kuulli lâä'kken (341/2014) 7 a §, vuâđđõõttmõõžž s. 18

¹⁷ Õuddpeâmlää'kk 7 a §

¹⁸ Halltõõz e'tkkõs ee'ttiik-kâdda lâä'kken päärnai pei'vvhâaidast uvddum lâä'jj mu'ttmest da mättmen tõõz kuulli lâä'kken (341/2014) 7 a §, vuâđđõõttmõõžž s. 19

Päärna õuddpeâmmplan âlgg ââ'nned se'st tai'd aa'sšid:

- päärna õuddnummsa da mättjummsa kuulli ää'pp di päärna miõl kie'ssi ää'sš
- päärna õuddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjmõõžž tuârjjei täävtõõz di tuâim täävtõõzzi tieu'ddma di teâuddmõõžž ärvvtõõllmõõžž

- päärna vuei'tlvânji taarbšem tuärjj (lääkk 5)
- vuei'tlvaž taalkâshâiddplaan
- päärnai, tuâjjlažkää'dd da peâmmji õõutsââ'jest suâppâm ää'sš
- plaan raajjma vuässõõttâm jee'res vuei'tlvaž ä'sštobddi
- teätt tõ'st, kuä'ss plaan lij rajjum da ta'rkstum da kuä'ss plaan ta'rkstet e'pet o'dđdest.

1.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaan da päärna õuddpeâmmplaan raajât õuddpeâmmplää'jj meâldlanji õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji tän lääggast da jee'res sââ'jest täin vuâđain kovvuom täävtõõzzid da vuâđđjurddjid ää'nee'l. Õuddpeâmmplaan vuâđain meä'rtõõlât juõ'kk vä'lddläägg looppâst, mäid pääiklaž õuddpeâmmplaanâst älgg kõõččmõõžžâst äarrai läägg looppâst tu'mmeed da kovveed.

Pääiklaž õuddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd ju'n-a kää'dd, juâkkaz, joouk le'be tuâimmjemhääm kuõskkjen le'be bie'kkie mie'ldd obb kää'dd kuõskkjen da bie'kkie mie'ldd juâkkaz, joouk da tuâimmjemhääm kuõskkjen. Jee'res kääzzkõõzz puu't'teei tuâimmjummuž kuõskke'l õuddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd õõudbeä'lnn peäggtum vuâđđjurddjivui'm le'be obb kääzzkõõzz puu't'teei tuâimmjummuž kuõskkjen.¹⁹

Pääiklaž plaan raajeen õuddpeâmm jä'rjsteei tummad da kovvad õuddpeâmmplaanâst,

- koi kiõlivui'm õuddpeâmmplaan raajât da priimât
- raajât-a pääiklaž plaan obbnes le'be bie'kkie jä'rjsteei, juâkkaz, joouk, tuâimmjemhääm kuõskkjen le'be vooudlaž plaanân
- määkam õuddpeâmmplaan raajõõzz, aa'sši kiõtt'tõõllâmjä'rjstõõzz da õlmmeemnää'l ää'net
- mõõn nalla õuddpeâmm tuâjjlažkää'dd, päärna da peâmmai vuässâ'tte õuddpeâmmplaan raajjma, arvvtõõllma da ooudummša²⁰
- mõõn nalla õhttsažtuâjj õuddmätt'tõõzz, vuâđđmätt'tõõzz da sosiaal- da tiõrvâsvuõtt-tuâim ä'sštobddji di jee'res taarbšum õhttsažtuâjjkuei'mivui'm viiggât čõõđ
- mõõn nalla pääiklaž jii'jesnallšemvuõđ, õuddpeâmm jee'resnallšem jä'rjstem nää'l, ooudeem täävtõõzz di päärnai kuõskki jee'res pääiklaž plaan vää'ldet õuddpeâmmplaan raajeen lokku
- mõõn nalla õuddpeâmmplaan raajât, mõõn nalla tøn teâuddjummuž kiõččât da mõõn nalla tøn õõu'deet
- päärna õuddpeâmmplaan raajõõzz, tøn raajjma da arvvtõõllma kuulli vue'jj.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst vuei'tet ää'nned õuddpeâmmplaan vuâđai tee'kst.

2. Tuâj õuddpeâmmast da takai täävtõõzz

Õuddpeâmm lij õhttsažkääddlaž kääzzkõs, mä'st lij määngaid tuâjaid. Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deed päärnai obbvälldsaž šõddmõõžž, õuddnummuž da mättjummuž õhttsažtuâjast peâmmjivui'm. Õuddpeâmm lij päärnai tää'ssäärv da õõutverddsazvuõđ õõu'deei da čârnummuž cõggi kääzzkõs. Õuddpeâmmast mättjum teâđ da tääid raavee päärnai vuässadvuõđ di aktiivlaž tuâimmjeeivuõđ õhttsažkää'ddest. Lää'ssen õuddpeâmm tuärjjad peâmmjid škouu'l'jemtuâjast di vuei'tlvâst sij vuässõõttmõõžž tuâjj-jie'llma le'be mätt'tõõttmõõšše.

¹⁹ Halltõõzz e'tkkõs ee'ttiik-kâdda lää'kken päärnai pei'vvhâaidast uvddum lää'jj mu'ttmest da mättmen tõõzz kuulli lää'kken (341/2014) 9 a §, vuâđđõõttmõõžž s. 21

²⁰ Õuddpeâmmplää'kk 7 b §

2.1 Õuddpeâmm jä'rjstumuž o'hjjei õõlgtõõzz

Kå'dd lij õõlgtum jä'rjsted õuddpeâmm nu'tt veiddsanji da nõkam tuâimmjemhäämaivui'm, ko kå'ddest lij tarbb. Õuddpeâmm vuei'tet õuddpeâmlää'jj mie'ldd viikkâd čõõđ pei'vvpääi'kest, piârpei'vvhååidast le'be jee'res õuddpeâmm. ²¹ Lää'jjest šiõttuum päänna vuõiggâdvuõtt õuddpiõmmu kuâskk pei'vvpääi'kest le'be piârpei'vvhååidast uvddum õuddpeâmm. Peâmmai tummad päänna vuässõõttmõõžžâst õuddpiõmmu. Õuddmätt'tõõžžâst joo'tti päänast âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt vuässõõttâd õuddpiõmmu tõnnalla ko lää'kk õudd vuõiggâdvuõđ ²².

Kå'dd le'be kå'ddõhttâm vuâitt jä'rjsted õuddpeâmm jiõčč le'be ha'ņķķeed õuddpeâmmkääzkkõõzzid õõlmâs le'be privat kääzkkõõzzi puu't'tee'jest. Ha'ņķķe'mmen õuddpeâmmkääzkkõõzzid jeârnsin kääzkkõõzzi puu't'tee'jin kå'dd le'be kå'ddõhttâm âlgg lee'd snâatnai tõ'st, što ha'ņķķuum kääzkkõõzz va'sttee tõn tää'zz, koon oudldet va'stteei kå'dd tuâimmjumms'est. Õuddpeâmm jä'rjsteei va'sttad tõ'st, što tõn ha'ņķķeem kääzkkõõzz jä'rjsted õuddpeâmm kuõskki šiõttõõzzi di õuddpeâmmplaan vuâđai meâldlanji ²³. Privat kääzkkõõzz jä'rjsteei ohjumm'sest, vu'pstumm'sest da vuâppmest va'sttee kå'dd tuâimmorgaan le'be tõn me'ârreem ve'rğğneķ, vu'vddvaaldâšmve'rğğpäi'kk di Sosiaal- da tiõrvâsvuõttisue'rij lää'pp- da vuâppâmve'rğğpäi'kk ²⁴.

Kå'dd âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što õuddpeâmm vuei'tet u'vdded päänna jie'nņkiõllân âârrai lää'dd, ruõcc le'be sää'm kiõlin ²⁵. Sie'vvemkiõl õõ'nni päänže vuei'tet u'vdded õuddpeâmm sie'vvemkiõlin ²⁶. Kå'dd ââ'nnemnalla â'lğge lee'd õuddpeâmmast ou'dde pue'tti taarb va'stteei spesiaalpäarnaikaardâsu'čtee'l kääzkkõõzz ²⁷.

Õuddpeâmm jä'rjstumuž o'hjjei õõlgtõõzzi vuâđđan lie Lää'ddjânnam vuâđđlää'kk, õuddpeâmlää'kk da pei'vvhååidast uvddum asetõs ²⁸ di õuddpeâmmplaan vuâđaid. Õuddpiõmmu suâvldet še šiõtlvaž vue'zzi šiõtlmid sosiaalhuõlâst ²⁹ di vaaldâšmlää'jj ³⁰ da lää'jj ve'rğğnee'kk tuâimmjem õõlmâsvuõđâst ³¹. Lää'ddjânnam vuâđđlää'jj mie'ldd ij ni keän vuâžž priimte'mes vuâđđõõttâmtaa piijjâd jee'res sâjja sooggbe'ä'l, ââ'jj, šâddvuõđ, kiõl, âskldõõgg, väimmjurddi, miõl, tiõrvâsvuõđ, lää'mesvuõđ le'be ooumže õhttnee'i jee'res mäâin diõtt ³². Õuddpeâmm jä'rjstumm'sest â'lğge vä'ldded lokku še õõlgtõõzz, kook pu'ä'tte jee'res lää'jjšeâttmõõžžâst di meeraikõskksaž suâppmõõžžin, koid Lää'ddjânnam lij čõnnõõttâm. Nâkam lie jee'rab mie'ldd õõutverddsazvuõttlää'kk ³³, tää'ssârvvlää'kk ³⁴, Euroop ooumazvuõiggâdvuõttisuaõppmõš ³⁵,

²¹ Õuddpeâmlää'kk 11 § 1. mom. (580/2015)

²² Õuddpeâmlää'kk 11 b § (1290/1999)

²³ Õuddpeâmlää'kk 10 § (909/2012)

²⁴ Lää'kk privat sosiaalkääzkkõõzzin (922/2011) 3 § da Õuddpeâmlää'kk 1 da 10 §

²⁵ Õuddpeâmlää'kk 11 § 2 mom.

²⁶ Õuddpeâmlää'kk 2 a §:n (580/2015) 6.päi'kk

²⁷ Õuddpeâmlää'kk 4 a § (909/2012) 2. mom.

²⁸ Asetõs päänai pei'vvhååidast (239/1973)

²⁹ Sosiaalhuõl-lää'kk (1301/2014) da Lää'kk sosiaalhuõl ä'sšnee'kk sââ'jest da vuõiggâdvuõđin (812/2000)

³⁰ Vaaldâšmlää'kk (434/2003)

³¹ Lää'kk ve'rğğnii'kki tuâimmjem õõlmâsvuõđ pirr (621/1999)

³² Lää'ddjânnam vuâđđlää'kk (731/1999) 6 § 2 mom. da 19 §

³³ Õõutverddsazvuõttlää'kk (1325/2014)

³⁴ Lää'kk neezni da âummai kõskksaž tää'sšâärvast (609/1986) da tõn muuttâs (1329/2014)

³⁵ Euroop ooumazvuõiggâdvuõttisuaõppmõš 1990

ÕM p arna vuõigg advuõdi su ppmõõ³⁶, ÕM takai su ppmõõ l  mes oummi vuõigg advuõdin³⁷, ÕM cõõdtõs algmeerai vuõigg advuõdin³⁸ di ÕM ke ll'jeei õuddnem t avtõõzz³⁹. Õuddpeâmm õõu'deet inkluusiovu  d'jurddi me ldlanji. Puk p arna vu i'tte vu ssõõtt d õõuts  'jest õuddpiõmmu   rkani k idd õuddmi rkk n tu rj taarbin, l  mesvuõõ st le'be kulttuurla  tu kksest.

Õuddpeâmm v 'lddk addla  t avtõõzzin Ő tteet õuddpe mml  'jjest. T avtõõzz ohjee vu  ai di p aikla  da p arna õuddpeâmmplan raajmõõ  , cõõd viikmõõ   da  rvvtõõllmõõ  .

Õuddpe mml  'jj⁴⁰ mie'ldd õuddpeâmm t avtõss n lij

- 1) õõu'deet juõ'kk p arna   'jj da õuddnem me ldla  obbv lddsaz Őõddmõõ  , tiõrv svuõd da pue'rrv  jjam;
- 2) tu rjjeed p arna m ttjem õuddõõzzid da õõu'deet jie'llem kksaz m ttjummu  da Őkooultem t  'ss  rv cõõd viikmõõžž;
- 3) viikk d cõõd p arna siõ'rre, liikummŐa, c  ppõõzzid da kulttuur 'rbbvuõ'tte vu  dneei m  ngbe llsaz pedagooglaž tu immjummu  da vuei'tlv 'stted miõttlõs m ttjummuŐid;
- 4) ainsm 'tted õõud rra viikki, m ttjummu  õõu'deei, tiõrvvsallaŐ da staaula  õuddpe mpirrõõzz;
- 5) staa d p arna ci'sttjeei tu immjemn  'l da kuu'kkmõõzz mie'ldd põõŐŐi vu rrv aiktemkõskkvuõ id p arnai da õuddpe mmtu jjla k  'dd kõõsk;
- 6) u'vdded pukid p arnaid õõutverddsaz vuei'ttemvuõ id õuddpiõmmu, õõu'deet sooggbie'li t  'ss  rv di u'vdded vaalm Ővuõ id fi'ttjed da ci'sttjed takai kulttuur 'rbbvuõd di juõ'kk k iõ'l'la , kulttuurla ,  skldõõgg da k iõc mõõ   me ldla  tuâgga;
- 7) vuei'nned p arna jii'jjesnallŐem tu rj taarb da j 'rjsted me 'rme ldla  tu rj õuddpeâmmast taarb Őõõddee'n m  ngsu  rgla  õhttsa tu jast;
- 8) õõu'deet p arna õhttsa tu jj- da vu rrv aiktõst  idaid, õõu'deet p arna tu immjummu  verddsaz jooukâst di vu 'psted eettlanji va'sttõsvuõ la  da ke ll'jeei tu immjummuŐa, je rsi ci'sttjummuŐa da õhttsa k  'dd vu zzla vuõ'tte;
- 9) ainsm 'tted p arna vuei'ttemvuõd vu ssõõtt d da vu    ad v aikted jii'jjes kuõskki   ŐŐid;
- 10) tu immjed õõuts  'jest p arna di p arna pu rrsin le'be jee'res peâmmjin p arna t  'ste ddsaz õuddnem da tiuddv  ldla  pue'rrv  jjam pue'rmõs n di tu rjjeed p arna pu rraz le'be jee'res peâmmai Őkoou'l'jemtuâjast.

Õuddpeâmm j 'rjstee'jest lij õõlgtõs muŐttled peâmmjid õuddpeâmm t avtõõzzin da tu immjummuŐest tõn jee'res tu immjemh  main. Peâmmjid j 'rjstet vuei'ttemvuõd vu ssõõtt d da v aikted p arna õuddpeâmm planma, cõõd viikma da  rvvtõõllma. L  ssen peâmmjid j 'rjstet mie'rrkõõski vuei'ttemvuõd vu ssõõtt d p aikla  õuddpeâmm planma da  rvvtõõllma da ju kksi õuddpeâmm planma da  rvvtõõllma.

P arnai vu ssõõttmõŐ õuddpiõmmu vaajt  ll piârri va'lljeem, p arnai l  'jjest Ő ttuum vuõigg advuõd da õuddpeâmm j 'rjsteei tu'mmstõõgg mie'ldd. T n  lgg v 'ldded lokku p aikla  plaani raajmõõ  st.⁴¹

Õuddpe mmast m ttjempirrõs  lgg lee'd õõud rra viikki, m ttjummu  õõu'deei di tiõrvvsallaŐ da staaula  p arna   'jj da õuddnummu  lokku v  'ldee'l. Tu imp i'kk da tu immne v  'lgge lee'd vue'kksõs, da tõin

³⁶ ÕM õõlm s-su ppmõõ p arna vuõigg advuõdin 1989

³⁷ ÕM õõlm s-su ppmõõ l  mes oummi vuõigg advuõdin 2007

³⁸ ÕM cõõdtõs algmeerai vuõigg advuõdin 2007

³⁹ Ke ll'jeei ouddnem t avtõõzz – Agenda 2030. ÕM õõlm s-s  bbar 2015

⁴⁰ Õuddpe mml  'kk 2 a Ő

⁴¹ Õuddpe mml  'kk (108/2016) 11, 11 a da 11 b Ő da Halltõõzz e'tkkõs ee'ttik-k dda l  'k en

⁴¹ Õuddpe mml  'kk (108/2016) 11, 11 a da 11 b Ő da Halltõõzz e'tkkõs ee'ttik-k dda l  'k en
õuddpe mml  'jj di p arnai dommh  id da privat h  id tu 'rjest uvddum l  'jj mu'ttmest
(80/2015) 11a da 11 b Ő, vu  dõõttmõõ   s. 37-45

âlgg vä'ldded lokku cõoggte'mes jââttmõõžž⁴². Pei'vvpäi'kest le'be piârpei'vvhâaidast joo'tti pärnže âlgg ta'rjjeed to'lmmež porrmõõžž. Poorrâmpoodd â'lğge lee'd meä'rmeâldlanji jä'rjstum da ohjjuum.⁴³ Õuddpeâmm lij âskldõõgggin, ķiõčcmõõžžin da peällõkpolitiikin cõnnsate'mes. Õuddpeâmm ij vuâžž ââ'nned kaauplaž vaaiktem kanaalân.

Õuddpeâmmast ââ'net tuâjilažkââ'dd ââ'ntemkai'bbjõõžzin uvddum šiõttõõžžid⁴⁴. Õuddpeâmmast vää'ldet lââ'ssen lokku tuâjisuõjjlummsa da staaivuõ'tte šiõtlmid, personteâdaid kuõskki šiõtlmid di pärnaivui'm tuejje'e'ji reä'ķķõstuâgga se'lvvtummuž⁴⁵ o'hjjei meärrõõžž. Õuddpeâmmast cõõggât ķeeu'summuž da kâssjõõđât tõõžž⁴⁶. Staaivuõđ oudummuž âlgg lee'd plaanmallaš da mie'rrkõõski ärvvtõllum. Kâ'dd âlgg õuddpeâmm jä'rjstee'n tuâimmjed õhttsažtuâjast mätt'tõõžžâst, liikummšest da kulttuurlaž, sosiaalhuõlâst, pärnai suõjjlummsest, vuä'pstõktuâimast da jee'res tiõrvâsvuõttuõlâst va'stteei di jee'res taarbšum vue'ssbie'livui'm.⁴⁷ Õuddpeâmm tuâjilažkââ'dd õõlgtē še šiõttâlm, kook kue'sķķe sosiaalhuõllkâžzkõõžžid vuä'pstummuž da pärnaisuõjjlemi'lmmtõõžž raajjmõõžž⁴⁸.

2.2 Õuddpeâmm tuâimmjemhääm

Õuddpeâmm uu'det pei'vvpäi'kest, piârpei'vvhâaidast le'be jee'res õuddpeâmm, õuddmiârkkân kruugg-le'be siõrrtuâimmjummsen⁴⁹. Õuddpeâmmilää'jj da õuddpeâmmplaan vuâđai täävtõõžž ohjjee pukid õuddpeâmm tuâimmjemnaa'lid. Õuddpeâmm tuâimmjemhääm järne nuu'bbineez mättjempirrõõžzi, resuursi, tuâjilažkââ'dd škooultõõžž da ââ'ntemkai'bbjõõžzi, tuâjilažkâ'ddraajõõžzi, pärnažjoouki šorradvuõđ di pärnai da tuâjilažkââ'dd kõskksaž mie'rrlââgg beä'lest. Lij tä'rķķ, što peâmmai vuâžžâ nokk teâđ puki tuâimmjemhäämai siiskõõžžin da jii'jjesnallšemvuõđin. Peâmmjivui'm sagstõõlât tõn pirr, mii õuddpeâmm tuâimmjemhäämm da veeidasvuõtt va'sttad pärnai taarbid da ouddõõžž.⁵⁰ Vuä'pstõõžž da ohjjuummuž uu'det kâžzkõõžžid oožžõõđee'n, leša te'l še, ko pärnaž lij ju'n õuddpeâmmkâžzkõõžžin se'st.⁵¹

Pei'vvpäi'kin cõõđ vikkum õuddpeâmm lij tääu'jmõs õuddpeâmm tuâimmjemhäämain. Pei'vvpäi'kin tuâimmjummuš šâdd jooukin. Pärnai jooukid vuei'tet raajjâd jee'res naa'livui'm vää'ldēe'l lokku õuddmiârkkân pärnai ââ'jj, vue'bbžid le'be tuârj taarb. Joouk â'lğge lee'd pedagooganji vue'ķķsõs da tõi raajjmõõžžâst vää'ldet lokku tuâjilažkââ'dd mittu da joouki šoormõs šorradvuõ'tte šiõtlmid⁵². Pei'vvpäi'kest hâidd- da škoou'l'jemtuâjain tuâimmjee'jin uu'ccmõsân kuâlmõs âlgg lee'd ââ'ntēēi pärnaikaardâsu'čtee'l

⁴² Õuddpeâmmilää'ķķ 6 § (580/2015)

⁴³ Õuddpeâmmilää'ķķ 2 b § (580/2015)

⁴⁴ Lää'ķķ sosiaalhuõl ämmtallaš tuâjilažkââ'dd ââ'ntemkai'bbjõõžzin (272/2005) 7-8, 10, 15-16 § da Lää'ķķ sosiaalhuõl ämmatoummmin (817/2015) 3 da 8 §

⁴⁵ Lää'ķķ pärnaivui'm tuejje'e'ji reä'ķķõstuâgga čiolgtummsēst (504/2002)

⁴⁶ Halltõõžž e'tķķõs ee'ttiķ-kâdda lää'ķķen pärnai pei'vvhâaidast uvddum lää'jj mu'ttmest da mättmen tõõžž kuulli lää'ķķen (341/2014) 6 §, vuâđđõõttmõõžž s. 17

⁴⁷ Õuddpeâmmilää'ķķ 11 e § (580/2015)

⁴⁸ Sosiaalhuõll-lää'ķķ 35 § da Pärnaisuõjjlemlää'ķķ 25 da 25 a § (88/2010 da 1302/2014)

⁴⁹ Õuddpeâmmilää'ķķ 1 §

⁵⁰ Õuddpeâmmilää'ķķ 11 a § (108/2016), 11 b § (1290/1999) da 11 c § (909/2012), Lää'ķķ pärnai dommhâaid da privat hâaid tuârjest (1128/1996) da Halltõõžž e'tķķõs ee'ttiķ-kâdda lää'ķķen õuddpeâmmilää'jj di pärnai dommhâaid da privat hâaid tuârjest uvddum lää'jj mu'ttmest (80/2015) 11 a §, vuâđđõõttmõõžž s. 22, 37-45

⁵¹ Halltõõžž e'tķķõs ee'ttiķ-kâdda lää'ķķen õuddpeâmmilää'jj di pärnai dommhâaid da privat hâaid tuârjest uvddum lää'jj mu'ttmest (80/2015) 11 a §, vuâđđõõttmõõžž s. 42

⁵² Õuddpeâmmilää'ķķ 5 § (108/2016) da 5 a § (580/2015)

tuõjju, jeârrsin âlgg lee'd sosiaalhuõl ämmtallaš tuâjjlažkââ'dd ââ'ntemkai'bbjõõzzin uvddum lää'jj 8 §:st šiōttuum ämmtallaš ââ'ntemvuõtt⁵³. Pei'vvpai'ki tuâjjlažkââ'dd mäנגämmtallašvuõtt lij nahccân kudd õuddpeâmmast, ko puki silttummuš lij ââ'nnmest di va'sttõsvuõđ, tuâj da ämmatroot šâ'dde meä'rmeâldlanji. Õuddpeâmmiläâ'kk pââjad pedagogiikk miârktõõzz da seâmmast päärnaikaardâsu'čtee'l pedagooglaž va'sttõsvuõđ⁵⁴. Tiuddva'sttõs päärnai joouk tuâimmjem planmõõžžâst, tuâimmjem planmallašvuõđ da täävtõõzzmeâldlažvuõđ teâuddjummšest di tuâimmjem ärvvtõõllmõõžžâst da õõudummšest lij päärnaikaardâsu'čtee'lest. Päärnaikaardâsu'čtee'l, päärnaihoi'ddjeei da jee'res õuddpeâmm tuâjjlažkââ'dd õõutsââ'jest plää'ne da ve'kke čõõđ tuâimmjummuž.

Piârpei'vvhâidd lij u'cc jooukâst čõõđ vikkum õuddpeâmm. Tõn vuei'tet jä'rjsted hâiddai le'be päärna pääi'kest le'be joukkpiârpei'vvhâiddan. Piârpei'vvhâidast päärnai jooukid raajee'n âlgg vä'ldded lokku meä'rmeâldlažvuõtt. Dommpai'kin tuejjei hâiddai va'sttee jii'jjes joouk tuâimmjummušest. Piârpei'vvhâid jää'dtummuš tuârjjad piârpei'vvhâiddai täävtõõzzmeâldlaž tuâimmjem planmõõžž da čõõđ viikkmõõžž.

Jee'res õuddpeâmm čõõđ viikkmõš da teâddpäi'k vaaitâ'lle jä'rjsteei tu'mmstõõggi mie'ldd. Jee'res õuddpeâmm vuei'tet jä'rjsted õuddmiârkkân siõrrke'dd- le'be kruuggtuâimman. Tuâimmjummuš lij ohjjuum da täävtõõzz meâldlaž. Jee'res õuddpeâmm vuâitt ta'rjjeed õuddmiârkkân âlggan âârrmõõžž, jiõččvâäldlaž siõr, čeäppõs- le'be liikkeemškoou'l'jummuž. Lââ'ssen jee'res õuddpeâmm vuâitt ta'rjjeed peâmmjid ohjjuum õõutsââ'jest âârrmõõžž päärnaivui'm di jee'res sosiaal'laž kontaktid.

2.3 Õuddpeâmm vue'ssen päärna šõddâm da mättjem pälggsest

Õuddpeâmm lij kõskksaž päärnaid da si'jji piârrijid kuõskki kääzkkõs, koozz jäänmõs päärnain vuässâätt õuddâl mättõõlgtõõzz ä'lğgem. Päärna po'hte õuddpiõmmu mie'ldes ääi'jab jie'llemkiõččlâsttmõõžžid, ko'st miârkteei tuejje'e'jen lie peâmmji da päärnai kõskksaž vuârrvaaiktõs- da miõlstõõvvâmkkõõsk. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij čuõllmâd oskkum kõõsk päärnže. Peâmmji da tuâjjlažkââ'dd kõskksaž õhttsažtuâjj pohtt päärnai jie'llma juâtkkjeeivuõđ da staanvuõđ. Päärna õuddpeâmm täävtõõzzin suâppmen tää'rkes ä'sšen lij ääv, äärv u'vddi da tää'ssverddsaz kaaunõõttmõš. Õhttsažtuâjj mie'rrkõõski lij kõskksaž pääi'kest, što piârrii da tuâjjlažkââ'dd õhttsaž škoou'l'jemtuâjast šâdd päärna beä'lest miõllsõs obbvuõtt.

Pä'rnnpoodd miârktõõzz fi'ttjummuš di teâttmõš päärnai šõddâm, ouddnem da mättjem pirr lie pedagooglaž tuâimmjem vuâđ. Seâmma tää'rkes ä'sšen lij tobddâd juõ'kk päärnaž da vä'ldded lokku suu jii'jjesnallšem õuddnummuž. Päärna tobddmõš oudldâstt põõšši vuârrvaaiktõõzz tuâjjlažkââ'dd da päärnai kõõsk⁵⁵.

Õuddpeâmm da tõõzz kuulli õuddmätt'tõõzzâst di vuâđdmätt'tõõzzâst šâdd päärna õuddnem da mättjem beä'lnn čiōlggsanji ouddnee obbvuõtt da vuâđđ jie'llemâkksaž mättjummuša. Kudd obbvuõđ vue'lğgemsââ'jjen lij, što õuddpeâmm di õudd- da vuâđdmätt'tõõzz tuâjjlažkââ'dd tâbddd škooulrîâšldõõgg di tõn jee'res poodd kõskksaž täävtõõzzid, jii'jjesnallšemvuõđid da vue'jjid. Päärnai pue'rrvââjjam di õuddnem da mättjem soojjâm diõtt še se'rddempooddid plaanât da tõid kiõččât.

Õuddpeâmm jä'rjsteei peejj õhttsažtuâj raajõõzzid da teâđ se'rddem vue'jjid, kooi veäkk serddmõõžž pääi'kest õuddpiõmmu, õuddpeâmm äi'ğgen di õuddpeâmmast õuddmätt'tõ'sse da to'ben vuâđdmätt'tõ'sse lie samai soojjâl. Se'rddempooddin tuejjeet peâmmjin õhttsažtuâj päärna pue'rmõõzz meâldlanji. Teâđai se'rddemest vuei'tet ââ'nned õuddpeâmm äi'ğgen norrum dokumee'ntid, koin kovveet

⁵³ Asetõs päärnai pei'vvhâidast 6 § (806/1992) 4 mom. (1282/2015)

⁵⁴ Õuddpeâmmiläâ'kk 1 da 7 a §

⁵⁵ Õuddpeâmmiläâ'kk 2 a § 5. päi'kk

päärna õuddnummuž da mättjummuž, di päärnže rajjum õuddpeâmmplaan. Teâđ serddmõõžžâst ââ'net viõggâst âarrai šiõttõõzzid.⁵⁶

2.4 Ärvv-vuâđđ

Õuddpeâmmplaan vuâđai ärvv-vuâđ takaivuâđđjurddjen päärna pue'rmõõžž vuõss-sâjjsažvuõtt, päärna vuõiggâdvuõtt pue'rrvââjjma, huõllââ'nnma da suõjjlumᄁša, päärna miõl lokku vâlddmõš di õõutverddsaz da tää'ssärvvsaž âânnmõõžž õõlgtõs da päärna čârstemkiõld ÕM Päärna vuõiggâdvuõđi suâppmõõžž⁵⁷, õuddpeâmmllää'jj⁵⁸ da ÕM lää'mes oummi vuõiggâdvuõđid kuõskki õõlmâs-suâppmõõžž meâldlanji⁵⁹.

Pä'rnnpoodd jiõččärvv

Õuddpeâmm tuâjjan lij suõjjled da õõu'deed päärnai vuõiggâdvuõđ šiõgg da staañlaž pä'rnnpo'dde. Õuddpeâmm vuâđđan lij fi'ttjõs pä'rnnpoodd jiõččärvvast. Päärnaž lij o'dinakai da kaallšõs nõkkmen ko son lij. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šõddâd kullum, vuõinnum, lokku valddum da fi'ttjum jiõččnes di õutstõõžž vuâzzli'žžen.

Ooumžen šõddmõš

Õuddpeâmm vuâđđan lij jie'llem, keâll'jeei jie'llemnää'l da oumažvuõiggâdvuõđi ci'sttjummuš di oumažäärv čuõz3te'mesvuõtt. Tuâjjlažkâ'dd tuârjjad päärnai šõddmõõžž oumažvuõ'tte, koon kovvad põrggmõš tuõttvuõ'tte, pue'rrvuõ'tte da mooččâdvuõ'tte di vuõiggâdvuõđlažvuõ'tte da räâuha. Õuddpeâmmast uu'det äärv čuõvtummša, mii kuâsttai nää'lest šiõttõõttâd jiõccses, jee'res oummid, pirrõ'sse da tiõttu di nää'lest da täättast tuâimmjed vuõ'i'gggest. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad päärnaind tuâimmjed ärvv-vuâđ meâldlanji di sagstõõllâd äärvai da maalli pirr. Õuddpeâmmast keeu'summuž, rasiism le'be viõkkvää'ld jeä't primmu ni måkam häämast jeä't-ka ni keä'st.

Päärna vuõiggâdvuõđ

Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õlmeed jii'jjes, miõlâs da jurddjeez di šõddâd fi'ttjum tõi õlmeemnaa'li mie'ldd, kook su'st lie. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šiõgg mätt'tõ'sse, huõl ââ'nnma da älsmõ'tti maacctõ'sse. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt siõ'rre, mättjed siõree'l da rämmšed mättjum aa'sšin di raajjad fi'ttjõõžž jijstes, identitee'ttest da maai'limest jii'jjes vue'l'ggemsõõ'ji meâldlanji. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õhttsallašvuõ'tte da jou'kke kuullmõ'sše. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad teâđ määngbeallsanji, kiõtt'tõõllâd tobddmõõžžeez da risttreeidaid di kiõččlä'stted da mätt'tõõllâd odđ aa'sšid.⁶⁰

Õõutverddsazvuõtt, tää'ssärvv da määngnallšemvuõtt

Õuddpeâmm õõu'deed lää'dd õhttsažkâ'dd demokraattlaž äärvaid, mâ'te õõutverddsazvuõđ, tää'ssäärv da määngnallšemvuõđ. Päärnain älgg lee'd vuei'ttemvuõtt õõu'deet täaideez da tuejjeed va'lljumᄁšid õuddmiârkkân sooggbeä'lest, šâddvuõđâst, kulttuurtuâkksest le'be jee'res oumže õhttneei mäâinain kïdd âârkanî. Tuâjjlažkâ'dd älgg raajjad määngnallšemvuõđ ci'sttjeei toobdâlm. Õuddpeâmm šâdd määngnallšem lää'dd kulttuurä'rbbvuõ'tte, kââ'tt vuâžž häämas päärnai, si'jji peâmmji di tuâjjlažkâ'dd vuârrvaaiktõõžžâst.

Piârrji määnghämmsažvuõtt

Ämmtallaš, ääv da ci'sttjeei šiõttõõttmõš määnghämmsaž piârrjid da piârrji jee'resnallšem kïõlid, kulttuurid, kiõččmõõžžid da âskldõõggid, ä'rbbvuõđid di skoou'l'jemvuâinmõõžžid räâjj õudldõõzzid šiõgg

⁵⁶ Lää'kk sosiaalhuõl ä'sšnee'kk sââ'jest da vuõiggâdvuõđin 16 da 17 §

⁵⁷ ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

⁵⁸ Õuddpeâmmllää'kk 2 a, 2 b, 7 a da 7 b §

⁵⁹ ÕM õõlmâs-suâppmõš lää'mes oummi vuõiggâdvuõđin 2007

⁶⁰ ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

škoou'l'jemõhttsažtuõjju⁶¹. Päärnai piâridentitee'tt da piârkoõskid tuârjeet nu'tt, što päärnaž vuâitt tobddâd kaallšen jii'jjes piârri.

Tiõrvvsallaš da keäll'jeei jie'llemnääl

Õuddpeâmm tuâjjan lij vuâ'psted päärnaid tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam õõu'deei jie'llemnäälid. Päärnaid ta'rjeet vuei'ttemvuõđid õõu'deet tãbdtãäideez da esteettlaž jorddmõõžžâs. Õuddpeâmmast tobdstet da ââ'net keäll'jeei jie'llemnääl vuâđdjurdjid nu'tt, što sosiaal'laž, kulttuurlaž, šeaštlõs da ekolooglaž vuâlladvuõđ vää'ldet lokku. Õuddpeâmm räajj vuâđ ekososiaal'laž čuõvtõ'sse nu'tt, što ooumaž fi'ttai ekolooglaž keäll'jemvuõđ lee'd õudldõs sosiaal'laž keäll'jemvuõtt da ooumažvuõiggãdvuõđi čõõđ mõõnma.

2.5 Mättjemfi'ttjõs

Õuddpeâmmplan vuâđđ lij rajjum vuõđđu mättjemfi'ttjõõžžâst, koon mie'ldd päärna šã'dde, ouddne di mättje vuârvaaiktõõžžâst jee'res oummivui'm da â'lddpirrõõžzin. Mättjemfi'ttjõõžž vuâđđan lij še vuâinnmõš päärnast aktiivlaž tuâimmjee'jen. Päärna lie šõddâm rãã'jest teãđstõõlli da haa'lee mättjed õđđ, keãrddeed da nobsted aa'sšid. Mättjummuš lij obbvãlddosaž da tõt lij juõ'kkã'ã'rnn. Tõ'st õhtne teãđ, tãäid, tuâimmjummuš, tobddmõõžž, aiccvuãmmšummuž, vaardlaž kiõččlãsttmõõžž da jorddmõš. Mättjummuž šãdd jee'rab mie'ldd päärnai ta'rktõõlee'n pirrõõž di jeeu'žee'l jeãrri tuãimaid. Päärna mättje še siõree'l, liikkee'l, tu'tkkee'l, jee'resnallšem tuejjõõžzid tuejjeel, jii'jjes õlmmeel di tuâimmjummušest, ko'st lie čeaõpõõžž vuâđđan.

Õuddpeâmmast mättjem vue'lğğemsãã'jjen lie päärnai äã'jab kiõččlãsttmõõžž, si'jji miõllkie'ssem päã'k da silttumšes. Lij ta'rkkã, što õđđ mätt'tõõllãm vue'lnn åãrri aa'sšin lij õhttvuõtt päärnai ouddnee vaalmãšvuõđid di jee'res kiõččlã'ttem-maailma da kulttuurtuãggže. Päärna mättje pue'rmõssãn puãrast vããjmen da tobddmen åãrrmes staañli'žžen. Miõttlõs tãbdtã kiõččlãsttmõõžž da vuârvaaiktõõžžõõđ õõu'deei mättjummuž. Verddsõsjoukk da tãbdtã õutstõ'sse kuullmõõžžâst lie päärna mättjem da vuãssadvuõđ beã'lnn kõskksaž äã'sš. Päärnai ålgg vuãžžãd mättjummušã tuãjjlažkãã'dd ohjjummuž da tuãrj. Päärnai miõl kie'ssi, tããvtõõlli da šiõttlãñji va'žžlõs tuâimmjummuš älsmãtt mättjed lãã'zz. Juõ'kkã päärna ålgg vuãžžãd o'nnstummšid da rããmm jii'jjes tuejjummušest di jiištes mättjee'jen.

Siõrrmõš lij õuddpeâmmãkksaž päärnai mättjummušã miãrkteei ä'sš. Tõt lij päärna motivõ'stti da rããmm u'vddi tuâimmjummuž, ko'st päärna seãmmast mättje määngaid tããidaid da pã'ste vã'ldded teãđ. Õuddpeâmmast ålgg fi'ttjed siõrrmõõžž jiiõččãrvv päãrnže di tõn pedagooglaž miãrktõs mättjummušest da päärnai obbvãlddosaž õuddnummušest da pue'rrvããjimest.

2.6 Pedagooglanji teãddnam škoou'l'jem, mätt'tõõžž da hããid obbvuõtt

Õuddpeâmmplan vuãđãin pedagogiikk vuãđđan lij meã'rtõllum ärvv-vuãđđ, fi'ttjõs päãrnast, päãrnnpooddãst di mättjummušest. Pedagogiikk juu'rdet määngtiõđlaž, jeã'rben škoou'l'jem- da õuddpeãmmtiõđlaž tiõttu vuãđđnee, ämmtallãñji jãã'dtum da ämmtã-tuãjjlažkãã'dd čõõđ viikkãm planmallaš da tããvtõõžž meãldlaž tuâimmjummuž päärnai pue'rrvããjjam da mättjem tieu'ddma. Tõt kuãsttai õuddpeãmm tuâimmjemkulttuurãst, mättjempirrõõžzin di škoou'l'jem, mätt'tõõžž da hããid obbvuõđãst. Pedagogiikk teãdd õuddpeãmm obbvuõđãst ouldlãstt pedagooglaž ä'sštobddmõõžž⁶² di tõn,

⁶¹ Õuddpeãmm lãã'kkã 2 a § 6. päã'kkã

⁶² Halltõõžž e'tkkõs ee'ttik-kãdda lãã'kkãen päãrnai pei'vvhããidast uvddum lãã'jj mu'ttmest da mättmen tõõžž kuulli lãã'kkãen (341/2014) 7 a §, vuãđđõõttmõõžž s. 18

što tuâjlažkââ'ddest lij õhttsaž fi'ttjõs tõ'st, mõõn nalla pärnai mättjummuž da pue'rrvââjjam vuei'tet pue'rmõõzz mie'ldd õõu'deed.

Õudpeâmm šâdd tuâjlažkââ'dd, pärnai da pirrõõzz vuârrvaiktõõzzâst, ko'st škoou'l'jummušest, mätt'tõõzzâst da hâaidast šâdd čââvas obbvuođt. Tâid koolm vuâlladvuođ vuei'tet ta'rkstõõllâd fi'ttjõõzzin pääđai ä'ššen, leša takai tuâimmjummušest tõk čõnnâ'tte õ'htte. Tât vuei'tlvâstt tiuddvâäldlaž âlddnemnääl pärnai šõddâm, õuddnem da mättjem õõudummšest. Škoou'l'jummuš, mätt'tõs da hâidd teäddne jee'resnalla jee'res âksai pärnai tuâimmjummušest di õudpeâmm jee'res tuâimmjemhââmain.

Škoou'l'jummuš lij tuâimmjummuž, koon mie'ldd kulttuurlaž äärv, nääl da noorm juätkkje, hämmne da ođđsmâ'vve. Beä'lstes škoou'l'jem täävtõs lij se'rdded kulttuurä'rbbvuõđ di ta'rkken õnnum äärvaid da traditoid puõ'tti puõlvvõ'kke. Škoou'l'jem veäka vuä'pstet pärnâid õlmmeed jii'jjes miõl da ärvvõõllâd kriittlanji vaaldšeei ju'rddem- da tuâimmjemnaalid di tuâimmjed eettlanji keäll'jeei nalla. Škoou'l'jummuž čuõvtemtuâjjan lij ohjjeed teäđstee'l pärnai jii'jjesnallšem identitee'tt šõddmõõžž nu'tt, što pärnai mättje vuâmmšed tuâimmjummušes vaaktõõzzid jee'res oummid da pirrõõzzses. Pärnai õuddnummuž tuärjjeet nu'tt, što sij mättje tuâimmjed di ââ'nned siltummšes še jeärssi pue'rren.

Mätt'tõõzz vue'lğgemsââ'jjen lij õudpeâmmplan vuâđain meä'rtõllum mättjemfi'ttjõs. Mätt'tõõzz mie'rren lij õõu'deed pärnai mättjummuž da vie'kkted pärnâid šõõddted miärktõõzzid jijstes, nuu'bbin oummin di maai'lmest suu pirr. Õudpeâmmast pärnâid älsmäâ'ttet da motivââ'stet mätt'tõõllâd ođđ aa'ššid di ohjjeet ââ'nned jee'resnallšem mättjem naalid. Mätt'tõs tuärjjad da tõ'st ââ'net äü'kkken pärnai luândlaž haal tie'tted da tu'kkkeed. Mätt'tõõzzâst vää'ldet lokku pärnai ouddnee'i tääidaid, aa'ššid, koid sij miõll keäss da aa'ppid di juõ'kk pärnai tuärj taarb. Lââ'ssen mätt'tõõzz vuâđđan lie mättjempirrõ'sse (lââkk 3.2), veiddsõs siltummša (lââkk 2.7) da pedagooglaž tuâimmjummuš (lââkk 4) pijjum täävtõõzz.

Hâidd lij fyyslaž vuâđđtaarbin huõl âânnmõš di tobddmin vuõ'lğgi perstummuš. Täävtõssân lij, što pärnaiž tâbđd, što su'ne uu'det äärv da suu fi'ttjet di son tâbđd õhttvuođ jee'res oummid. Kuhttu ärra tuâimmjeei da ci'stjeei vuârrvaiktemkõõškâst di miõttlõs kuõsktummušest da õõldâsvuođâst šâdd vuâđ šiõgg hâiddma da huõl ââ'nma. Peeivlaž tuâim, mâ'te poormõš, teävõõttmõš da jäüüõõttmõš, vuâņņmõš da hygieniast huõl âânnmõš lie kõskksaž vue'ssen pärnai peei'vest. Õudpeâmmast hâiddmõš lij pâi seämma ääi'j škoou'l'jem- da mätt'tempäi'kk, ko'st mättjet õuddmiärkkân vuârrvaiktõstääidaid, jijstes huõl ââ'nnemtääidaid, ääi'j vaaldšummžu di vää'ldet jiõccses pue'rr naalid.

2.7 Veiddsõs siltummžu

Õudpeâmmast raajât vuâđ pärnai veiddsõs siltummžu. Veiddsõs siltummžu šâdd teäđai, tääidai, äärvai, šiõttõõttmõõžži da täätt obbvuođâst. Siltummžu miärkkšâäv še odd ââ'nned teäđaid da tääidaid di tuâimmjed tõn poddsaz vue'jj oudldemnalla. Tõõzz, mõõn nalla pärnai ä'ne teädeez da tääideez, vaakte pärnai vä'lddem äärv da šiõttõõttmõõžž di tätt toi'mmjed. Veiddsõs siltteem tarbb pâjjan pirrõ'stti maai'lm muttsin. Ooumžen šõddmõš, mätt'tõõttmõš, reäuggmõš di meerli'žžen tuâimmjummuš äân da puõ'ttiäi'jest õõlgtte teätt- da täidduõ'rji pâ'jjel mõõni da õhtteei siltummžu. Veiddsõs siltteem õuddnummuš õõudad pärnai šõddmõõžž õhttnaž ooumžen da õutstõõzz vuäzzli'žžen. Siltteem õuddnummuš älgg ääi'jeld pâ'rnnpooddâst da juätkkai čõõđ jie'llem. Veiddsõs siltteem täävtõõzz jä'tte juätkkan õudpeâmmplan vuâđain õudd- da vuâđđmätt'tõõzz mätt'tõsplaani vuâđaid. Veiddsõs siltteem täävtõõzz lie ohjjääm tän ä'šškee'rj valmštõõllmõõžž, da tõi'd älgg vä'ldded lokku pääiklaž õudpeâmmplanin.

Kuddnallšem pedagooglaž tuâimmjummuš raavad pärnai veiddsõs siltummžu. Veiddsõs siltteem õuddnummuš vaikat tõt, mõõn nalla õudpeâmmast tuâimmjed, mä'htt jee'res mättjempirrõõzzid äâ'net

di mõõn nalla päänai pue'rrvââjjam da mättjummuž tuärjeet. Veiddsõs siltteem täävtõõzz vää'ldet lokku tuâimmjemkulttuur da mättjempirrõõzzi õõudummšest nu'tt škoou'l'jummšest, mätt'tõõzzâst da hââidast. Lââggast 4.5 kovvuum mättjem suõ'rji tuâjjan lij õõu'deed päänai veiddsõs silttummuž.

Õuddpeâmmplaan vuâđain kovveet vitt nuu'bbeež kuulli veiddsõs siltteemsue'rj:

- jorddmõš da mättjummuž
- kulttuurlaž silttummuš, vuârrvaaiktõs da õlmmummuš
- jijstes huõl âânmmõš da aarg tääid
- määnglookkâmtäidd da teätt- da saaggtemteknolooglaž silttummuš
- vuässõõttmõš da vaaiktummuš.

Tä'st kovveet mâi'd veiddsõs siltteem jee'res suõ'rjin juu'rdet. Lââ'ssen meä'rtõõlât mii lij õuddpeâmm tuâjjan juõ'kk sue'rjest.

Jorddmõš da mättjummuž

Ju'rddem da mättjem tääid ouddne vuârrvaaiktõõzzâst jee'res oummivui'm da pirrõõzzin da rä'jje vuâđ jee'res siltteem õuddnummša da jie'llemâksaž mättjummuš. Teâđ ha'ñkõkummuš, jerrummuš da ođđ raajjmõš kai'bbje kreevsõs da kriittlaž jorddmõõžž, koon vuâđ raajât õuddpeâmmast. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuärj päänai ju'rddem da mättjem tääidaid.

Päänai jorddmõš da mättjummuž ouddne määngbeällsaž da miärkteei kíõččlâsttmõõžži veäkka. Õõmtõõllma, ho'hssjummuš di mättjem rammu âlgg lee'd sââ'jj. Siõrâst päänain lij vuei'ttemvuõtt ââ'nned sij miõllke'rddmes da kreevsõsvuõđâs, kíõččlõddâd õõutsââ'jest ideaid da tu'tkõked maai'lm. Päänai tääidaid jerreed, nõõmeed da kovveed pirrõõzz da tõn eettmõõžžid tuärjeet ââ'jj da õuddnem meâldlanji. Päärnaid sme'llkââ'ttet kõõččâd da piijjâd aa'sšid kõõččmõõžž vuâlla. Sijvui'm rämmšet o'nnstummšin da mätt'tõõlât älsmâ'tted nuu'bbid. Päärnaid älsmââ'ttet še sitkkâdvuõtte da lee'd vuâllneķani panno'nnstummšin di ho'hssjed čâuddmõõžžid jee'res paai'kin. Si'jjid ohjjeet ta'rkstõõllâd aa'sšid da tuõ'll'jed tää'rķesvuõđâs. Juõ'kkpeivvsaž, ri'jttjeei fyyslaž aktiivlažvuõtt tuärjjad päänai jorddmõõžž da mättjummuž. Tuâimmjem pedagooglaž dokumentâsttmõš (lââkk 4.2) di õhttsaž smiõttmõš vie'kkte päärnaid ta'rkstõõllâd mättjummušes da vuei'nned jii'jjes silttummušid. Tät raavad päänai ââsk jii'jjes aa'ppid.

Kulttuurlaž silttummuš, vuârrvaaiktõs da õlmmummuš

Päärna šâ'dde kulttuur, kíõl da kíõččmõõžž beä'lnn määngnallšem maai'lmest. Tät pââjad sosiaal'laž da vuârrvaaiktõstääidai di kulttuursaž siltteem miärktõõzz. Silttummuš kooll täidd kulddled, ho'hssjed da fi'ttjed jee'res vuâinnmõõžžid di ä'pp reflektâ'stjed jii'jjes äärvaid da šiõttõõttmõõžžid. Vuârrvaaiktõstääidain di aa'ppin õlmeed jii'jjes da fi'ttjed jeärrsid lij tää'rķes miärktõs identitetta, tuâimmjemäppa da pue'rrvââjjama. Tuâimmjeei vuârrvaaiktõs jee'resnallšem kulttuur- da kíõččmõõštuâggain puõ'tti oummivui'm oudldâstt jii'jjes da jee'res kulttuur da kíõččmallaš tuâgga fi'ttjummuž da ci'sttjummuž. Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deed päänai kulttuurlaž silttummuž di si'jji vuârrvaaiktõs- da õlmeemtääidaid.

Päärnaid sme'llkââ'ttet tobdstõõttâd jee'res oummid, kíõlid da kulttuurid. Tuâjjažkâ'dd tuâimmai mallân päärnaid jee'resnallšem oummi di kíõl'laž, kulttuurlaž da kíõččmallaš määngnallšemvuõđ miõđlaž kaaunõõttmõõžžâst. Päärnaid vuâ'pstet ke'nnvõsvuõtte da pue'rr naa'lid. Õhttsažtuõjju vuâđdõõvvi tuâimmjummuš räâjj paai'kid harjttõõllâd vuârrvaaiktõs- da õlmeemtääidaid jee'res paai'kin da jee'resnallšem oummivui'm. Päärnaivui'm harjttõõlât šiõttõõttmõõžž nuu'bb oummu sâjja, mätt'tõõlât ta'rkstõõllâd aa'sšid jee'res vuei'nnemkuu'lm in di čâu'dded risttreiddpaai'kid õõudârra põõrgee'l. Tät raavad päänai sosiaal'laž tääidaid. Päärnaid tuärjeet kulttuuridentiteetti raajjmõõžžâst. Õuddpeâmmast vuâžžum kíõččlâsttmõõžž, teâđ da tääid kulttuurä'rbbvuõđâst raavee päärna oodd vä'ldded jiõcces,

ââ'nned da mu'tted kulttuur. Õuddmiârkân siõr, poorrâmââi'j da juuhl ta'rjje paai'kid jue'k'ked kiõççlâsttmõõžžid jee'resnallšem ä'rbbvuõdi da naa'li pirr. Päärnaid tuärjjeet miõttmiõllsaž kõõsk raajjma määngnallšem pirrõ'sse.

Jijstes huõl âânnmõš da aarg täaid

Jijstes huõl âânnmõ'sše, tiõrvâsvuõ'tte da staanvuõ'tte kuulli täaid lie pukid tää'rkes ää'sš. Õuddpeâmm tuâjjan lij raaveed pärnai pue'rrvââjima da staanvuõ'tte kuulli täaidaid di ohjjeed si'jjid tuejjeed keäll'jeei jie'llemnääl meâldlaž va'lljumšid. Õuddpeâmmast tuärjjeet pärnai miõttlõs šiõttõõttmõõžž puõ'tti äigga.

Pärnai siõmmnai siõmmnai lâssnee jioççnažvuõđ tuärjjeet. Päärnaid vie'k'ket, da si'jjid älsmäâ'ttet tõn taarbšee'n. Pärnaivui'm harjttõõlât jee'resnallšem täaidaid mâ'te teävõõttmõõžž, vie'k'k raukkmõõžž poormest di jii'jjes hygieniast da jii'jjes tä'vvrin huõl âânnmõõžž. Päärnaid ohjjeet tuâimmjed va'sttõõsvuõđlanji da staanâld õuddpeâmm mättjempirrõõžzin di ââlda luâđast da trafiikkâst. Pärnaivui'm kiõtt'tõõlât si'jji pue'rrvââjiam õõu'deei aa'sšid mâ'te vuâņ, porrmõõžž, liikkeem da miõl pue'rrvââjiam miârktõõžž. Päärnaid vie'k'ket tobddmõõžži õlmmummšest da jioçç šiõttõõllmõõžžâst. Pärnai tâbdtäaid ravsmes, ko sijvui'm mätt'tõõlât ta'rkstõõllâd, teâdsted da nõõmeed tobddmõõžžeez. Päärnaid ohjjeet še ci'sttjed da suõjjled jii'jjes da jeârssi vaard.

Määnglookkâmtäid da teât- da saaggtemteknoloogia siltummuš

Määnglookkâmtäid di teât- da saaggtemteknoloogia siltummuš taarbšet pärnai da piârri aargâst, oummi kõõsk vuârvaaiktõõžžâst di õhttsažkâddlaž vuâssõõttmõõžžâst. Määnglookkâmtäid di teât- da saaggtemteknoloogia siltummuš õõu'deei pärnai tää'ssäärv škoou'l'jumšest da škooultumšest. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuärjjeed täi täaidai õuddnummuš.

Määnglookkâmtäid lij kulttuurlanji määngnallšem saaggi da pirrõ'stti maai'lm fi'ttjem di vuârvaaiktem vueilnnemkuu'lmest kõskksaž vuâđđtäid. Määnglookkâmtäidain juu'rde jee'resnallšem saaggi tu'l'kkeem da puu't'tem täaidaid. Määnglookkâmtäid vuâđđan lij veiddsõs te'kstfi'ttjõs, koon mie'ldd jee'resnallšem tee'kst vuâi'tte lee'd jee'rab mie'ldd kee'rjrum, mainstum, audiovisuaal'laž le'be digitaal'laž häämast. Tõt âânn se'st jee'resnallšem lookkâmtäidaid mâ'te koovlookkâmtäid, numeerlaž lookkâmtäid, medialookkâmtäid da vuâđđlookkâmtäid. Määnglookkâmtäid kooll nânnsanji ju'rddem da mättjem täaidaid. Pärnaivui'm nõõmeet aa'sšid da tiingid di mätt'tõõlât jee'resnallšem fi'ttjõõžžid. Päärnaid älsmäâ'ttet tu'tk'keed, ââ'nned da puu't'ted saaggid jee'resnallšem, še digitaal'laž, pirrõõžzin. Määnglookkâmtäidssen mättjumšâ pärnai taarbše räâ'ves oummu maall di ree'gges te'kstpirrõõžž, pärnai raajjâm kulttuur di pärnaid šiõttlõs kulttuurkääžžkõõžžid.

Pärnaivui'm tu'tk'keet da ta'rkstõõlât teât- da saaggtemteknologia rool arggie'llmest di tobdstõõđât jee'resnallšem teât- da saaggtemteknoloogia neävvaaid, suâvldõõžžid da speâllaid. Digitaal'laž dokumentâsttmõõžž ââ'net äu'k'ken siõrin, tu'tk'kummšest, liikummšest di čeäppõõžž aicmõõžžâst da raajjmõõžžâst. Vueil'ttemvuõđid kiõççlâ'sttd da puu't'ted siiskõõžžid jioçç da õõutsââ'jest jee'res pärnaivui'm ââ'nee'l vie'k'ken teât- da saaggtemteknologia õõu'deei pärnai kreevsõs ju'rddem da õõutâst tuâimmjem täaidaid di lookkâmtäidaid. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad pärnaid teât- da saaggtemteknologia määngbeällsaž da staanlaž ââ'nma.

Vuâssõõttmõš da vaaiktummuš

Aktiivlaž da vasttõõsvuõđlaž vuâssõõttmõš da vaaiktummuš rä'jje vuâđ demokraattlaž da keäll'jeei puõ'tti äigga. Tât oudldâst oummust täaid da haal vuâssõõttâd õutstõõžž tuâimmjumšâ di naddjõõttâd jii'jjes vaaiktemvueil'ttemvuõđid. Pärnai vuõiggâdvuõđid kooll šõddâd kullum da vuâssadvuõtt jii'jjes jie'llma vaaikteei aa'sšin. Õuddpeâmmast ci'sttjet täid demokratia teâuddmõõžž kõskksaž vuâđđjurddjid.

Õuddpeâmm tuâjjan lij tuârjjeed päänai õuddneei vuässõõttâm- da vaaiktemtäaidaid di älsmä'tted jiõččaltemvuõ'tte.

Äärv u'vddi kaaunõõttmõš päänai'vui'm, sij jurddjeez kulddlummuš da alttõõzzid va'stummuš raavee päänai vuässõõttâm- da vaaiktemtäaidaid. Päänai plää'ne, ve'kke čõõđ da ärvvtá'le tuâimmjummuž õõutsâ'jest tuâjjažkoo'ddin. Seâmmast päänai mättje vuârrvaaiktõstääidaid di õhttsaž vuâkkõõzzi, suâppmõõžži da tuâddam miârktõõzz. Tuâjjažkâ'dd âân huõl tõ'st, što juõ'kk päänast lij vuei'ttemvuõtt vuässõõttâd da vaaikted. Vuässõõttâm da vaaiktem pääi'k päänai fi'ttjõs jijstes õuddan, jiõččtuâdd šâdd da õutstõõzzâst taarbšum sosiaal'laž täaid häämtá'vve.

2.8 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaan raajeen sagstõõlât tõ'st, mâi'd tän låâggast meä'rruum õuddpeâmm tuâj da takai täävtõõzz miârkkšâ'vve da mõõn nalla õuddpiõmmu šiõttuum täävtõõzzi teâuddjumms'est vuei'tet âân'ned huõl jee'res tuâimmjemhäämain.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet

- õuddpeâmm jä'rjstummuš
- määkam lij õhttsažtuâj jee'res tuâimmjemhäämai kõõsk
- serddjemvue'jj vue'ssen päänai šõddâm da mättjem pälggsest
- õuddpeâmm ärvv-vuâđđ da tõn vuei'tlvânji tiuddeei pääiklaž vuei'nnemkuu'lm
- mättjemfi'ttjõs da tõn vuei'tlvânji tiuddeei pääiklaž vuei'nnemkuu'lm
- Pedagooglanji teâddnam škoou'l'jem, mätt'tõõzz da hääid obbvõõtt da tõn vuei'tlvânji tiuddeei pääiklaž vuei'nnemkuu'lm
- veiddsõs siltteem täävtõõzz da tõid vuei'tlvânji kuulli pääiklaž teâdd di tõk tuâim, kooi veäka täävtõõzzi teâuddjummuž kíõččât da õõu'deet
- tõt, mõõn nalla låâggast 2 kovvuum õuddpeâmm tuâj da takai täävtõõzz teâuddje jee'res tuâimmjemhäämain.

Äärvv-vuâđđ da mättjemfi'ttjõs di veiddsõs siltteem täävtõõzz vää'ldet lokku da tõid ta'rkstõõlât činjlõbân låâggain, koin kíõtt'tõõlât õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur, õuddpeâmm pedagooglaž tuâimmjem planmõõžž, čõõđ viikmõõžž da ärvvtõõllmõõžž di õuddnem da mättjem tuârj.

3. Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur

Tuâimmjemkulttuur lij historiaal'lanji da kulttuurlanji šoddâm nää'll tuâimmjed, kää'tt vuäžž häämas õutstõõzz vuârrvaaiktõõzzâst. Õuddpeâmm jä'rjsteei da õuddpeâmm jää'dteei oummui tuâjjan lij raajjâđ õudldõõzzid tuâimmjemkulttuur õõudummša da ärvvtõõllma õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain da juâkkõõzzin.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur lij obbvuođt, kää'tt šâdd jee'rab mie'ldd

- äärvain da vuâđđjurddjin
- tuâj o'hjjei noormi da täävtõõzzi tu'lkõummšest
- mättjempirrõõzzin da tuâjjnaa'lin
- õhttsažtuâjast da tõn jee'res häämain
- vuârrvaaiktõõzzâst da tobdlmest
- tuâjjlažkää'dd silttummšest, ämmtallašvuõđâst da õõu'deemtuõjju täävtõõttmõõžžâst
- jää'dtemraajõõzzin da -vue'jjin
- tuâimmjem organisâsttmõõžžâst, plaanmõõžžâst, čõõđ viikmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst.

Tuâimmjemkulttuur häämee teâđstum, teâđsteķa'nes da mättmešt še täättkani tuejjuum ää'sš. Õutstõõzz puk vuäzzla vaaikte tuâimmjemkulttuu're, da tõt beä'lstes vaaikat pukid vuäzzlaid aârķâni ķidd tõ'st, tobdstet-a tõn miârktõõzz avi jeä't.

Õuddpeâmmast puki tuâjjnaa'li älgg tuärjjeed päärna õuddnummuž da mättjummuž. Tõid älgg še pä'sttd pedagoglanji vuâđđtõõllâd. Tuâjjlažkää'ddest lij tä'rķķ teâđsted, što sij nää'll tuâimmjed da lee'd vuârrvaaiktõõzzâst serddai mallân päärnaid, kook vä'ldde jiõccseez õuddpeâmmõutstõõzz äärvaid, šiõttõõttmõõžžid da naa'lid.

Tuâimmjemkulttuur vaaikat õuddpeâmm tässa. Tõ'st lij kõskksaž miârktõs õuddpeâmm čõõđ viikmest da täävtõõzzid kuâsttmõõžžâst. Õuddpeâmmtuâj täävtõõzzid tuärjjei tuâimmjemkulttuur oud sââ'j päärnai õuddnummša, mättjummša, vuässadvuõ'tte, staanvuõ'tte, pue'rrvââjjma di ķeäll'jeei jie'llemnalla.

Tuâimmjemkulttuu're vaaikat kõskksanji jää'dtummuš. Õuddpeâmm jää'dtummušest vue'lğģemsââ'jjen lij juõ'ķķ päärna pue'rrvââjjam da mättjem õõudummuš. Tuâimmjemkulttuur õõudummuš oudldâsttd pedagogiikk jää'dtummuž, kää'tt lij õuddpeâmm obbvuođ täävtõõzz meâldlaž da plaanmallaš jää'dtummuž, ärvvtõõllmõõžž da õõudâs viikmõõžž. Tõt âân se'st puk tõid tuâimid, koivui'm raajât õudldõõzzid tuâjjlažkää'dd puârast p'rgģummša tuâjast, ämmtallaš siltteem da škooultõõzz äü'ķķen ââ'nma da õõudummša di pedagoglaž tuâimmjummuš (lâakk 4.1).

3.1 Tuâimmjemkulttuur õõudummuš da tõn o'hjjei vuâđđjurddi

Õutstõõzz tuâimmjemkulttuur mottai čõõđ ääi'j da tõn še älgg ärvvtõõllâd da viikkâd ooudârra. Õhttsaž täävtõõzzid čõnnõõttmõš veekk ooudârra ärvv-vuâđ da mättjemfi'ttjõõzz teâuddjummuž.

Tuâimmjemkulttuur vaaiktõõzzi smiõttmõš da tõn ij-tuâivvum aa'sši tobdstummuš da teevvmõš lie tää'rķes vue'ssen tuâimmjemkulttuur õõudummšest. Juâtkkjeei vuâđđõudldõs ooudummšest lij, što tuâjjlažkää'dd fi'ttai jii'jjes tuâimmjummušes tue'ķķen vaaikteei äärvai, teâđai da âskkmõõžži miârktõõzz di silttad ärvvtõõllâd tõid. Õõudummšest tä'rķķen lij jeärnsid äärv uvddi, obb õutstõõzz mie'ldd va'lddi da tuâddmõõžž raajji dialog. Päärna pue'rmõs lij puk õõudummšest vue'lğģemsââ'jjen.

Jää'dteei õõu'dad mie'ldd va'lddi tuâimmjemkulttuur raajee'l raajõõzz ämmtallaš sagstõõllma. Lää'ssen jää'dteei sme'llkâtt tuâjjõutstõõzz mie'rrkõõski viikkâd õõudâs da innovâ'stted õhttsaž tuâimmjemkulttuur. Jää'dteei tuârrjad õutstõõzz õuddnummuž mättjeei õutstõssân, ko'st silttummuž õõu'deet da jue'jjet. Mie'rren lij, što õhttsaž tuâimmjemjuurd da tuâimmjem täävtõõzz kuâsttje takai tuâjast. Jää'dteei va'sttad tõ'st, što õhttsaž tuâjjnaa'lid tuejjeet kuâsttjee'jen da što tõid ta'rkstõõlât da kíõččât mie'rrkõõski. Päärna da peâmmai lie mie'ldd tuâimmjemkulttuur õõudummšest da ärvvtõõllmõõžžâst.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur õõu'deet tä'st looggtõllum vuâđjurddji mie'ldd:

Mättjeei õõutstõs tuâimmjemkulttuur õõđmen

Õuddpeâmmast tuâimmjet õutstõssân, ko'st päärna da tuâjjlažkâ'dd mättje õõutsââ'jest da kuei'msteez. Mättjeei õutstõõzzâst lij sââ'jj jee'res miõ'lle da jee'res tobddmõõžžid. Päärnaid da tuâjjlažkâ'dd älsmââ'ttet sme'llkõs miõlin jue'kked jurddjeez da kíõččlâ'stted odđnallšem tuâimmjemnaa'lid. Tuâimmjummmšes ärvvtõõlli da õõudârra viikki õõutstõs peejj jii'jjes nu'tt vuei'nned ko ââ'nned viõusâsvuõđâs. Mättjeei õutstõõzzâst uu'det äärv ci'sttjeei da jeärrsid vuâmmšeei jeällmõõžž. Õõutstõs sme'llkâtt kíõččlummmša, põrggma da sitkkâdvuõ'tte di seänn še puâsttad tuejjummuž. Õõutsââ'jest tuejjummuš da vuâssadvuõđ kíõččlâsttmõõžž raavee õutstõõzz.

Tuâjjlažkâ'dd älsmââ'ttet jioččärvvtõõllma, teâđ da siltteem juâkkmõ'sše da seâmmast ämmtallaš õuddnummša. Õõutsââ'jest suâppum täävtõõzzi da tuâjai smiõttmõš, jii'jjes tuâj mie'rrkõõski ärvvtõõllmõš di peâmmjin da jeärrsin õhttsažtuâjjkuei'min vuâžžum maacctõs õõu'dee õutstõõzz mättjummuž. Mättjummuž õõu'dad še õõu'deemtuâj, ärvvtõõllâm da tu'tkķeem mie'ldd vuâžžum teâđ äu'kkummuš.

Siõ'rre da vuârrvaiktõ'sse älsmõ'tti õõutstõs

Siõ'rre älsmõ'tti tuâimmjemkulttuurâst tobdstet siõr miârktõõzz päärna pue'rrvââjjma da mättjummmša. Tuâjjlažkâ'dd tobdstet siõr rajjeei tuejje'e'jid da õõu'deet siõr õõu'deei tuâimmjemnaa'lid da mättjempirrõõzzid. Päärnain da tuâjjlažkâ'ddest lij vuei'ttemvuõtt tobddâd õõutsââ'jest tuejjeem da siõr räämm. Õutstõõzzâst älsmââ'ttet pukid ho'hssjummmša, miõllķerddmõõžž ââ'nma, jii'jjes õlmmummmša da kreevsõsvuõ'tte. Siõrr vuâžž kuâsttjed da koll'jed. Päärnai siõrralttõõzzid, kíõččlâsttmõõžžid da jeâ'lstummmšid uu'det sââ'j, ääi'j da siõrrâm'râuh. Siõrri päärnaid da rää'ves oummid uu'det vuei'ttemvuõđ vuâjjned siõ'rre.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuu're kooll tuâjjlažkâ'dd kõskknaž õhttsažtuâjj di vuârrvaiktõs peâmmjivui'm da â'lddpirrõõzzin. Õutstõõzz vuâzzla ci'sttje kuei'mes da ou'dde äärv õhttsažtuõjju. Õõutstõs sme'llkâtt päärnaid šiõgg vuârrvaiktõ'sse di tuâimmjed joouk vuâzzli'žžen. Tuâjjlažkâ'dd tuârrjad päärnai verddsazkõõski šõddmõõžž da tuõ'llai na'zvaanvuõđ. Staanlaž õutstõõzzâst kâssjõõđât risttreeidaid da mätt'tõõlât õõudârra viikki vuõ'jjid tõi čâu'ddma.

Vuâssadvuõtt, õõutverddsazvuõtt da tää'ssärvv

Inklusiivlaž tuâimmjemkulttuurâst õõu'deet vuâssadvuõđ, õõutverddsazvuõđ da tää'ssärvv puk tuâimmjummmšest. Päärnai, tuâjjlažkâ'dd da peâmmji alttõõzzid, vuâinnmõõžžid da beä'l vä'lddmid uu'det äärv. Tât oudldâstt vuâssadvuõđ õõu'deei tuâimmjemnaa'li di raajõõzzi teâđstum õõudâs viikkmõõžž. Päärnai fi'ttjõs õutstõõzzâst, vuõiggâdvuõđin, va'sttõsvuõđâst da va'lljummmši seu'rrjõõzzin õuddan vuâssadvuõđ pääi'k. Vuâssadvuõđ raavad päärnai sensitiivlaž kaaunõõttmõõžž da miõttlõs tobddmõõžž kullum da vuõinum šõddmõõžžâst. Päärnai da peâmmji vuâssõõttmõš tuâimmjem planma, čõõđ viikkma da arvvtõõllma raavad vuâssadvuõđ. Juõ'kk tuâjjlažkâ'dd vuâzzlaž lij tää'rķes vue'ssen škoou'l'jemõutstõõzzâst.

Õutstõõz vuâzla puä'tte valddum da õnum õõutverddsen kïdd åårkani ooumže õhttneeie tuejje'ejin⁶³. Õõutverddsažvuõtt ij miårkkšõõv seämmanallšemvuõđ. Tuåimmjemkulttuur ouudeem beä'lnn lij tä'rkk, što õõutverddsažvuõđ da tää'ssäär kuõskki šiõttõõttmõõžžin sagstõõlât tuåjjõhttoõzžâst. Lää'ssen ålgg smiõttâd, mõõn nalla õuddmiårkkân kïõlle, eetnlažvuõ'tte, kïõččmõ'sše, lää'mesvuõ'tte, sooggbeälla da tøn määngnallšemvuõ'tte kuulli šiõttõõttmõõžž kuåsttje mainnsin, likstõõzzin, tuåjain da tuåimmjemnaa'lin. Vuårrvaaikeem da kïõllåå'nem maall di nää'l tuåimmjed stereotypplaž viggmõõžžie meåldlanji serddje päärnaid. Õuddpeâmm lij sooggbie'llsensitiivlaž. Tuåjjlažkå'dd sme'llkått päärnaid tuejjeed va'lljumšid sooggbieälla le'be jee'res ooumže kuulli aa'sšid čõnnum stereotypplaž roolita da õuddvuårddmõõžžitaa. Tuåjjlažkå'dd vuåinn jee'resärvsen pijjum aa'sšid päärnai kõskksaž kaaunõõttmõõžžin di kässjåått töid ke'nnvånji da čieõlgganji. Miõđlaž da ålšmõ'tti vuårrvaaikeemõõzzin tuårjeet päärna jii'jjes identitee'tt da jiõččtååbd õuddnummuž.

Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da kïõlleåđstõs

Õuddpeâmm lij vue'ssen kulttuurlanji mottjeei da määnghåmmsaž õhttsažkåå'ddest. Kulttuurlaž määngnallšemvuõđ vuei'net vuåđđviõkkân. Õutstõõzžâst tobdstet, što vuõiggådvuõtt jii'jjes kïõlle, kulttuure, åskldõ'kke da kïõččmõ'sše lij vuåđđvuõiggådvuõtt. Õuddpeâmmast uu'det åär da åå'net åu'kkeen lää'dd kulttuurå'rbbvuõđ da meersažkïõlid di õutstõõz da pirrõõz kulttuurlaž, kïõl'laž da kïõččmõõžž meåldlaž määnghåmmsažvuõđ. Tåt oudldåst tuåjjlažkåå'ddest teåđ jee'res kulttuurin da jee'resnallšem kïõččmõõžžin di täåid vuei'ned da fi'ttjed aa'sšid mänggan vuei'nnemkuu'lmet da šiõttõõttâd nuu'bb ooumu såjja. Jee'resnallšem ju'rddem- da tuåimmjemnaa'lin sagstõõlât õõudårra põõrgee'l da raajåt še odđ naa'lid tuåimmjed õõutsåå'jest. Seåmmast õõu'deet kulttuurlanji keåll'jeei õuddnummuž.

Kïõl teåđsteei õuddpeâmmast teåđstet, što kïõl lie å'ldd pâi da juõ'kk å'rnn. Tuåjjlažkå'dd fi'ttai kïõl kõskksaž miårktõõz päärnai õuddnummšest da mättjumšest, vuårrvaaikeemõõzžâst da õhttsažtuåjast di identitee'tti šõõdmõõžžâst da õhttsažkådda kuullmõõžžâst. Mångkïõllsažvuõđ kuåsttjee'jen tuejjummuš tuårjjad päärnai õuddnummuž kulttuurlanji määngnallšem maai'lmet. Tuåjjlažkåå'ddest ålgg teåđsted, što sij lie päärnai kïõl'laž mallån, da kïõččåd jii'jjes kïõllåånnmõõžž. Tuåjjlažkå'dd sme'llkått päärnai åå'nned kïõl määngbeållsanji. Päärnai kïõl'laž vue'lggemsõõ'jid vää'ldet lokku, da si'jjid uu'det ååi'j da paai'kid vaajtõõlli kïõl åå'nma.

Pue'rrvååjjam, staanvuõtt da keåll'jeei jie'llemnäå'li

Õuddpeâmmast uu'det åär tiõrvsallaš, staanlaž da liikkummuž se'st õõ'nni jie'llemnaa'lid. Õuddpeâmm õutstõõzžâst liikkåd määngbeållsanji se'st da ålggan di vie'ltet kuu'kk pi'stti ištmmõõžž. Päärnai pue'rrvååjjmõõžž õõu'deet uu'dee'l vuei'ttemvuõđ peei'v åi'gggen räåhummša da vuõõnu di ta'rjee'l määngbeållsaž, tiõrvsallaš da ri'jttjeei porrmõõžž. Tuåimmjemkulttuur õõudummšest vää'ldet lokku õutstõõz vuei'ttemvuõđ tuåimmjed kïrrsate'mes da aa'sšid vuåjjnem õõu'deei pirrõõzžâst. Måå'kke'tmes da plaanmallaš, leša soojlõs peei'v õõu'dee pue'rrvååjjam.

Õuddpeâmmast åå'net huõl obb õutstõõzž fyyslaž, psyykklåž da sosiaal'laž staanvuõđås. Päärnast lij vuõiggådvuõtt vuåžžad låddmõõžž tøn taarbšee'n. Õuddpeâmmast jeå't siånnu keeu'summuž, viõkkvåå'ld jeå't-ka heåmmummuž. Keeu'summuž tobdstet, tõõz kässjõõđått da tøn cõõggåt teåđstee'l da plaan mie'ldd. Päärnaivui'm mätt'tõõlåt vuei'ned da čåu'dded ristreeidaid õõudårra põõrgee'l. Heåmmeem-, keeu'seem - le'be viõkkvå'lddpaai'kin sagstõõlåt päärnai peåmmjivui'm da oo3žått õõutsåå'jest čåuddmõõžžid. Staanvuõđ õõudummša kooll še päärtai plaanmallaš cõggmõš da seu'rrjummuž, staanvuõttškoou'l'jummuž di paai'kin da neåvvain huõl åånnmõš. Õuddpeâmm oudldåstt tuåimmjeei da čõnnõõttåm staanvuõđ jåå'dtummuž di staanvuõttaa'sšid vaaldšeei tuåjjlažkåå'dd.

⁶³ Õõutverddsažvuõttlää'kk 7 da 8 §

Puk tuâimmjummsesť vää'ldet lokku ekolooglanji, sosiaal'lanji, kulttuurlanji da tällöõzz beá'lest keáll'jeei jie'llemnää'l viält'te'mesvuõđ. Aarg va'lljummsin da tuâimivui'm puu'tet õlmma va'sttõsvuõđlaž šiõttõõttmõõžž luõttu da pirrõ'sse. Õuddpeâmmast õõu'deet neävvai da sõõ'ji õhttsaž âânnmõõžž, toolkvažvuõđ, šeä'sttelvuõđ, teevmõõžž da o'đđest âânnmõõžž.

3.2 Õuddpeâmm mättjempirrõõzz

Õuddpeâmmast täävtõssân lij ainsmâ'tted õõudârra viikki, mättjummuž õõu'deei, tiõrvsallaš da staanlaž mättjempirrõõs⁶⁴. Mättjempirrõõzzivui'm juu'rdet sõõ'jid, paai'kid, õutstõõzzid, vuõ'jjid, neävvoid da tiingid, kook tuärjee päärnai õuddnummuž, mättjummuž da vuârrvaaiktõõzz. Mättjempirrõõsfi'ttjõs âânn se'st õuddpeâmmast jee'rab mie'ldd fyyslaž, psyyklaž da sosiaal'laž vuälladvuõđ. Mättjempirrõõzzid õõu'deet nu'tt, što õuddpiõmmu pijjum täävtõõzzid vuei'tet kuâsttâd da što tõk tuärjee päärnai tiõrvâs jiõččtobddmõõžž di sosiaal'laž da mättjem tääidai õuddnummuž. Ergonomia, ekolooglažvuõđ, ruä'ssvõsvuõđ da cõõggt'e'mes jââttmõõžž di sõõ'ji čuõv da akustiikk, põrttäim tää'zz da puu'ttesvuõđ vää'ldet lokku mättjempirrõõzzid raajeen da õõudâs viiggeen.

Mättjempirrõõzzid plaanât da raajât õõutsââ'jest päärnavui'm. Tõi âlgg tuärjeed päärnai luândlaž teâtthaal da mättjem haal di ohjjeed siõ'rre, fyyslaž aktiivlažvuõ'tte, tu'tkõkummsa di čeäppõsvuõđlâž õlmmummsa da aiccmõ'sše. Päärnain âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tkõkeed maai'lm puki aaceezvui'm da obb vaardines. Mättjempirrõõzz ta'rjee päärnain va'lljeemvâar miõllsõs tuejjummsa, määngbeällsaž da hooddin liikummsa, siõrid da speällaid di räählaž âârmõ'sše da vuõŋgu. Päärnai jurddi, siõr da si'jji tuejjeem tuâj kuâsttje mättjempirrõõzzin.

Mättjempirrõõzzin vuei'tet viikkâd čõõđ määngnallšem pedagooglaž tuâimmjummuž da tõk mottje taarb mie'ldd. Tuâjjlažkââ'dd âlgg vä'ldded lokku päärnai miõl kie'ssi ää'sš, jii'jjesnallšem tääid da taarb di låggast 4 kovvuom õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž vuâđjurddi. Õuddpeâmm mättjempirrõõzzin tuâimmjet soojjen jee'res šoora jooukin, koin juõ'kkõ õutstõõzz vuâzzlast lij vuei'ttemvuõtt vuâssõõttâd tuâimmjummsa da vuârrvaaiktõ'sse. Tuâimmjummuš pedagooglanji meä'rmeâldlaž jooukin õõu'dad päärnai da tuâjjlažkââ'dd aa'sšid vuâjjnummuž di päärnast vuõ'lggi tuâimmjummuž.

Õhttsanji suâppum vuâkkõõzz da tuâimmjemnää'l vie'kkte šõõddted staanlaž, jeârrsid ci'sttjeei da õhttsanji va'sttõsvuõđlaž mättjempirrõõzz. Staanlaž toobâlpirrõõzzâst jee'resnallšem tobddmõõžž čuâ'jtummša lij låâ'pp da tuâjjlažkââ'dd vie'kkat päärnain tobddmõõžž õlmmummsesť da tõi jiõččšiõttõõllmõõžžâst. Päärnain sme'llkââ'ttet kõõččâd, da päärnai kõõččmõõžžid va'stteet.

Mättjempirrõõzzid plaanât da õõu'deet nu'tt, što tõk raavee õõutverddsazvuõđ da sooggbie'li tää'ssäärv. Tât vuei'tlvâstt ä'rbbvuõđlaž sooggbie'llstereotypiai muârmõõžž. Mättjempirrõõzzin õõu'deet päärnai kiõl'laž õuddnummuž da teâdstummuž kiõlâst di puu'tet kuâsttjee'jen kulttuurlaž määngnallšemvuõđ.

Luâtt di šeellj, siõrrkee'dd da jee'res rajjum pirrõõzz lie še õuddpeâmm mättjempirrõõssân. Tõk ta'rjee kiõččlâsttmõõžžid, materiaolid da määngbeällsaž paai'kid siõ'rre da tu'tkõkummsa. Tõid ââ'net äü'kken liikkeem- da luâttjeä'lstummši da mättjem päi'kken.

Päärnai ââ'nnmest â'lgge lee'd nokk määngbeällsaž da staanlaž siõrr- da tuâimmjemneäv, da tõin âlgg taarb mie'ldd vä'ldded lokku päärnai jii'jjesnallšem tuâj taarb. Teâtt- da saaggtemteknologia lij vue'ssen määngbeällsaž da päärna mie'ldd va'lddi mättjempirrõõzzâst. Õuddpeâmmast ââ'net teâtt- da saaggtemteknologia meä'rmeâldlanji. Päärnai jii'jjes teâtt- da saaggtemteknolooglaž neävvoid, siõrrneävvoid da jee'res neävvoid ââ'net õuddpeâmm jâ'rjsteei meä'rtõõllâmnalla. Jii'jjes neävvai da siõrrkaau'ni âânnmõõžžâst suâvât peâmmjivui'm.

⁶⁴ Õuddpeâmmllää'kk 2 a 4. päi'kk da 6 §

Õhttsažtuâjj jee' res tuâimmjee' jivui' m da kõ' ll' jummuž õuddmiârkkân ke' rjppõ' rtte, museoo' je, kulttuurä' rbbvuõttapaai' k' id, tea' ttra da puârssi tuâjjpaai' k' id regsmä' tte pärnai mättjempirrõõzzid. Mättjempirrõõzzi planmõš ta' rjad še luândlaž õhttsažtuâjjnääl' tuâjjlažkää' dd da peâmmji kõ' sk' ke.

3.3 Õhttsažtuâjj õuddpeâmmast

Õhttsažtuâjjain tuârjjeet pärna õuddpeâmm jä' rjstummuž nu' tt, što juõ' k' k' pärnaž vuäžž jii' jjes õuddnem da taarbeež meâldlaž peâmm' mõõžž, mätt' tõõzz da hääid. Va' stteemvuõtt õhttsažtuâjj teâuddjumšest da planmallašvuõdâst lij õuddpeâmm jä' rjstee' jin. Sij va' sttee še tõ' st, što õhttsažtuâjj viiggât čõõđ taarb mie' ldd määngsue' rjeld.

Peâmmjivui' m tuejjuum õhttsažtuâjj

Peâmmjivui' m tuejjuum õhttsažtuâjjain lij tää' rkes miârktõs õuddpeâmmast. Õhttsažtuâjj täävtõssân lij peâmmji da tuâjjlažkää' dd õhttsaž čõnnõõttmõš pärnai tiõrvâs da staanlaž šõddâm, õuddnem da mättjem õõudummša. Tuâddmõõžž raajmõš di tää' ssärvvsaž vuârrvaiktõs da kõskknaž ci' sttjummuš tuârjjee škoou' l' jemõhttsažtuâjj.

Škoou' l' jemtuõjju õhttneei äärvain, täävtõõzzin da va' sttõsvuõdin sagstõõlât nu' tt tuâjjlažkää' dd kõõsk ko peâmmjivui' m. Õhttsažtuâjj šâdd vuârrvaiktõõzzâst da oudldâst õuddpeâmm tuâjjlažkää' ddest aalgtemvuõđ da aktiivlažvuõđ. Õhttsažtuâjjast vää' ldet lokku piârri määngnallšemvuõtt, pärnai jii' jjesnallšem taarb di peâmmvuõ' tte da puârssallašvuõ' tte kuulli kõõččmõõžž. Taarb mie' ldd sagstõõllmõõžžin ää' net tuulk kuhttu beä' l fi' ttjem ainsmä' ttem diõtt⁶⁵.

Õhttsažtuâjj šâdd jee' resnallšem tuâjjain da häämain pärna õuddpeâmm äi' gggen. Pärnai juõ' k' k' peivvsaž šõddmõõžž da kiõččlâsttmõõžž jue' jjet peâmmjivui' m. Älšmõ' tti da pärna õuddnummuž da mättjummuž miõttmiõllsanji kovvee saagg lie kaallšõs ää' šš. Peâmmi da tuâjjlažkää' dd vuâmmšõõzz da sagstõõllmõõžž pärna peei' vest rä' jje vuâd pärna tiuddväaldlaž pue' rrvââjjam staanmõ' šše.

Õhttsažtuâjj miârktõs lij samai tää' rkes aainâs se' rddempooddin, mâ' te pärna alttee' n õuddpeâmmast da õuddpeâmm äiggsaž serddmõõžžin, pärna vaaitee' n pei' vvpääi' k' le' be alttee' n õuddmätt' tõõzz. Õhttsaž sagstõõllmõš lij samai jii' jjesnallšem sââ' jest pärna õuddpeâmmplan raajee' n (lääkk 1.3). Õhttsažtuâjj miârktõs peâmmjivui' m päjjan, ko planât da viiggât čõõđ pärnai õuddnem da mättjem tuârj (lääkk 5). Tuâddlõs toobdâlm vuei' tlvästt peâmmji da tuâjjlažkää' dd kõskksaž õhttsažtuâjj še vä' žžlõs paai' kin, õuddmiârkkân huõl šõõdde' n pärna pue' rrvââjjmest.

Pärnai peâmmjin älgg lee' d vuei' ttemvuõtt vuässõõttâd õuddpeâmm tuâimmjem da škoou' l' jemtuâjj täävtõõzzi planma da oudummša õõutsââ' jest tuâjjlažkää' dd da pärnaivui' m. Teât- da saaggtemteknologia ää' net äü' k' ken peâmmjivui' m tuejjuum õhttsažtuâjjast. Õhttsažtuâjj vuäitt tuârjjeed še peâmmji kõskksaž vuârrvaiktõõzz. Peâmmji sääimas da õhttsaž tuâimmjummuš jee' resnallšem šõddmõõžžin nâânad õhttsallašvuõđ da oudd tuârj tuâjjlažkää' dd tuõjju.

⁶⁵ Õuddpeâmmilääl' k' k' 14 a § da kiõll- lääl' k' k' (423/2003) 18 §

Määngsuârglaž õhttsažtuâjj

Määngsuârglaž õhttsažtuâjj täävtössân lij ainsmä'tted õuddpeâmm čõõđ viikkmöš tuâimmjuâkkõõzzin päärnai taarbid va'stteei. Õuddpeâmm lää'jj mie'lidd kää'dd âlgg õuddpeâmm jä'rjste'mmen tuâimmjed määngsuârglaž õhttsažtuâjjast da raajjâd taarbšum õhttsažtuâjjraajõõzzid⁶⁶.

Õuddpeâmmast tuejjeet õhttsažtuâjj vuä'pstõõgg ämmatnii'kkî, päärnaisuõjjlem di jee'res tiõrvâsvuõttuõl da sosiaalkäâzzkõõzzi tuâimmjee'ji kõõsk. Õhttsažtuâjj miârktõs pâjjan, ko täin tuâimmjee'jin keä'st-ne šâdd huõll päärna õuddnummšest le'be pue'rrvââjjmest le'be ko päärna tuâj plaanât da jä'rjstet. Veiddsõs tiõrvâsvuõtt-ta'rkstummša piijât sizz õuddpeâmm tuâjjlažkää'dd ärvvlõõzz vue'll škooulekksa päärna pi'rğgummšest da pue'rrvââjjmest õuddpeâmmast peâmmai keerjlaž miâsttmõõžžin⁶⁷. Õuddpeâmm tuâjjlažkää'dd u'vddem ärvvlõs lij tää'rkes vue'ssen päärna tiuddvääldlaž šõddâm, õuddnem da pue'rrvââjjam ärvvtõõllmõõžžâst di tuâj taarbi ääi'jeld tobdstummuž määngsuârglaž õhttsažtuâjjast.

Õuddpeâmm õhttsažtuâjjvue'ssbie'livui'm juu'rdet pukid tõid vooudlaž da pääiklaž tuâimmjee'jid, kooivui'm õuddpeâmmast lij luândlaž tuejjeed õhttsažtuâjj. Õhttsažtuâjj õuddmiârkkân mätt'tõõžžâst, liikkummšest, ke'rjppõõrtâst da kulttuurâst va'stteei vue'ssbie'li da jee'res â'lddpirrõõzz tuâimmjee'jivui'm lââ'zzat mättjempirrõõzzi määngbeällsažvuõđ da tuâjrad õuddpeâmm täävtõõzzid. Õhttsažtuâjj kää'dd õuddpeâmm da tõn vuu'dest tuâimmjeei privat õuddpeâmmnaa'li puu't'tee'ji kõõsk lij tää'rkes ä'šš. Jee'res õuddpeâmm õhttsažtuâjjvue'ssbeä'l lie õuddmiârkkân õhttõõzz, seä'brkkää'dd, pää'les di porrmõš- da čiištâmkäâzzkõõzz.

3.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'šš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet

- õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur oudeem täävtõõzz da ärvvtõõllâm vue'jj
- õuddpeâmmast õnnum mättjempirrõõzz di tõi arvvtõõllma kuulli vue'jj
- peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjj täävtõõzz da vue'jj
- määngsuârglaž õhttsažtuâjj täävtõõzz, raajõõzz da tuâimmjemnääl
- jee'res õhttsažtuâjjhäämai ärvvtõõllâm vue'jj.

Õuddpeâmm jä'rjsteei âân huõl, što juõ'kk õuddpeâmm tuâimmjuâggas voi tää'rkeed jii'jjes tuâimmjemkulttuure da mättjempirrõõzzi ooudummša kuulli täävtõõzzid di õhttsažtuõjju kuulli vuõ'jjid. Tää'rkbën aa'ššid vuei'tet piijât pââjas pääiklaž plaa'ne õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

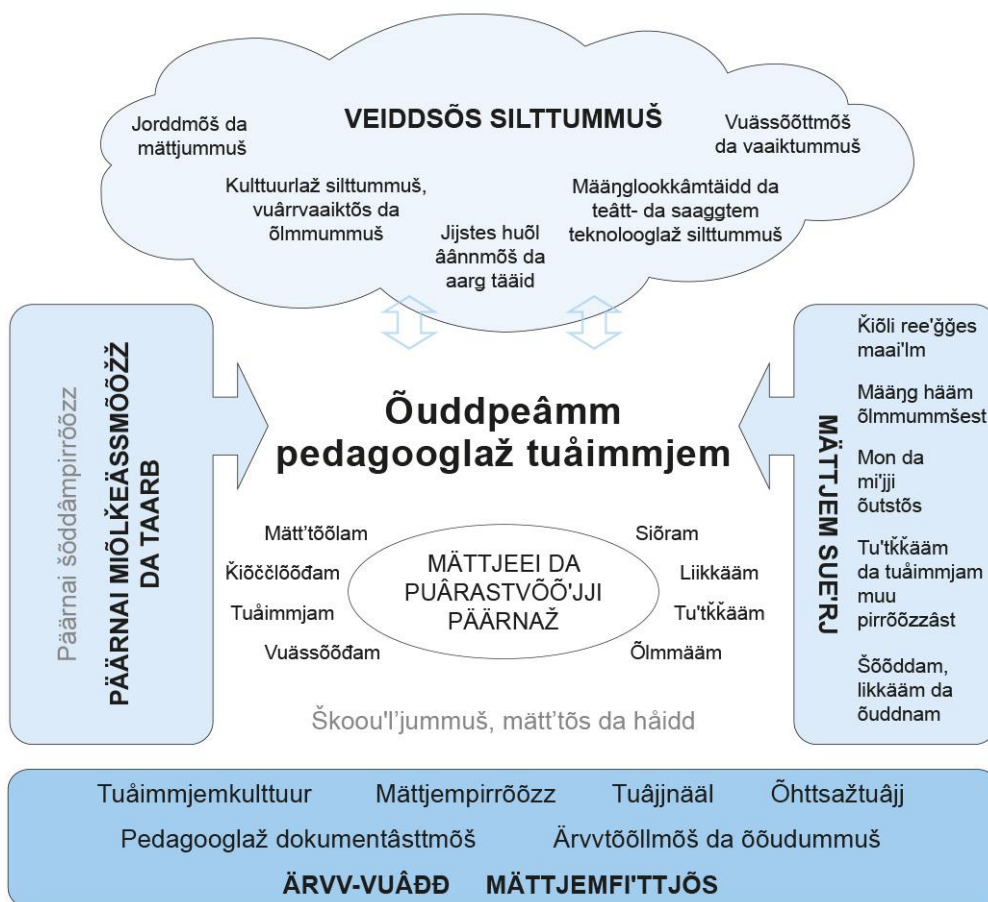
⁶⁶ Õuddpeâmm lää'kk 9 da 11 e §

⁶⁷ Riiksuâvtõõzz asetõs vuäpstõktuâimast, škooul- da mätt'tõõttitiõrvâsvuõttuõlâst di päärnai da nuõri cõggi njää'lm tiõrvâsvuõttuõlâst (380/2009) da tõn muuttâs (338/2011) 7 §

4. Õudpeâmm pedagooglaž tuâimmjem planmõš da čõõđ viikmõš

4.1 Raam pedagooglaž tuâimmjumšest

Õudpeâmm pedagooglaž tuâimmjummuž da tøn čõõđ viikmõõžž kovad obbvääldlažvuõtt. Täävtõssân lij õõu'deed päärnai mättjummuž da pue'rrvââjjam di veidsõs silttummuž (kartt 1). Pedagooglaž tuâimmjummuš šâdd päärnai da tuâjlažkââ'dd kõskksaž vuârrvaiktõõzzâst da õhttsaž tuâimmjumšest. Päärnai jiõččmääinlaž, tuâjlažkââ'dd da päärnai õõutsââ'jest ideâ'stem di tuâjlažkââ'dd jââ'dte'men plaanuum tuâimmjummuš tiuddee kuei'mes. Õudpeâmm pedagooglaž tuâimmjummuš mâänn čõõđ škoou'l'jummuž, mätt'tõõžž da hâaid obbvuõd.

Kartt 1. Õudpeâmm raam pedagooglaž tuâimmjumšest

Täävtõõžž meâldlaž tuâimmjem vuâd rä'jje ärvv-vuâdđ (låakk 2.4), mättjemfi'ttjõs (låakk 2.5), tõid vuâdđõõvvi tuâimmjemkulttuur (låakk 3) di määngbeallsaž mättjempirróõžž (låakk 3.2), õhttsažtuâjj (låakk 3.3) da tuâjlnâal (låakk 4.3). Päärnai miõl kie'ssi ää'sš da taarb di si'jji šõddâmpirró'sse kuulli miârkteei ää'sš lie tuâimmjem planmõõžž vue'lğgõõsââ'jjen. Vue'lğgõõsââ'jjen lie še låaggast 4.5 kovvuuum Mättjem sue'rj. Kudd pedagooglaž tuâimmjem õuddõõssân lij planmallaš dokumentâsttmõš, ärvvõõllmõš da õõudummuš (låagg 4.2 da 7). Veidsõs siltteem täävtõõžž o'hjjei beä'lstes tuâimmjem planmõõžž.

Pedagooglaž tuâimmjem täävtõõžžid da vuâdđjurdid juu'rdet tää'rkbõn pääiklaž õudpeâmmplanin. Täävtõõžžid tää'rkeõn vääl'det lokku õudpeâmm jee'res tuâimmjemhâam, tõi tuâjlažkââ'ddraajõs da

jee' res jii' jjesnallšemvuõđid. Pääiklaž õuddpeâmmplaan di pärnai õuddpeâmmplaan (lääkk 1.3) lie pärnai joouk tuâimmjem plaanmõõžž vue'lggẽmsââ'j. Tuâimmjummuž viiggât čõõđ nu'tt, što juõ'kk pärnast lij vuõiggãdvuõtt õuddned mättjummsẽst nu'tt, što õuddpeâmmast da õuddmätt'tõõžžâst šãdd pärnẽze miõllsõs juã'tkẽem.

4.2 Pedagooglaž dokumentãsttmõš

Pedagooglaž dokumentãsttmõš lij õuddpeâmmast kõskksaž tuâjjmõõntõõllãm plaanmõõžžâst, čõõđ viikkõõžžâst, ärvvtõõllmõõžžâst da õõudummšest. Tõt lij juãtkkjeei prose'ss, ko'st vuãmmšõõžž, dokumee'nt da tõi tu'lkẽkummuš vuãrvaaiktõõžžâst rä'jje fi'ttjõõžž pedagooglaž tuâimmjummsẽst. Pedagooglaž dokumentãsttmõš vuei'tlvãstt pärnai da peãmmji vuãssõõttãm tuâimmjem arvvtõõllma, plaanma da ooudummša.

Pedagooglaž dokumentãsttmõš puu't'ted teãđ pärnai jie'llmest, õuddnummsẽst, miõllkie'ssem aa'sšĩn, jorddmõõžžâst, mättjummsẽst da taarbin di pärnai joouk tuâimmjummsẽst konkreettlaž da määngbeãllsaž nalla. Öhttnaž dokumee'nti, õuddmiãrkkãn snimldõõggi, pirstõõzzi le'be tuãjjlažkãã'dd vuãmmšẽm aa'sši, veãkka vuei'tet õõutsãã'jest pärnaivui'm ta'rkstõõllãd si'jji õuddnummuž da mättjummuž. Pärnai ju'n vuãžžam teãđ da täãid, miõl kie'ssi äã'sš da taarb puã'tte kuãsttee'jen pedagooglaž dokumentãsttmõõžž pääi'k da lie tuâimmjem plaanmõõžž vuãđđ.

Plaanmallaš dokumentãsttmõõžž täãvtõõsãn lij, što tuãjjlažkãã'dd mättai tobddãd jiõõčã pärna, fi'ttjed pärnai kõõskid kuei'mineez di joouk tuãjjlažkãã'dd da pärnai kõskksaž vuãrvaaiktem luãndd. Pedagooglaž dokumentãsttmõõžž mie'rren lij viikkãd čõõđ õuddpeãmm pärnast vuõ'lggjen. Dokumentãsttmõõžž veãkka vuãžžum teãđaid da fi'ttjõõžž äã'net äũ'kẽen õuddmiãrkkãn tuãjjnaã'li, mättjempirrõõzzi, tuâimmjem täãvtõõzzi, mõõntõõllmi da siiskõõzzi mutstõõllmest õinn pärnai miõl keãssmõõžž da taarbid va'sttee'jen. Pärna õuddpeãmmplaan lij vue'ssen pedagooglaž dokumentãsttmõõžž prose'ssẽst (lääkk 1.3). Plaanmallaš pedagooglaž dokumentãsttmõõžž taarbset še pärnai õuddnem da mättjem tuãrj taarbi ärvvtõõllmõõžžâst (lääkk 5).

Kuu'kkãb äãi'jest norrum dokumee'nt lie täã'rkes vue'ssen pedagooglaž tuâimmjem ärvvtõõllmõõžžâst da tuãjjlažkãã'dd tuâimmjem jiõõčãrvvtõõllmõõžžâst (lääkk 7.1).

4.3 Määngbeãllsaž tuãjjnãã'l

Tuãjjnaã'li va'lljummuž ohjee õuddpiõmmu pijjum tuãj da täãvtõõžž di pärnai äã'kk, taarb, õudldõõžž da miõl kie'ssi äã'sš. Tuãimlaž di kreevsõsvuõđ da vuãssãdvuõđ õõu'dee tuãjjnãã'l lie pärnaid luãndlaž mättjem nãã'l. Nãkam lie õuddmiãrkkãn pärnai jiõõčãmããinlaž da ohjuum siõrr, tu'tkẽkummuš, liikkummuš di Čeãppvuõđlaž aiccmõš da õllmummuš. Teãtt- da saaggtẽmteknologia äã'net äũ'kẽen tuâimmjummsẽst. Määngbeãllsaž tuãjjnãã'l lie nu'tt mättjem neãvv ko mättõõttãm pääi'k. Tãn diõtt lij tã'rkk, što tuãjjlažkãã'dd ohjjad pärnaid kiõõčãlã'sttd da äã'nnd jee'resnallšẽm tuãjjnaã'lid jee'res šoora jooukin di jiõõčĩnes. Tuãj mie'ldd pärnaid sme'llkãã'ttet kõõjjeed da õõmtõõllãd di smiõttãd da čãu'dded čuõllmpaai'kid õõutsãã'jest.

Tuãjjlažkãã'ddest kai'bbjet ämmat-tããid da hie'rkesvuõđ vuei'nned jee'res paai'kin pedagooglaž vuei'ttemvuõđid. Tãt kuãsttai jee'rab mie'ldd täiddan ta'rkstõõllãd pärnai alttõõžžid da tobddmõõžžid di mu'tted da viikkãd jii'jjes tuâimmjummuž tõi meãldlanji. Uu'ccãb pärnai alttõõžž lie tãũjja vaardãst vuõ'lggĩ

da sää'ntem, nu'tt-ba tõi fi'ttummuš da tõid va'stummuš õõlge tuâjjlažkâ'ddest sensitiivlaž â'lddâarmõõžž da pârna puârast tobddmõõžž.

Pârna vuâssâ'tte tuâjjnaa'li plaanma da va'lljummuša jii'jjes õudldõõzzi meâldlanji. Pârnain âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tk'keed maai'lm puki aaceezvui'm da obb vaardines di kiõççlâ'stved jee'resnallšem tuâjjnaa'lid. Tuâjjnaa'li vaaitõõlli âânmmõš ta'rjjad jee'res âkksaid da jee'res naa'livui'm mättjeei pârnaid o'nnstummušid. Määngbeällsaž tuâjjnaa'li õõlge määngbeällsaž mättjempirrõõzzid. Tuâjjnaa'li ââ'nnmest ââ'net äu'k'ken tuâjjlažkâ'dd da pârna silttummuž di kiõççlâ'stved da õõu'deet odđ tuâjjnaa'lid.

4.4 Siõrr õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam käivvan

Siõrr lij kõskksaž tuâimmjemnäa'li õuddpeâmmast. Õuddpeâmm tuâjjan lij ta'rjjeed pârnaid paai'kid jee'resnallšem siõrid. Siõrr õõu'dee pârna õuddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjam. Siõrâst pârnaž mättai, leša pârnaž jioçcses siõrr ij leäku teâđstee'li mättjem neävv pe'ce näa'll lee'd da jie'lled di häameed maai'lm. Kiõççlâ'stvedmõõžž, kook câu'ne pârnaid sij tobddmõõžžid, teâtthaal da miõl keäsmõõžž, valmšte siõ'rre.

Pârnaž siõr miârktõs šâdd siõrâst jijstes. Siõrr oud pârnaid räämm da pue'rmiõl. Siõrrmen pârna lie aktiivlaž tuâimmjeei: sij jerree da tu'tk'kee pirrõ'stti maai'lm, çâ'ne sosiaal'laž kõõskid di ou'dde miârktõõzzid kiõççlâ'stvedmõõžžsteez. Siõrâst pârna rä'jje fi'ttjõõzz jijstes da jee'res oummen. Siõrrmen pârna nu'tt je'žze ko rä'jje odđ da mo'tte vuei'nnmes. Seâmmast sij rä'jje maall da te'stje niõglmeez da tuõivvjeez. Miõllke'rdem vuei'tlvâstt tõi, što pârna vuai'tte kiõççlõddâd jee'resnallšem roolid da ideaid, koid sij muđoi jie vuaitçi viikkâd çõõđ. Siõrrmen pârna vuai'tte kiõççlõõllâd jioçcses vai'gges kiõççlâ'stvedmõõžžid. Siõrâst lij staa'laž kiõççlâ'stved, põrggâd da tuejjeed puâsttad.

Siõrâst õhtne kõskksaž mättjummuž õõu'deei elemee'nt: älsšaivuõtt, õõutsâ'jest tuejjummuš da jii'jjes täaidai vuâstta piijmmõš. Siõrr õuddan da vuâžž jee'res häamaid kiõççlâ'stvedmõõžži puârnee'n. Tuâjjlažkâ'dd da pârnaid di pârnaid kõskksaž vuârvaiktõs rä'jje vuâd ju'rddem da kiõl õuddnummuša di õuddneeid siõrrâmääidaid. Pârna ta'rktâ'le, kiõççlâ'stved da mättje õutstõõzz vuâkkõõzzid siõrâst. Jooukâst siõrrmen pârna mättje šiõttõõllâd tobddmõõžžeez da tättmõõžžeez di vä'ldded lokku jeârssi vuei'nnemkuu'lm. Õhttsallašvuõtt lâssan siõri mie'ldd da nâânad miõđlažvuõđ.

Siõrr lij õuddpeâmm kõskksaž tuâjjnäa'll. Pedagooglaž tuâimmjummušest vuei'tet siõr juõn raajmmõõžžâst da siõrrmaai'lm raajmmõõžžâst õhtteed õuddmiârkkân draama, improvisaatio le'be mainnsid. Tuâjjlažkâ'dd âlgg teâđstved vuâjjnam tu'tk'kummuž, spontaan kreevsõs õlmeem di hooddlaž liikkeem- da heibbamsiõri miârktõõzz pârnaid pue'rrvââjjma da mättjummuša. Jee'res šõddmõõžžid vuaitt regsmâ'tted siõrrmiõlin. Lokkõõzz, sää'nnsiõr, laulli da õhttsaž hää'skõõttmõš nâânee miõđlaž toobdâlm, kââ'tt tuârjjad mättjummuž da pue'rrvââjjam.

Tuâjjlažkâ'dd tuâjjan lij staa'nâd siõr õudldõõzzid, ohjjeed siõr šiõttlanji da ââ'nned huõl tõ'st, što juõ'k'k pârnaid lij vuei'ttemvuõtt lee'd vuâzzli'žžen õhttsaž siõrin jii'jjes täaideez da vaalmâšvuõđeez meâldlanji. Tuâjjlažkâ'dd âlgg plaan mie'ldd da täävtõõzz mie'ldd tuârjjeed pârnaid siõr õuddnummuž di ohjjeed tõi ju'n-a siõr âalgbeä'lnn le'be jioçç mie'ldd siõree'li. Tuâjjlažkâ'dd fyyslaž da psykklaž â'lddâarmõš tuârjjad pârnaid kõskksaž vuârvaiktõõzz da çâgg ju'n õõudbeä'lnn risttreiddpaai'ki šõddmõõžž.

Tuâjjlažkâ'dd âlgg ta'rktõõllâd da dokumentâ'stved pârnaid siõr. Siõr ta'rktõõllmõš lââ'zzat tuâjjlažkâ'dd fi'ttjõõzz pârnaid jorddmõõžžâst da sij miõllkie'ssem aa'sšin di tääbdain da kiõççlâ'stvedmõõžžsteez. Vuâmmšum aa'sšid ââ'net siõr da jee'res tuâimmjem plaanummušest da ohjjummušest. Tuâjjlažkâ'ddest

oudldet hie'rkessvuõđ da ämmat-täaid di sooggbie'llsensitiivlažvuõđ ta'rkstõõllâđ pärnai siõrralttöõzzid da va'stteed tõid šiõttlen.

Kuu'kk pi'stti siõ'rre taarbšet ääi'j, rääh da sââ'j di šiõttlõs da pärnai vuäžžmest åarra siõrneävvid da materiaolid. Mättjempirrõõzz ä'lğge soojjâđ siõri mie'ldd, ko siõr jie pâi põõžž pâi'kstes tõid nõõmtum sõõ'jin.

Pärnai kulttuur da pärnaid jurddum media tobddmõš vie'kkat tuâjjlažkââ'dd fi'ttjed pärnai siõrid. Še jee'resnallšem speâll da digitaal'laž neäv ta'rjje tõid määngnallšem paai'kid. Siõ'rre älsmõ'tti mättjempirrõõzzâst rää'ves ooumaž lij še mättjeei. Tuâjjlažkââ'dd sagstââll siõr miârktõõzzâst da pärnai siõrin vuâmmšum aa'sšin peâmmjivui'm. Täi naa'livui'm vuei'tet õõu'deed siõri juâtkkjummuž pâai'kest le'be õuddpeâmmast.

4.5 Mättjem sue'rij

Mättjem sue'rij kovvee õuddpeâmm pedagooglaž tuâim kõskksaž täävtõõzzid da siiskõõzzid. Tõk ohjee tuâjjlažkââ'dd määngbeällsaž da čââvuum pedagooglaž tuâimmjem plaanummšest da čõõđ viikkmõõžžâst õõutsââ'jest pärnaivui'm. Pärnain lie vuõiggâdvuõtt vuäžžad määngbeällsaž kiõččlâsttmõõžžid mättjem jee'res suõ'rjin. Mättjemsue'rij jie leäkku jeä'rben čõõđ vikkum, nuu'bbineez pääđdas obbvuõđ, pe'ce tõi suõ'rjid õhtteet da suâvldet pärnai miõl kie'ssem da siltteem meâldlanji. Mättjem sue'rij lie juõkkum õuddmätt'tõsplan vuâđai⁶⁸ meâldlanji vittân obbvuõttân:

- Kiõli ree'ğges maai'lm
- Määng hääm õlmmummšest
- Mon da mi'jji õutstõs
- Tu'tkkâäm da tuâimmjam muu pirrõõzzâst
- Šõõddam, likkâäm da õuddnam.

Čââvuum pedagooglaž tuâimmjummuš vuei'tlvâstt aa'sši da eettmõõžži veiddsõs ta'rkstõõllmõõžž da tu'tkkummuž. Pärnai miõl kie'ssi ää'sš da kõõččmõõžž lie tuâimmjem kõskksaž vue'lğgemaâ'jj. Ä'sš-sue'rij vuäi'tte pue'tted õuddmiârkkân siõrin, mainnsin, reeisain le'be spontaanlaž vuârvaaiktõspaai'kin pärnai da tuâjjlažkââ'dd kõõsk le'be pärnai kõskksaž vuârvaaiktõõzzâst. Nää'll, koin mättjem suõ'rji täävtõõzzid kiõtt'tõõlât, vaajtââll va'lljuum ä'sšvuudi, paai'ki da pärnai mättjem mie'ldd. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij ainsmâ'tted, što pedagooglaž tuâimmjummuš õõudad jee'res äksai pärnai õuddnummuž da mättjummuž.

Kiõli ree'ğges maai'lm

Õuddpeâmm tuâjjan lij raaveed pärnai **kiõl'laž täaidai** da **vaalmâšvuõđi** di **kiõl'laž identitee'tti** õuddnummuž. Õuddpeâmmast raaveet pärnai teâtthaal da miõl keäsmõõžž kiõli, tee'ksti da kulttuuri åra. Kiõl õuddnem tuârjjummuš õhttan pärna määnglookkâmtäaid õuddnummša (låakk 2.7). Lââ'ssen tõst lij õhttvuõtt jee'rab mie'ldd pärnai kulttuurlaž silttumšša da vuârvaaiktõ'sse kuulli veiddsõs silttumšša. Ouddnee kiõl'laž täaid ää'vee pärnaid odđ vaaiktemvuõ'jjid, paai'kid vuâssadvuõ'tte da aktiivlaž tuâimmjeeivuõ'tte.

Kiõll lij pärnaid nu'tt mättjem ä'sš ko neäv. Tõn veäkka pärnaž vâldd vaaldšma jee'resnallšem paai'kid da aa'sšid di tuâimmai vuârvaaiktõõzzâst jeârrsivui'm, õlmmad jii'jjes da ha'ņkkad teâđ. Määngbeällsaž

⁶⁸ Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplan vuâđ 2014

õuddpeâmm ķiõllpirrõs di õhttsažtuâjj peâmmjivui'm tuârjjad pâarnai ķiõl'laž õuddnummuž. Õuddpeâmmast pâarnaid uu'det älšmõ'tti da meä'rmeâldlaž maacctõõzz si'jji ķiõllââ'nnem- da vuârrvaaiktemtäideez pirr.

Pâarna vuai'tte seâmma ääi'j vä'ldded jiõccses määngaid jee'res ķiõlid, kooi õuddnummuš da âânnmõš vuâitt lee'd pooddi mie'ldd järnam. Õuddpeâmmast vä'ldet lokku, što pâarna šâ'dde jee'resnallšem ķiõl'laž pirrõõzzin. Piârri nää'l ââ'nned ķiõl da lee'd vuârrvaaiktõõzzâst vaajtâ'lle, da piârriin vuei'tet mainsted määngaid ķiõlid. Ķiõl'laž da kulttuurlaž määngnallšemvuõđ tuejjeet õuddpeâmmast kuâsttjee'jen õhttsažtuâjjast peâmmjivui'm. Tât beä'lstes tuârjjad pâarnai ķiõl'laž identitee'tti õuddnummuž. Ķiõ'lle da kulttuu're kuulli tää'rķab vuei'nnemkuu'lm õuddpeâmmast ķiõtt'tõõlât lãâggast 4.6.

Ķiõl mättjem beä'lnn lij tä'rķķ teâđsted, što seâmma âkksa pâarna vuai'tte lee'd jee'res poodin ķiõl õuddnem jee'res suõ'rjin. **Ķiõl'laž identitee'tt õuddne**, ko pâarnaid ohjjeet da tuârjjeet ķiõl'laž tääidai da vaalmãšvuõđi kõskksaž suõ'rjin.

Vuârrvaaiktõs-täaid	Ķiõl fi'ttjem täaid	Mainstem täaid	Ķiõl ââ'nnemtäaid	Ķiõl'laž mošt da sää'nnree'ğgesvuõtt	Ķiõllteâđstummuš
ÕuddneeĶiõl'laž identitee'tt					

Kartt 2. Pâarnai ķiõl õuddnem kõskksaž sue'rij õuddpeâmmast

Vuârrvaaiktõstääidai õuddnem beä'lnn pâarnai ķiõččlãsttmõõžž tõ'st, što sij šâ'dde kullum da tõ'st, što si'jji alttõõzzid va'stteet, lie kaallšõs ää'sš. Tuâjjlažķãã'dd sensitiivlažvuõtt da reagãsttmõš še pâarnai non-verbaal'laž saaggid lij kõskksaž sää'jest. Vuârrvaaiktõstääidai õuddnummuž tuârjjeet älšmãã'ttee'l pâarnaid kommunikã'stted jeârri pãrnaivui'm da tuâjjlažkoo'ddin.

Pâarnai **ķiõl fi'ttjem täaidaid** tuârjjeet ree'ğges ķiõl'laž maall u'vddem veækka. Meä'rmeâldlaž saa'ni ouddmõš tuâimmjummuš da sagstõõllmõš tuârjjeet pãrnaĶiõl'laž sää'nnree'ğgesvuõđ õuddnummuž. Jee'resnallšem õuddpeâmm paai'ķin ââ'net kovvõõlli da tää'rķ ķiõl. Taarb mie'ldd ââ'net koovid, tiingid da tuârjjsie'vumid.

PãrnaĶiõl'laž **mainstem täaidaid** õuddnummuž vuâppât da ohjjeet. PãrnaĶiõl'laž sme'llkãã'ttet mainsted jee'res paai'ķin nu'tt rãã'ves oummi ko jeârri pãrnaivui'm. Tât vie'ķķad pãrnaĶiõl'laž ââ'nned da fi'ttjed mainstum ķiõl. Pãrnaivui'm ķiddeed siõmmnai siõmmnai miõl še jiõnnsuõ'mme da jiõnntiãddu.

PãrnaĶiõl'laž **ķiõl ââ'nnemtäaidaid** ohjjeet da ķiõl âânnmõõžž smiõttãt õõutsãã'jest pãrnaivui'm jee'res paai'ķin. Tããvtõssãn lij ääi'j da pããi'ķ teãđsteeĶiõl'laž ââ'nnem ravsmummuš. Pãrnaivui'm harjttõõlãt mušttlem, ķiõlģtem da mainstem vuãrtõõllmõõžž. Tõn õõl jeãlõõttmõš, humor âânnmõš di kudd naa'li mãttõõttmõš raavee pãrnaĶiõl'laž ââ'nnemtäaidaid. Tobdstõõttmõš jee'resnallšem tee'kstid tuârjjad ķiõl'laž ââ'nnemtäaidai õuddnummuž da vie'ķķad pãrnaĶiõl'laž ta'rķstõõllãd mainstum da ķee'rjtum ķiõl'laž jeã'rdõõzzid.

PãrnaĶiõl'laž õlmmummuš šãdd määngbeãllsen, ko see'st **ķiõl'laž mošt** da **sää'nnree'ğgesvuõtt veiddan**. Tuâjjlažķãã'dd tuâjjan lij teãđstee'l tuârjjeet tãn õuddnummušest. Ķiõl'laž moošt õuddnummuž tuârjjeet õuddmiãrkkãn loppõõzzi da laaulsiõri âânnmõš. Ķiõlin siõrtõõllmõš, nõõmummuš di kovveeĶiõl'laž saa'ni âânnmõš õõu'dad pãrnaĶiõl'laž moošt da sää'nnree'ğgesvuõđ õuddnummuž. Rããuhast mainstummuš da lookkmõš di mainnsi mušttlummuš ta'rjjeet paai'ķid smiõttãd saa'ni da tee'ksti miãrktõõzzid da mãtt'tõõllãd ä'sšõhttvuõđin odđ fi'ttjõõzzid.

Â'lddpirrõõzz jee' res kîõli ta'rkstõõllmõš tuârjjad päänai **kîõllteâdštõõzz õuddnummuž**. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij counnâd da lââ'zted päänai miõl keâssmõõžž njäälmlaž da kee' rjtum kîõl di siõmmnai siõmmnai še lookâm da kee' rjtem ârra. Kîõl ta'rkstõõllâm da tu'tk'keem veäkka viiggât päänai miõl saa'ni miârktõõzzin kîõl häämaid da raajõõzzid, mâ'te saa'nid, täavaid da jiõnnõõggid. Päänaid sme'llkââ'ttet kee' rjted da lookâd siõrrmiõ'lle.

Õuddpeâmmast ââ'net ree'gges da vaajtõõlli tee'kstad. Päärnaivui'm tobdstõõđat mäנגbeällsanji päänaikeerjlažvuõ'tte. Päänaid mainstet mainnsid, da si'jjid älsmââ'ttet jiõčč ho'hssjed tõid. Päärnai mainnsid, lokkõõzzid da säänlaž saaggid dokumentââ'stet. Mäנגlookâm täaid tuârjjei õuddpeâmmast mainstem paaldâst ââ'net jee'rab mie'ldd visuaal'laž, auditiivlaž da audiovisuaal'laž saaggid di tee'kstad.

Mäנג hääm õlmmummšest

Õuddpeâmm tuâjjan lij täävtõõzzid põõrgee'l tuârjjeed päänai **musiikklaž, kovlaž di säänlaž da vaardlaž õlmmem** õuddnummuž di tobdstâ'tted si'jjid jee' res čeäppõs-suõ'rjid da kulttuurä'rbbvuõ'tte. Päärnai õlmmummšest lij si'jjid luândlaž obbvä'ldsažvuõtt da õlmmem jee' res häämai kreevsõs õhttõõllmõš. Čeäppvuõđlaž aicmõš da õlmmummuš õõ'udee päänai mättjemõudldõõzzid, sosiaal'laž täaidaid da miõttlõs jiõččkoov di vaalmâšvuõđid fi'ttjed da jerreed maai'lm sij pirr. Ju'rddem da mättjem täaid oudne, ko päänai tu'tk'kee, tu'l'k'kee da rä'jje miârktõõzzid jee'resnallšem õlmmem täaidaid harjttõõlee'l. Odd ju'rdded da raajjâd miõllkoovid lij kõskksaž ä'sšen še päänai eettlaž ju'rddem õuddnummuša. Kulttuurä'rbbvuõ'tte, čeäppõ'sse da õlmmem jee' res häämaid tobdstõõttmõš raavad päänai silttummuž nu'tt mäנגlookâm täaid ko vuässõõttâm da vaaktem suõ'rjin.

Kulttuur lij tää'rkes vue'ssen päänai identitee'ttest. Õuddpeâmmast päänai ta'rjjeet paai'kid vuei'nned da aiccâd mäנגbeällsanji čeäppõõzz da kulttuur. Čeäppõ'sse da kulttuure kuulli kîõččlâsttmõõžž raavee päänai oodd vä'ldded jiõccses, ââ'nned da puu't'ed kulttuur. Seâmmast päänai mättje fi'ttjed čeäppõõzz da kulttuurää'rb miârktõõzz da äärv.

Jee' res hääm õlmmummšest ta'rjje päänai vuõ'jjid aiccâd da häämeed maai'lm si'jjid säärntõõlli da älsmõ'tti naa'lin. Čeäppvuõđlaž õlmmummuš ta'rjjad päänai motivõ'stti vuõ'jjid vuâmmšum aa'sši, tobdmõõžžid da kreevsõs ju'rddem kuâstjee'jen tuejjummuša. Õlmmem jee' res häämaid tobdstõõđat mäנגgai aaicivui'm jee'resnallšem tuâjjnaa'lid, mättjempirrõõzzid di â'lddpirrõõzz kulttuurta'rjjõõzz äü'k'ken äâ'nee'l. Mättjempirrõõzzi esteettlažvuõtt, älsšaiuvõtt, vuäžžmest äârrai mäנגbeällsaž neävv da materiaal di ri'jtjei ohjummuš lie miârktee ää'sš õlmmemhäämaid tobdstõõttmen.

Čeäppõs-škoou'l'jummuš âânn se'st nu'tt spontaan ko ooudkîõ'tte plaanum tuâimmjummuž. Õlmmem da mättjem prose'e'ssin pâjjan kîõččlummuš, tu'tk'kummuš, tuejjeem jee' res pooldi harjttõõllmõš da tõi dokumentâsttmõš. Juõ'kk päänai jii'jjesnallšem õlmmummuž tuârjjeet da päänai õhttsaž kreevsõs prose'e'ssid uu'det nokk ääi'j da sââ'j. Tuâjjlažkââ'dd, päänai da õhttsažtuâjjkuei'mi spesiaalsilteem äü'k'kummuš regsmâtt čeäppõs-škoou'l'jummuž.

Õuddpeâmm **musiikklaž õlmmem** täävtõõssân lij puu't'ed päänai musiikklaž kîõččlâsttmõõžžid di raavad päänai miõl keâssmõõžž da kõskkvuõđ musi'k'ke. Päänai ohjeet jeä'lsteei kulddlummuša da jiõnnpirrõõzz vuâmmšummuša. Päänai vaalmâšvuõđ häämeed musiikk di jiõn pešttmõõžž, tää'zz, čuõjjâmeeu'n da viõgg oudne siõrrnallšem musiikklaž tuâimmjem mie'ldd. Sijvui'm lääulat, looggât lokkõõzzid, kîõččlââ'stet jee'resnallšem sâittneävaid, kulddlet musiikk da liikkeet musiikk mie'ldd. Päänai vuäžžä kîõččlâsttmõõžžid vuâđđčâ'ck'kmest, sää'nnrytmin da vaardin soittmõõžžâst. Päänai sme'llkââ'ttet ââ'nned miõllke'rddmes da õlmmem musiikk kââzžtem jurddjid da tobdmõõžžid õuddmiârkkân mušttlee'l, koovivui'm õlmmee'l le'be ta'nssjee'l. Päänai vuäžžä še kîõččlâsttmõõžžid musiikk raajmõõžžâst õõutsââ'jest di uu'cces musikkčuäjtõõzzi harjttõõllâm prose'e'ssin da čuä'jtummši pu'httem o'nstem räämmast.

Koovlaž õlmmeem täävtõssân lij õõu'deet päärnai kõskkvuõđ koovčeäppõ'sse, jee'res visuaal'laž kulttuure da kulttuurä'rbbvuõ'tte. Päärnain lie vuei'ttemvuõtt naudced koovi raajmõõžžâst di vuäžžad esteettlaž jeä'lstõõzzid da kiõččlâsttmõõžžid čeäppõõzz õõudâst. Päärna harjje koovlaž jorddmõõžž, ta'rkstõõllmõõžž da koovi tu'lkõkummuž määngbeallsaž koovvõ'lmmeem veäkkä. Koov raajâm tääidaid õõu'deet määngai aaicivui'm di õhttvuõđid jee'res õlmmeem häämaid raajee'l. Päärna kiõččlâ'stte jee'resnallšem koov raajâm naa'lid, neävvaaid da materiaolid õuddmiârkân kälkke'e'l, pirstee'l, snekkrââ'stee'l da mediačuäjtõõzzid raajee'l. Päärnaivui'm ta'rkstõõllât si'jji jiõčč raajâm koovid, čeäppõstuâjaid, mediasiiškõõzzid, tiingid di raajâlm- da luâttpirrõõzz paai'kid. Päärnaid ohjeet tu'lkõkeed da muštled jurddjeez koovlaž saaggin. Koovid ta'rkstõõllmen vuâmmšet õuddmiârkân eeu'nid, häämaid, materiaolid, raajji, čuäjtõõstõõttvuõđ da koovi counnâm tobddmõõžžid.

Plaanâmtäädaid, kreevsõs čuõlmpaai'ki čâuddmõõžž, raajõõzzi, materiaali da tekniikkai tobddmõõžž harjttõõllât kiõtt-tuâjast tuâimmjem mâ'te häämmam, tuâjstõõllâm, kuârram da snekkrâ'stem veäkkä. Kiõtt-tuâjast tuâimmjem da õlmmeem täävtõssân lij ta'rjjeed päärnaid tuejjeem, kiõččlâ'stem da ho'hssjem räämm di naudčummuž tuejjummšest, ko'st jii'jjes kreevsõsvuõtt da tuejjeemnäâ'll kuâsttje. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid jiõčč kiõččlâ'stted, tu'tkõkeed da õhttõõllâd jee'resnallšem tee'mes da kõrr materiaolid di mätt'tõõllâd tuejjummšest taarbšum tekniikkaid. Päärna vuäžžä ideâ'stted da tuejjeed jee'resnallšem tuejõõzzid da tiingid. Päärnai kiõtt-tuâjtuâimmjummmšest vuei'tet ta'rkstõõllâd da ââ'nned nu'tt päärnai tuâggaid kuulli ko pääiklaž kiõtt-tuâjjä'rbbvuõđid.

Päärnaid sme'llkââ'ttet **säänlaž** da **vaa'rdin õlmmummša** õuddmiârkân draama, taans da siõr veäkkä. Täävtõssân lij, što harjttõõzz da siõr ta'rjjeed päärnaid vuâittmõõžž määngbeallsaž kiõl'laž da vaardin aiccmõ'sše, õlmmummša da saaggtummša. Päärnai miõllke'rdmest päjnee'i le'be si'jji aiccâm da vuâmmšem aa'sšivui'm tuejjeet õõutsââ'jest. Päärna vuäžžä kiõččlâsttmõõžžid nu'tt spontaanlaž õlmmummšest ko õhttsanji plaanum, čõõđ vikkum da ärvvtõllum kreevsõs prosee'ssest. Tuâimmjummmšest ââ'net äu'kken määngbeallsanji õuddmiârkân päärnai keerjlažvuõđ, sää'nnčeä'ppõõzz, tea'tter jee'res häämaid, taans da sirkuez.

Mon da mi'jji õutstõs

Päärnai jie'llempirrõs šorran, ko sij alttee õuddpeâmm päi'kstes âlggan. Piârri ä'rbbvuõdi, tuâimmjemnaa'li, äärvai da kiõččmõõžžä lââ'ssen päärna vuei'nne jee'resnallšem naa'lid jurdded da tuâimmjed. Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deet päärnai vaalmâšvuõđid fi'ttjed â'lddõutstõõzz määnghämmsažvuõđ da harjttõõllâd tõ'st tuâimmjummuž. Tãn âlddnet **eettlaž ju'rdem, kiõččmõõžžä, â'lddõutstõõzz mõõnni ääi'j, änn'jõž ääi'j da puõ'tti ääi'j** di **media** vuei'nnemkuu'lmin. Tuâimmjummmšest vuei'tet ââ'nned määngbeallsanji õuddmiârkân mainnsid, musiikk, koovčeäppõõzz, siõr, draama, jee'resnallšem mediasiiškõõzzid di kuõ'ssid, kõ'll'jummsid da â'lddpirrõõzz šõddmõõžžid. Mon da mi'jji õutstõs -mättjemsue'rgg tuârjjad jeä'rben päärnai kulttuurlaž siltummša, vuârrvaiktõ'sse da õlmmummša di ju'rdma da mättjummmša kuulli veiddsõs siltummžuž (lââkk 2.7).

Eettlaž ju'rdem täädai õuddnummuž tuârjjeet smiõttee'l päärnaivui'm jee'res paai'kin ou'dde puõ'tti le'be päärnaid smiõtt'teei eettlaž kõõččmõõžžid. Teema vuäi'tte kuullâd õuddmiârkân na'zvaanvuõ'tte, vuõig da veä'r rätkkma, vuõigvuõ'tte le'be pâälaid, pe'ccla da räämmaid. Eettlaž kõõččmõõžžid kiõtt'tõõllât päärnaivui'm nu'tt, što sij vuäi'tte tobddâd ââ'rmõõžžâs staa'nli'žžen da primmum. Päärnaivui'm smiõttât še joouk vuâkkõõzzid da tõi vuâđaid.

Õuddpeâmm **kiõččmõõš-škoou'l'jummmšest** tobdstõõđât päärnai joouk ââlda âârrai âskldõõggid da jee'res kiõččmõõžžid. Äskldõõggte'mesvuõđ ta'rkstõõllât jee'res kiõččmõõžžä paaldâst. Täävtõssân lij õõu'deet kõskksaž ci'sttjummuž da fi'ttjõõzz jee'res kiõččmõõžžä ärra di tuârjjeed päärnai kulttuurlaž da

Ķiõččmõõžžlaž identitee'tti õuddnummuž. Päärnaivui'm tobdstõõđât jee'resnallšem Ķiõččmõõžžid da tõid kuulli ä'rbvuõđid. Luândlaž nää'l ta'rkstõõllâd Ķiõččmõõžžid lie õuddmiârkkân ee'jj-jârrõ'sse kuulli juuhlid da šõddmõõžžid di juõ'ĶĶpeivvsaž päai'Ķ, mä'te teavõõttmõš le'be poormõš. Päärnai õõmtõõllma uu'det sââ'j, da sijvui'm smiõttât si'jjid smiõtt'teei jie'llemkõõččmõõžžid.

Ķiõččmõš-škoou'l'jumms'est tuejjeet õhttsažtuâj peâmmjivui'm juõ'ĶĶ piârri tuâgga, Ķiõččmõõžžid da äärvaid kuulee'l da ci'sttjee'l. Ķiõččmõš-škoou'l'jummuš tuârjjad jee'rab mie'ldd päärnai kulttuurlaž silttummša, vuârrvaiktõ'sse da õlmmummša di ju'rddma da mättjummuša kuulli veiddsõs silttummuž (Ķč. lããkk 2.7).

Ä'lddõutstõõžž mõõnni ääi'j, änn'jõž ääi'j da puõ'tti ääi'j smiõttee'l viiggât päärnai miõl historiaal'laž aa'sšid di šiõgg puõ'tti ääi'j raajjma. Lãâ'ssen ta'rkstõõllât päärnai šõddâmpirrõõžzi määngnallšemvuõđ.

Päärnaid raajât paai'Ķid jeälõõttâd mõõnni ääi'j šõddmõõžžid da vue'jjid. Tää'rĶes teâttkäivvan lie lie päärna da si'jji ouumažhistoria, ä'lddõutstõõžž vuâzzla, tiing da pirrõõžž. Lãâ'ssen vuei'tet äâ'nned päärnai peâmmji ä'sštobddmõõžž si'jji jii'jjes kulttuurä'rbvuõđâst. Mõõnnâm äigga vuei'tet tobdstõõttâd õuddmiârkkân päärnai maaddârpuârssi pä'rnnpodd siõree'l da musiikk veäka.

Änn'jõž podd ta'rkstõõllât Ķiõtt'tõõlee'l päärnaivui'm si'jjid smiõtt'teei le'be miõl Ķie'ssi ääi'jpoddsaz aa'sšid. Päärnaivui'm ta'rkstõõllât še ä'lddõutstõõžž määngnallšemvuõđ tõn ci'sttjee'l. Ta'rkstõõllâm päi'ĶĶen lie jee'rab mie'ldd oummi, sooggbie'li da piârri määngnallšemvuõtt. Täâvtõssân lij škoou'l'jed päärnaid fi'ttjed, što oummu lie jee'resnallšem leša seämma ärvvsa.

Mõõnni ääi'j da änn'jõž ääi'j lãâ'ssen lij tä'rĶĶ smiõttâd puõ'tti ääi'j da tõn, mõõn nalla vuei'ttep vaakted pue'r puõ'tti ääi'j tieu'ddma. Puõ'tti ääi'j smiõttmõš vuäitt kuullâd õuddmiârkkân pue'tti ee'jjpodd siõree'l le'be jii'jjes mättjempirrõõžž plaanma. Päärnaivui'm vuei'tet õuddmiârkkân raajjâd puõ'tti ääi'j miõllĶe'rddem-maai'lmid le'be smiõttâd pue'tti päärnai miõl Ķie'ssi ämmti päai'Ķ.

Õuddpeâmmast **mediaškoou'l'jem** tuâjjan lij tuârjjeed päärnai vuei'ttemvuõđid tuâimmjed aktiivlanji da õlmeed jii'jjes sij õutstõõžžâst. Päärnaivui'm tobdstõõđât jee'res mediaid da Ķiõččlãâ'stet media raajjmõõžž siõrrmiõ'lle staan pirrõõžžin. Päärnai jie'llma kuulli mediasiiskõõžž da tõn tuõđtuõ'll'jemvuõđ smiõttât õõutsââ'jest päärnaivui'm. Seämmast harjtõõllât ouddnee'i teâttkäivv- da mediakriittlažvuõđ. Päärnaid vuâ'pstet äâ'nned media va'sttõsvuõđlanji vää'ldee'l lokku jii'jjes da jeârri pue'rvvâjmmõõžž. Mediast ou'dde puõ'tti teemaid vuei'tet Ķiõtt'tõõllâd päärnaivui'm õuddmiârkkân liikkeemsiõrin, pirstee'l le'be draama vuäka.

Tu'tĶĶääm da tuâimmjam muu pirrõõžžâst

Õuddpeâmm tuâjjan lij u'vded päärnaid vaalmãšvuõđid ta'rkstõõllâd, jerreed da fi'ttjed pirrõõžžeez. Päärnaid ohjjeet tu'tĶĶeed da tuâimmjed luãđast da rajjum pirrõõžžâst. Õuddpeâmm tuârjjad päärnai **matemaattlaž jorddmõõžž** õuddnummuž di raavad miõttlõs šiõttõõttmõõžž matemati'ĶĶe. Õuddpeâmm äânn se'st še **pirrõs-škoou'l'jummuž** da **teknologiaškoou'l'jummuž**. Mättjempirrõõžžid kuulli jii'jjes vuâmmšõõžž, Ķiõččlãâ'sttmõõžž da jeä'lsãsttmõõžž vie'ĶĶte päärnaid fi'ttjed mäainai da seu'rrjõõžzi Ķõskkvuõđid di vie'ĶĶte si'jjid ouddned ju'rddjen da mättjee'jen. Päärnai õuddnee'i täidd nõõmeed aa'sšid di äâ'nned jee'resnallšem fi'ttjõõžžid oudãsvvekk määnglookkãmtãäid.

Õuddpeâmm täâvtõssân lij ta'rjjeed ho'hssjem da mättjem rãääm **matemaattlaž jorddmõõžž** jee'res mäã'ttest äãrrai päärnaid. Päärna tobdstã'tte matemati'ĶĶe da tõn vue'ss-suõ'rjid vuâmmšem da siõrrnallšem tuâimmjem mie'ldd. Päärnaid vuâ'pstet Ķiddeed miõl juõ'ĶĶpeivvsaž paai'Ķin da pirrõõžžâst õu'dde puõ'tti matemati'ĶĶe. Päärnaid älsmãã'ttet smiõttâd da kovvõõllãd si'jji vuâmmšem matemaattlaž

aa'sšid. Vuâmmšum aa'sšid õlmeed da ta'rkstõõlât õuddmiârkkân vaardin le'be jee'res neävvai da koovi veäka. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid šlajjeed, ve'rdõõllâd da piijjâd järjstõ'sse aa'sšid da tiingid di kaunnâd da puu't'ted meä'rmeâldlavuõdid. Päärnaid älsmäâ'ttet še mättjempirrõ'sse kuulli čuõlmpaai'ki kaunnmest, smiõttmest da tu'mmjummšest di čâuddmõõžži ooccmest.

Lookkâmfi'ttjõõz õuddnummuž tuärjjeet määngbeällsanji vuârrvaiktõspaai'kin, õuddmiârkkân siõr da päärnaid kie'ssi materiaolid äü'kken ââ'nee'l. Päärnaid älsmäâ'ttet ta'rkstõõllâd lååkkmie'rid pirrõõzžast da mâŋŋa täaidai lâssnummšest õhtteed tõid lååksänna da nââmarmiârkid täaideez mie'ldd. Lååkkraiddtäaidaid da nõõmeemtäaidaid vuei'tet viikkâd õõudâs õuddmiârkkân lokkõõzzi da riimi veäka. Päärnaivui'm kiõččlââ'stet mettummuž da harjttõõlât päi'kk- da kõskkfi'ttjõõzzid õuddmiârkkân liikkeemiõrin, piirstee'l le'be jee'res neävvai veäka.

Jee'resnallšem harjttõõzzivui'm tuärjjeet päärnai sââ'j da täâ'zz häämtummuž. Päärnaid älsmäâ'ttet tu'tkķeed kâpplõõggid da häämaid di siõrrâd tõi vui'm. Päärnai geomeetrlaž jorddmõõžž raaveem diõtt si'jjid järjstet paai'kid snekrâsttõõllma, tuâjstõõllma da täävma. Äi'gğfi'ttjõõz ää'veet õuddmiârkkân sutkk- da ee'jjpooddid vuâmmšee'l.

Pirrõs-škoou'l'jem täävtõssân lij raaveed päärnai luâttkõskkvuõđ da va'sttõsvuõđlaž tuâimmjummuž pirrõõzžast di ohjjeed si'jjid keäll'jeei jie'llemnäâ'l ärra. Pirrõs-škoou'l'jummuž âânn se'st kolmm vuâlladvuõđ: mättjummuš pirrõõzžast, mättjummuž pirrõõzž pirr di tuâimmjummuš pirrõõzž beä'lest. Ä'ldduâtt di rajjum pirrõs lie nu'tt mättjem päai'k gu mättjempirrõõzž.

Luâđast da rajjum pirrõõzžast reissjummuš di pirrõõzž tu'tkķummuš lie tää'rkes vue'ssen õuddpeâmmast. Miõttlõs kiõččlâsttmõõžži päai'k päärnaž mättai naaudčed luâđast da ä'lddpirrõõzžast da suu kõskkvuõtt pirrõ'sse raavasm. Luâđ eettmõõžžid ta'rkstõõlât jee'res aaicivui'm da jee'res äâ'kķpooddin . Tõi pirr sagstõõlât da tõid tu'tkķeet. Seâmmast mätt'tõõlât pirrõ'sse kuulli fi'ttõõzzi âânnmõõžž. Jee'res šâdd- da jie'll'ji šlaa'ji tobdstem harjttõõllmõš raavad luâđ tobddmõõžž. Päärnaivui'm mätt'tõõlât oocčad teâđ sij miõl kie'ssi aa'sšin. Luâtt vuâitt lee'd še päi'kk esteettlaž kiõččlâsttmõ'sše da räähluõõvma.

Päärnaid vuâ'pstet ci'sttjed luâđ, tõn raa'zzid da jie'll'jid. Pirrõs-škoou'l'jummuš oõu'deet keäll'jeei jie'llemnäâ'l šõddmõõžž di tõ'st taarbšum täaidai harjttõõllmõõžž. Tâk takai täaid lie õuddmiârkkân rooskte'mes reissjummuš, toolkvažvuõđ da šeâ'sttemvuõđ mättõõttmõš, poorrma kuulli va'steemvuõtt, energiašeâsttmõš di paacctõõzzi oo'ccummuš õuddmiârkkân tä'vvri õõudâs u'vddem, tä'vvri teevvam da o'dđest ââ'nnem veäka. Seâmmast päärnaid ohjjeet kideed miõl tuejjuum aa'sši vaaiktõõzzid.

Teknologiaškoou'l'jem täävtõssân lij älsmä'tted päärnaid tobdstõõttâd tu'tkķeei da kiõččlõ'stti tuâjnnâlla. Päärnaid ohjjeet še ta'rkstõõllâd pirrõõzž teknologia da ho'hssjed jii'jjes kreevsõs čâuddmõõžžid. Päärnaid sme'llkââ'ttet tuejjeed kõõččmõõžžid, oocčad tõid va'sttõõzzid õõutsââ'jest da tuejjeed tu'mmjõõzzid.

Päärnaivui'm ta'rkstõõlât aargâst ou'dde puõ'tti teeknlaž čâuddmõõžžid da tobdstõõđât teâtt-teknolooglaž neävvaid di tõi tuâimmjummuš. Jeä'rben lokku vää'ldet mašinai da neävvai staaŋlaž âânnmõõžž. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid viikkâd čõõđ jii'jjes ideaid õuddmiârkkân raajee'l jee'res materiaalin di kiõččlâ'ststed jee'res neävvai tuâimmjummuž. Päärnaid älsmäâ'ttet kovvõõllâd raajjmes čâuddmõõžžid. Čuõlmpaai'kid čââu'det da o'nstummšin rämmšet õõutsââ'jest. Täävtõssân lij, što päärnai jii'jjes kiõččlâsttmõõžži mie'ldd šâdd fi'ttjõs tõ'st, što teknologia lij oummu tuâimmjem äigga vuâžžam. Tuâimmjummušest vuei'tet ââ'nned ä'lddpirrõõzž teknolooglaž čâuddmõõžžid, õuddmiârkkân siõrrneävvaid, da tu'tkķeed tõi tuâimmjemvuâđđjurddjid.

Šõõddam, likkääm da õuddnam

Šõõddam, likkääm da õuddnam -mättjem suârgga ko'lle **liikkummša, porrmõš-škoou'l'jummša, tiõrvâsvuõ'tte** da **staanvuõ'tte** kuulli täävtõõz. Õudpeâmm tuâjjan lij raajjad vuâđ päänai tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam äärv u'vddi di fyyslaž aktiivlažvuõđ õõu'deei jie'llemnalla õõutsââ'jest peâmmjivui'm. Tât mättjem sue'rgg tuârjjad jeä'rben jijstes huõl âânmo'sše da aarg täaidaid kuulli veiddsõs silttummuž.

Õudpeâmm täävtõõsân lij älsmä'tted päänai **liikkeed** määngbeällsanji di tobddâd liikkeem räämm. Päänai älsmä'ttet älggan äärrad da liikkeemiõrid pukin ee'kkpooddin. Ohjuum liikkeem lââ'ssen ââ'net huõl tõ'st, što päänain lie nokk päai'k juõ'kkpeivsaž jiõččtäättlaž liikkummša nu'tt se'st ko älggan. Liikkeemškoou'l'jummuz älgg lee'd mie'rrkõõski, vue'lğged päänast, lee'd määngbeällsaž da täävtõõz meâldlaž. Ri'jttjeei fyyslaž aktiivlažvuõtt lij tä'rkk päänai tiõrvâs šõõddma, õuddnummša, mättjummša da pue'rrvââjja. Fyyslaž aktiivlažvuõđin juu'rdet jee'resnallšem da kue'rntem beä'lest jee'res tää'zz liikkeem naa'lid, mâ'te siõrrmõõžž se'st da älggan, reissjummuz di ohjuum liikkeempooddid. Jooukâst liikkummuš ooudad päänai sosiaal'laž täaidaid, mâ'te vuârvaaiktõs- da jiõččšiõttõõllâm'täaidaid. Fyyslaž aktiivlažvuõđ älgg lee'd luândlaž vue'ssen päänai peei'vest. Õhttsažtuâjast peâmmjivui'm päänai älsmä'ttet liikkeed še ästtääi'jest jee'resnallšem sõõ'jin da älggan jee'resnallšem šõõņin.

Õudpeâmm tuâjjan lij õõu'deet päänai varddtobddmõõžž da -vaaldšummuž di motoorlaž vuâđtääidaid, mâ'te tää'ssteadd-, liikkeem- da neävvai kiõtt'tõõllâm'täaidaid. Liikkummšest ââ'net äü'kken jee'res aacid di jee'resnallšem materiaal' valmštum, liikkeed älsmõ'tti neävvaid. Päänai liikkeem älgg vaajtõõllâd luândlanji pe'sttem, intensitee'tt da jâ'tlõsvuõđ beä'lnn. Päänai älgg vuäžžad kiõččlâsttmõõžžid õhttu, paarrân da jooukin liikkummšest. Õudpeâmmast päänai vuäžžä kiõččlâsttmõõžžid jee'resnallšem liikkeemiõrin, mâ'te ä'rbvuõđlaž šelljiõrin di satu- le'be musikkliikkummšest. Jee'res ee'jjpooddid älgg äâ'nned nu'tt, što päänai vuäžžä paai'kid mätt'tõõllâd juõ'kk ee'jjpõ'dde pue'rmõs naa'lid lee'd älggan.

Mie'rrkõõski ohjuum liikkummšest lij tää'rkes miârktõs päänai tiuddvääldlaž õuddnummša da motoorlaž mättjummša. Tân diõtt päänai motoorlaž täaidai plaanmallaš ta'rktõõllmõš lij tä'rkk. Tuâjjažkâ'dd älgg plaanâd peei'v raajõõz, pirrõõz se'st da älggan, di tuâimmjem sii'ske nu'tt, što päänai vuäi'tte määngbeällsanji naaudced liikkummšest jee'res paai'kin. Liikkeemneävv ä'lğge lee'd päänai äâ'nmemnalla še sij jii'jjes meä'rreem liikkeem da siõr äi'ğgen. Õudpeâmmast vää'ldet lokku liikkeemneävvai staanvuõđ.

Poorrâmškoou'l'jummuz täävtõõsân lij õõu'deet miõttlõs šiõttõõttmõõžž porrmõ'sše da poormõ'sše di tuârjjeed määngbeällsaž da tiõrvsallaš poorrâmnaa'lid. Päänai ohjjeet jiõččtuâimlaž poorrma da määngbeällsaž, ri'jttjeei poormõ'sše. Juõ'kkpeivsaž poorrâmpooddid jä'rjstet kirrsate'mmen mätt'tõõlee'l poorrâmrääh da moččânji stuällõõttâd di õõutsââ'jest poorrâm kulttuur. Jee'res aaci veäkka da tu'tkkee'l tobdstõõđât poormõõžžid, ko'st tõk lie puättam, mââ'den tõk kuâsttje, mâkam aunnsin tõk lie rajjum da mââ'den tõk njâ'dde. Porrmõõžž pirr sagstõõllmõš, mainnâz da laulli õõu'dee päänai porrmõš- sannõõz õuddnummuž.

Õudpeâmmast smiõttât õõutsââ'jest päänai vuim **tiõrvâsvuõ'tte** da **staanvuõ'tte** kuulli aa'sšid. Päänai vaalmâsvuõđid äâ'nned huõl tiõrvâsvuõđstes di jii'jjes hygieniast tuârjjeet. Päänai vuim sagstõõllât liikkeem, vuâņ da oummivui'm šiõgg kõõski miârktõõzâst pue'rrvââjja da tiõrvâsvuõ'tte. Päänai vuim mätt'tõõllât staanvuõ'tte kuulli aa'sšid juõ'kkpeivsaž paai'kin. Täk vuäi'tte lee'd jee'rab mie'ldd teävõõttmõš, poormõš, siõrrmõš di älggan äärrmõš. Õudpeâmmast harjttõõllât ä'lddtrafiikkâst liikkummuž da staanlaž liikkummša kuulli vuâkkõõzid da naa'lid. Täävtõõsân lij tuârjjeed päänai staanvuõđ tobddmõõžž, u'vdded si'jjid vaalmâsvuõđid raukkâd da ooccâd vie'kk di tuâimmjed staanâld jee'resnallšem paai'kin da pirrõõzzin.

4.6 Ķiõ'le da kulttuu're kuulli tää'rkab vuei'nnemkuu'im

Õuddpeâmmplaan vuâđain Ķiõ'le da kulttuu're kuulli vuei'nnemkuu'im i Ķiõččât kuõskkâm juõ'ķķ õuddpiõmmu vuässõõtti pärna. Pärnai vaajtõõlli Ķiõ'l'laž da kulttuurlaž tuâggaid da vaalmâšvuõđid vuei'net õutstõõz pue'rrnalla regsmõ'ttjen. Ķiõll- da kulttuur teâđsteei õuddpeâmmast Ķiõl, kulttuur da Ķiõččmõõžž čõnnâ'tte vue'ssen õuddpeâmm obbvuođâst.

Õuddpeâmmplää'jj mie'ldd kââ'dd âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što õuddpeâmm vuei'tet u'vdded pärna jie'nnkiõllân ârrai lăâ'dd, ruõcc le'be sää'm Ķiõlin⁶⁹. Õuddpeâmmast vuei'tet ââ'nned še jee'res Ķiõlid, ko tõt ij tue'jjed vaar õuddpeâmmplaan vuâđain šiõttuum täävtõõzid kuâsttma. Tä'l âlgg ââ'nned huõl še pärnai jie'nnkiõllân mainstem lăâ'dd/ruõcc Ķiõl tääid õuddnem tuârjummšest. Tuâjjlažkââ'dd, peâmmji da jee'res kulttuurõutstõõzzi kõskksaž õhttsažtuâjain õõu'deet pärnai da piârrji kulttuurâ'rbvuõđ juâtĶjumuž da tuârjeet pärnai vuâttmõõžž õõ'lmeed jii'jjes kulttuurtuâggaid. Kuõit'- da mäנגĶiõllsaž pirrõõzzin pärnaid sme'llkââ'ttet vuârvaiktõ'sse.

Õuddpiõmmu vuässâ'tte pärna, kook mainste jie'nnkiõllneez nu'tt **ruõcc ko lăâ'dd**. Täi kuõit'Ķiõllsaž pärnai Ķiõl'laž õuddnem di identitee'tti õuddnem beâ'lnn lij tä'rĶķ, što kuhtuid Ķiõlid tuârjeet da pärnaid älsmäâ'ttet tõi ââ'nma.

Sää'mpäärnai õuddpeâmmast jee'rab täävtõssân lij raaveed pärnai sää'm identitee'tt da teâđstummuž jii'jjes kulttuurâst di u'vdded pärnaid vuei'ttemvuõđ mätt'tõõllâd sää'm ä'rbvuõtt-teâđaid da -tääidaid. Sää'mmla lie algmeer, koon vuõiggâdvuõđin jii'jjes Ķiõ'le da kulttuu're lij šiõttuum vuâđdlăâ'jjest⁷⁰. Tuâimmjumšest ââ'net äu'ĶĶen ä'lddpirrõõz di õhttsažtuâj peâmmji da sää'mõutstõõzzin. Te'l ko õuddpeâmm jä'rjstet koon-ne kolmmân sää'm Ķiõlâst, tõn jee'rab täävtõssân lij raaveed Ķiõl õuddnummuž, fi'ttjummuž da âânnmõõžž. Täävtõssân lij lââ'zted pärnai vaalmâšvuõđid tuâimmjed sää'mĶiõllsaž pirrõõzzâst, vä'ldded jiõcces sää'm Ķiõl da sää'm Ķiõlin. Tuâjjlažkâ'dd raavad sää'm Ķiõll- da kulttuurää'rb seillmõõžž õhttsažtuâjast peâmmjivui'm.

Romanipäärnai õuddpeâmm jee'rab täävtõssân lij raavad pärnai miõttlõs identitee'ttõuddnummuž da teâđsted jii'jjes historia da kulttuur di lââ'zted pärnai vuässadvuõđ õhttsažkââ'ddest. Lăâ'ssen tuârjeet pärnai Ķiõl'laž õuddnummuž õhttsažtuâjast pärnai peâmmji da romaniõutstõõzzin. Vuei'ttem mie'ldd pärnaid jä'rjstet paai'Ķid ââ'nned da vä'ldded jiõcces romanikiõl. Tuâjjlažkâ'dd raavad romaani Ķiõll- da kulttuurää'rb seillmõõžž õhttsažtuâjast peâmmjivui'm.

Sie'vveĶiõl õõ'nni pärnai õuddpeâmm vuei'tet viikkâd čõõđ ju'n-a sie'vveĶiõllsaž jooukâst le'be jooukâst, kââ'tt nârrai sie'vveĶiõllsaž da mainstum Ķiõl õõ'nni pärnain. Sie'vveĶiõll vuâitt lee'd pärna jie'nnkiõll, vuõsskiõll le'be nu'bb Ķiõll. Sie'vveĶiõl õõ'nni pärna vuâi'tte lee'd pee'lljte'mes, hue'neld kuulli le'be kuulli. Sie'vveĶiõllsen õuddpeâmm täävtõssân lij tuârj da raavad pärnai Ķiõll- da kulttuuridentitee'tt uu'dee'l si'jjid vuei'ttemvuõtt ââ'nned da vä'ldded jiõcces lăâ'dd le'be lăâ'ddruõccclaz sie'vveĶiõl õhttsažtuâjast peâmmjivui'm. Täävtõssân lij še lââ'zted pärnai vaalmâšvuõđid tuâimmjed jee'resnallšem Ķiõllpirrõõzzin di raavad pärnai lăâ'dd le'be lăâ'ddruõccclaz sie'vveĶiõllsaž õlmmumuž da sie'vveĶiõllree'ğgesvuõđ.

Õuddpeâmmast tuârjeet mäנגbeällsanji **vee'resĶiõllsai** da **mäנגĶiõllsai** pärnai Ķiõlltääid di Ķiõll- da kulttuuridentitee'tti da jiõččobdmõõžž õuddnummuž. Lăâ'dd/ruõcc Ķiõl tääid õuddnummuž õõu'deet täävtõõz mie'ldd Ķiõlltääid jee'res suõ'rjin pärnai taarbin da õuddõõzzin vue'ljee'l. Mäנגbeällsaž vuârvaaiĶtempaai'Ķi da mättjempirrõõzzi veäĶka pärnaid ta'rjeet paai'Ķid ââ'nned da vä'ldded jiõcces lăâ'dd/ruõcc nu'bben Ķiõllân. Lăâ'dd/ruõcc Ķiõl jiõcces vä'lddem vue'lğğemsââ'jjen lij arggie'llem

⁶⁹ Õuddpeâmmplää'ĶĶ 11 § 2 mom.

⁷⁰ Lăâ'ddjânnam vuâđdlăâ'ĶĶ 17 § 3 mom.

konkreettlaž kiöll da tön õlmmeemree'ggesvuõtt. Kiõl fi'ttjem- da puu't'temtäaidai õuddnummuš čõnnâ'tte kuei'meez. Päärnaž vuäžž vaalmâšvuõdid vuâmmšem aa'sši tuejjumša di jii'jjes ju'rddem, tobddmõõžži da beä'l vä'lddem õlmmumša päikka da jiõccses šiõttlanji. Mätam päarnain tobdstâ'tte lää'dd kulttuu're da lää'dd/ruõcc kiõ'le eman õuddpiõmmu puä'dee'n. Õuddpeâmm tuärjad päarna jeälõõttmõõžž lää'dd õhttsažkâdda. Peâmmjid mainstet lää'dd õuddpeâmmtuâim täävtõõzzin, siiskõõzzin da mõõntõõllin. Peâmmjivui'm sagstõõlât piârri kiõl'laž pirrõõzzâst, kiõllva'lljumššin, määngkiõllsai da -kulttuurlaž identitee'tti šõddmõõžžâst di jie'nnkiõl le'be -kiõli õuddnem pooddin da miârktõõzzâst.

Päärnaid jä'rjstet vuei'ttem mie'ldd paai'kid ââ'nned da vä'ldded jiõcces še jii'jjes jie'nnkiõl le'be jii'jjes jie'nnkiõlid. Jii'jjes jie'nnkiõll di lää'dd/ruõcc mättjummuž nu'bben kiõllân rä'jje vuâd päarnai tuâimlaž kuõit- da määngkiõllsažvuõ'tte. Va'steemvuõtt päarnai jii'jjes jie'nnkiõl le'be jii'jjes jie'nnkiõli da kulttuur seeiltumšest da õõudumšest lij vuõss-sââ'jes piârrjest. Taarb mie'ldd peâmmjivui'm sagstõõllmõõžžin ââ'net tuulk, koin ainsmââ'ttet kuhttui bie'li fi'ttjummuž.

Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm

Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm jä'rjstem vuâdđan lij kââ'dd le'be privat tuâimmjeei tu'mmstõk. Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm täävtõssân lij ââ'nned päarnai vuõssii'jji kiõllmättjem hie'rkes pââ'j ta'rjjeel päarnaid takai nää'l määngbeällsab kiõllškoou'l'jummuž. Päärnaid ta'rjeet paai'kid vä'ldded jiõcces kiõlid da ââ'nned tõid tuâimlanji da siõrmiõ'le. Seâmmast raajât vuâd jie'llemekksaž kiõli mätt'tõõllma. Täävtõssân lij, što tuâimmjummuš määngkiõllsaž pirrõõzzâst câunn päarnai kiõl'laž teâtthaal da kiõččlâ'stemhaal. Määngnallšem kulttuur kaaunâ'tte še luândlanji tän nalla jä'rjstum õuddpeâmmast.

Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm jue'jjet meettas beä'lest veiddsa da kee'z3ba. Kee'z3ab kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm täävtõssân lij counnâd päarnai miõllkie'ssem da miõttlõs šiõttõõttmõõžž kiõli ärra. Veiddsõs kuõit'kiõllsaž õuddpeâmmast põõrgât šõõddted päarnaid vaalmâšvuõdid tuâimmjed kuõit- le'be määngkiõllsaž pirrõõzzâst.

Veiddsõs kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm

Domjânnmallaš kiõli ee'des tiuddsallaš kiõll-laaug õuddpeâmmast

Ruõcckiõllsaž kiõll-lauggi vuei'tet jä'rjsted lää'ddkiõllsaž õuddpeâmmast da Lää'ddkiõllsaž kiõll-lauggi ruõcckiõllsaž õuddpeâmmast. Lââ'ssen nu'tt läädd- ko ruõcckiõllsaž õuddpeâmmast vuei'tet jä'rjsted sää'mkiõllsaž kiõll-lauggi. Domjânnmallaš kiõli ee'des tiuddsallaš kiõll-laaug lij programm, kââ'tt älgg õuddpeâmmast da juâtkkai vuâdđmätt'tõõzz lo'ppe. Õuddpeâmm kiõlâst, õuddmätt'tõõzz da školul mätt'tõskiõlâst di nuu'bb domjânnmallaš le'be sää'm kiõlâst šâdd obbvuõtt. Õuddpeâmm viiggât čõõđ jeänmõsân kiõll-laaugkiõlin. Päärnai jie'nnkiõl le'be jie'nnkiõli täaidai õuddnummuž tuärjeet õhttsažtuâjast dââma da peâmmjivui'm. Tuâimmjummušest põõrgât tõõzz, što juõ'kk'kaž tuâjjlažkâdda kuulli âân čiolggsanji tâ'lkk õõut kiõl: ju'n-a kiõll-laaugkiõl le'be kiõl, koin õuddpeâmm lij jä'rjstum. Päärnaid älsmäâ'ttet kiõll-laaugkiõl ââ'nma, leša see'st älgg lee'd vuei'ttemvuõtt šõddâd fi'ttjum še jie'nnkiõlines. Täävtõssân lij vaalmâšvuõtt serddjed kiõll-lauggjen vikkum õuddmätt'tõ'sse da tõ'st õõudâs vuâdđmätt'tõ'sse.

Muu veiddsõs kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm

Jee'res veiddsõs kuõit'kiõllsaž õuddpeâmmast vue'ss tuâimmjummušest (oo'ccmõsân 25 %) viiggât čõõđ koon-ne jee'res kiõ'le ko õuddpeâmmilää'jjest šiõttuum õuddpeâmm kiõlin. Mätam päarnain vuâi'tte mainstet tän kiõl jie'nnkiõllnes. Tuâimmjummuž planât nu'tt, što jee'res kiõlljoouk vuäžžä kiõl õuddnummša taarbšum tuärj. Jooukin vuâi'tte lee'd še päarna, keäi'd ni kuäbbaž õuddpeâmmast õnum kiõll ij leäkku jie'nnkiõll. Õuddpeâmm jä'rjsteei smeâtt juõ'kk vuâra peâmmjin sagstõõlee'l, kuä'ss näkam jä'rjstõõllmõš tuärjad päarna õuddnummuž.

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmmast tuâimmjummuš plaanât nu'tt, što kuõi't kiõ'lle čõõđ viikum õuddpeâmmast šâdd obbvuo'tt, ko'st kuhttu kiõl lie â'ldd da ouddne siõmmnai siõmmnai tuâjjlažkââ'dd u'vddem maall da päärnai aktiivlaž tuâimmjem pääi'k. Vuei'tee'n tuâjjlažkâdda kuulli vuâzzlain juõ'kk'kaž âânn tâ'lkk kuäbbane kiõl aktiivlanji. Päärnast âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt šõddâd fi'ttjum še jie'nnkiõlines, lääddas le'be ruõccâs. Päärnaid loņgtet kuhttui kiõli ââ'nma. Täävtõssân lij vaalmâšvuõtt serddjed ju'n-a kuõi'tkiõllsaž le'be lää'dd-/ruõccakiõllsaž õuddmätt'tõ'sse da vuâđdmätt'tõ'sse.

Keä'33ab kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm

Kiõllregsmõttum õuddpeâmm

Kiõllregsmõttum õuddpeâmmain juu'rdet õuddpeâmm, ko'st vue'll 25 prosee'nt tuâimmjumms'est jä'rjstet mie'rrkõõski da plaanmallanji koin-ne jee'res ko õuddpeâmlää'jjest meä'rtõllum õuddpeâmm kiõlin. Täävtõssân lij kiõli mä'ttjem tuärjjummuš, päärnai motivâsttmõš da kiõllva'lljummiš määngbeälšmâttmõš. Lää'ssen täävtõssân vuäitt lee'd serddmõš kiõllregsmõttum le'be jee'res kuõi'tkiõllsaž õudd- da vuâđdmätt'tõ'sse le'be jee'res nalla ää'juum kiõllmätt'tõ'sse.

Kiõllpie'ss

Kiõllpie'ssstuâimin juu'rdet õuddpeâmmast tuâimmjummuž, ko'st raaveet päärnai teâttmõõžž jii'jjes kulttuurâst da ta'rjeet vuei'ttemvuõđ mä'ttjed piärrjest le'be sooggâst mainstum vaaruâlaž uu'ccbõskiõl le'be algmeer kiõl. Kiõllpie'ssstuâimmjem vuâđđjurddi vuäi'tte lee'd kiõll-laugginallšem.

4.7 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst juu'rdet tää'rķben tä'st looggtõllum pedagooglaž tuâimmjem täävtõõzzid da vuâđđjurddjid vää'ldee'l lokku päärnai äâ'jj da õuddnummuž di jee'res tuâimmjemhäämai jii'jjesnallšemvuõđid.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet da juu'rdet tää'rķben

- pedagooglaž tuâimmjem plaanmõõžž da čõõđ viikkmõõžž vuâđđjurddjid di vuâppmõõžž da ärvvtõõllâm vuõ'jjid
- õuddpeâmm pedagooglaž dokumentâsttmõõžž vuâđđjurddjid da vuõ'jjid
- määngbeällsaž tuâjjnaa'li va'lljummuž da âânnmõõžž ohjeei vuâđđjurddjid
- vuõ'jjid, kook tuärjjee päärnai siõr
- mä'ttjem suõ'rji täävtõõzzid da siiskõõzzid
- päärnai miõl kie'ssem da vuâssadvuõđ lokku vä'lddem naa'lid pedagooglaž tuâimmjem plaanumms'est da čõõđ viikkmest
- jee'res kiõll- da kulttuurjoouki õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž
- kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž
- vee'res- da määngkiõllsai päärnai lää'dd/ruõcc kiõl mä'ttjem tuärjjummuž
- piârri kiõllva'lljummišid da jie'nnkiõl tuärjjummiša kuulli õhttsažtuâj da vuõ'jjid.

5. Päärna õuddnem da mättjem tuärjj

Õuddpeâmmast päärna õuddnummuž da mättjummuž tuärjjeet päärna taarbi oudldemnalla. Päärna beä'lnn lij tä'rkk, što tuärjj meä'rmeâldlanji juâtkkai õuddpeâmm äi'ğgen di päärna alttee'n õuddmätt'tõõz.

5.1 O'hjjei vuâđđjurddi tuärj jä'rjstummšest

Õuddnem da mättjem tuärjj lij vue'ssen kudd õuddpeâmm tuâimmjummušest da kooll pukid tön taarbšeei päärnain. Õuddpeâmmast tobdstet päärna tuärj tarbb da jä'rjstet meä'rmeâldlaž tuärj taarb eedeen⁷¹. Nokk ääi'jeld da vuõ'i'ğgest uvddum tuärjain vuei'tet õõu'deed päärna õuddnummuž, mättjummuž da pue'rrvâajjam. Seâmmast vuei'tet cõggâd päärna čuõlmpaai'ki šõddmõõžž, šorrunnummuž da määng hämma šõddmõõžž. Õuddpeâmm viiggât čõõđ inklusio vuâđđjurddi meâldlanji.

Tuärj jä'rjstem vue'lğgemsââ'jjen lie päärna ää'pp di mättjummuša da õuddnummuša kuulli taarb. Õuddnem da mättjem tuärjj šâdd päärnai jii'jjesnallšem taarbid va'sttummšest di õhttsallašvuõđlaž da mättjempirrõõzid õhttnee'i čâuddmõõžžin. Õuddpeâmmast ââ'net huõl tõ'st, što päärnaž tåbđd jii'jjes primmum mâ'te son lij di joouk vuâzli'žžen. Älšmââ'ttee'l päärna da uu'dee'l su'nne o'nstem paai'kid tuärjjeet päärna miõttmiõllsaž jiõččkoov õuddnummuž.

Päärna tuärj taarb vuâmmšummšest di tuärj plaanummšest da čõõđ viikkmet tä'rkk lij õhttsažtuâjj päärnain, peâmmjin, päärnaikaardâsu'čtee'lin, spesiaalpäärnaikaardâsu'čtee'lin di jee'res õuddpeâmm tuâjjlažkoo'ddin. Tuärj taarb ta'rkstõõllmõš da tuärj ouddmõš ko'lle tuâjjlažkââ'ddest pukid si'jji škooultõõžž, tuâjjkaart da va'sttõsvuõđi mie'ldd. Sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl tuâjjlažkâ' dd vuâssâât taarb mie'ldd päärna tuärj plaanma da arvvtõõllma.

Päärna taarbšem tuärjj pijjât pââjas pei'vvpäi'kest le'be piârpei'vvhâaidast joo'tti päärna õuddpeâmmplaa'ne⁷². Tõõz pijjât pââjas päärna õuddnem da mättjemtuärjju kuulli va'sttõsvuõđ da tuâjjjuâgg, tuärjjuuâimid di tõi čõõđ viikkâmma'lid da ärvvtõõllmõõžž.

Päärna õuddnem da mättjem tuärjj jä'rjstet vue'ssen õuddpeâmm juõ'kkpeivvsaž tuâimmjummušest. Tuärjj uu'det vuõss-sâjjsanji jee'resnallšem soojlõs jä'rjstõõllmõõžžin päärna jii'jjes pei'vvpäi'kk- le'be piârpei'vvpäi'kkjooukâst. Päärna pue'rmõõžž nu'tt kai'bbjee'n tuärj vuei'tet jä'rjsted še bie'kki le'be obbnes spesiaaljooukâst⁷³.

Tuärj vuei'tet u'vdded še jee'res õuddpeâmmast õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji. Jee'res õuddpeâmmast vuei'tet ââ'nned spesiaalpäärnaikaardâsu'čtee'l konsultaatio päärna tuärj jä'rjstummšest⁷⁴. Õhttsažtuâjjast peâmmjivui'm vuei'tet še suâppâd, što päärnaž serddai pei'vvpäikka mie'rrkõksaž õuddpiõmmu suu taarbšem tuärj vuâžžam diõtt.

⁷¹ Õuddpeâmmllä'kk 2 a § 7. päi'kk

⁷² Õuddpeâmmllä'kk 7 a §

⁷³ Õuddpeâmmllä'kk 3 § 2 mom. (698/1982)

⁷⁴ Õuddpeâmmllä'kk 4 a §

5.2 Õhttsažtuâjj pärnain, peâmmjin da jee'res ä'sštobddjin tuärj äi'ğgen

Õuddpeâmm jä'rjstet õhttsažtuâjast pärna da peâmmjin nu'tt, što pärnaž vuäžž jii'jjes õuddnem da taarbi meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõžž da hääid⁷⁵. Peâmmjin tuejjuum õhttsažtuâj miârktõs pâjjan jeä'rben, ko pärnast lij tuärj taarb. Pärnaž vuäitt vuäžžad tuärj še jee'res pärnain da piârrjid kuõskki kääzkkõõzzi pääi'k, mä'te pärnaivuä'pstõõggâst, škoou'l'jummuš- da piârvuä'pstõõggâst le'be lää'mes oummi kääzkkõõzzin. Lij tä'rkk, što päaiklaž pärnai da piârrji kääzkkõõzzin šâdd meä'rmeâldlaž obbvuo'tt pärna tuärj jä'rjstummšest.

Peâmmjin sagstõõlât tuärj vuäžžam vuei'ttemvuõđâst da tuärj kõskksaž vuâđđjurddjin. Suin suâvât pärnže uvddum tuärjast da tuärj čõõđ viikkâm häämain. Pärnaž vuässâätt õhttsažtuõjju meä'rmeâldlaž, âkkses da õuddnummšes šiõttlanji.

Peâmmja vää'ldet õhttvuõđ tâ'lles, ko pärnast puä'tte õu'dde õuddnem le'be mättjem va'žžtõõžž le'be tuâjjlažkää'ddest šâdd huõll pärna pue'rrvââjjmest. Peâmmjid uu'det teâđ pärna kuõskki aa'sši kiõtt'tõõllmõõžžâst, teâđai vuäžžmõõžžâst da tõi u'vddmest di peeitast ââ'nnmest⁷⁶. Pärna tuärj täävtõõžž vuei'tet kuâsttâd pue'rmõssân te'l, ko puk vue'ssbeäl vuässâ'tte õhttsažtuõjju. Õuddpeâmmast pärnaž vuäžž suu taarbšem õuddnem da mättjem tuärj suu pue'rmõõžž meâldlanji, hâ't peâmmai jie nji čõnnõõđči õhttsažtuõjju.

Määngsuârglaž õhttsažtuâj ohjjad pärna pue'rmõõžž vuõss-sâjjsažvuõtt. Õhttsažtuâjjvuõ'jjid da vuâđđjurddjid âlgg suâppâd pärnaivuä'pstõõgg, pärnaisuõjjlem, škoou'l'jem- da piârvuä'pstõõgg da jee'res sosiaaltuâim kääzkkõõzzivui'm tõi pooddi väeras, koin sagstõõlât pärna aa'sšin le'be kai'bbjet ve'rğgnii'kki kâssjõõttmõõžž⁷⁷. Määngsuârglaž õhttsažtuâj viiggât čõõđ vuõss-sââ'jest peâmmai miâsttmõõžžin. Õhttsažtuâj tuejje'e'n âlgg jää'kkted teâđai ouddmõõžž da peeitast ââ'nnem kuõskki šiõtlmid⁷⁸.

Õuddpeâmm jä'rjstet še spesiaalpuõccjihääid se'st. Õuddpeâmmnaa'li da puõccjipõõrt le'be jee'res stroi'ttel kõskksaž õhttsažtuâjain ainsmââ'ttet õuddpeâmm juâtkkijummuž pärna vââjjam da vuei'ttem mie'ldd. Jeä'rben lokku vää'ldet pärna staa'laž kõõski seillmõõžž oummivui'm.

Lossânji lää'mes da puõcci pärna vuäi'tte taarbšed kuu'kkuum mättöõlgtõõžž⁷⁹. Tu'mmstõõgg kuu'kkuum mättöõlgtõõžž alttummšest tuejjeet vuõss-sââ'jest õuddâl mättöõlgtõõžž âlggmõõžž. Pärna peâmmjid âlgg u'vdded ju'n ääi'jben teâtt kuu'kkuum mättöõlgtõõžž čõõđ viikkma kuulli aa'sšin. Kuu'kkuum mättöõlgtõ'sse kuulli tu'mmstõõggjin da čõõđ viikkmõõžž vaajtõsmââinai pirr meä'rreet Õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplan vuâđain⁸⁰.

5.3 Tuärj čõõđ viikkmõš õuddpeâmmast

Õuddpiõmmu vuässõõttmõš lij šiõgg vuâđđan pärna õuddnummša, mättjummsa da pue'rrvââjjma. Vaiggâdvuõđid cõõggât oudkiõ'tte pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžživui'm da jee'resnallšem tuâjjnaa'livui'm.

⁷⁵ Õuddpeâmmiläi'kk 2 a § 1. da 10. päi'kk

⁷⁶ Lää'kk sosiaalhuõl ä'sšnee'kk sââ'jest da vuõiggâdvuõđin 11, 14-17 §

⁷⁷ Halltõõžž e'tkkõs ee'ttik-kâdda lää'kken pärnai pei'vvhääidast uvddum lää'ji mu'ttmest da mättmen tõõžž kuulli lää'kken (341/2014) 11 e §, vuâđđõõttmõõžž s. 22-23

⁷⁸ Lää'kk sosiaalhuõl ä'sšnee'kk sââ'jest da vuõiggâdvuõđin 11, 14-17 §

⁷⁹ Vuâđđmätt'tõslää'kk 25 § 2 mom.

⁸⁰ Õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplan vuâđ 2014, lãâkk 5.5 Spesiaal tuärj

Täid ko'lle jee'rab mie'ldd plaanmallaš tuâimmjem jeärummuš, joouki soojlõs mutstõõllmõš da mäittjempirrõõzzi mottmõš. Mää'kkte'mes pei'vjavä'rjstõs da peeivlaž tuâimi ryytmtummuš tuärjje pukid päärnaid.

Päärna tuärj tarbb vuäitt lee'd vuä'nič da occnjaš. Te'l vuäitt ri'jttjed õhttnaž tuärj häämm le'be jä'rjstõõllmõõžž, koivui'm vuäitt vaaktet sõõrgmõõžž mie'ldd da ääi'jeld. Päärnain vue'ss taarbaš jäänab da mie'rrkõõski le'be seämma ääi'j määngaid tuärjjhäämaid tue'rji tiuddeem diõtt.

Õuddpeâmmast päärnže vuei'tet u'vdded tuärj määngnalla. Õuddpeâmm tuâjjnaa'lid da mäittjempirrõõzzid mutstõõlât päärna jii'jjesnallšem taarbi mie'ldd. Tuärjj vuäitt ää'nned se'st jee'resnallšem jä'rjstõõllmõõžžid pedagooglaž beä'lnn, raajõõžž beä'lnn da pue'rrvââjjam tuärjjeem beä'lnn. Pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžž lie õuddmiärkkân spesiaalpäärnaikaardâsu'čtee'l⁸¹ konsultõ'stti le'be põõ'ji uvddum tuärjj, päärna õhttu ohjjummuš, tu'lkkem- da vie'kktemkääžkõõžž di jee'rab veä'kkneävvai di teätt- da saaggtemteknologia äänmõš. Päärna tuärjju vuäitt še kuullâd sie'vvmi da koovi äänmõš le'be muu kiõl da kommunikâsttmõõžž tuärjjummuš. Raajõõžž jä'rjstõõllmõõžž lie jee'rab mie'ldd joouk pä'rnnmeä'r oo'ccummuš di tuâjjlažkää'dd mittu le'be raajõ'sse kuulli čauddmõõžž. Pue'rrvââjjmõõžž tuärjjei jee'res jä'rjstõõllmõõžž lie õuddmiärkkân sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddji u'vddem ohjjummuš da konsultaatio.

Ko tuärj tarbb šâdd päärna vai'gges lää'mesvuõđâst, kõõvâst, õuddnem mângnummšest le'be sosioemotional'laž õuddnummša kuulli tuärj taarbâst, taarbaš päärnaž täujja tiuddäiggsaž, juätkkjeei da samai jii'jjesnallšem tuärj. Tä'l päärnast lie mänggan õuddnem sue'rjest va'žžtõõžž le'be koon-ne sue'rjest samai jõnn tuärj tarbb. Päärna õuddnem da mäittjem tuärjj verddsaz jooukâst kai'bbai plaanmallašvuõđ, spesiaalsilttummuš di vuei'tlvânji jee'resnallšem jä'rjstõõllmõõžžid le'be veä'kkneävvid. Päärnaž taarbaš vie'kk jooukâst tuâimmjummuš, tuâimlaž jerrummuš di ääi'j vuâđđtäädai harjttõõllma. Tä'l tuärjj vuäitt kai'bbjed tuâjjlažkää'dd spesiaalpedagooglaž le'be puõccjihââidlaž siltteem nânummuš le'be määngsuârglaž õhttsažtuâj sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddjivui'm.

Õuddnem, mäittjem da pue'rrvââjjam tuärjjummuš kai'bbai juätkkjeei ta'rkstõõllmõõžž, dokumentâsttmõõžž da ärvvtõõllmõõžž päärna tuärj taarbin da tuâimi vaaiktõõžžin da ri'jttjummušest. Vuõssmõssân ta'rkstõõlât äänmest äärrai tuâimmjemnaa'lid da mäittjempirrõõzzid di tõi šiõttmõõžž päärnže. Ta'rkstõõllâm vuâđald kiõččât, vuei'tet-a täid muu'ttee'l viikkâd čõõđ päärnže pue'rben šiõtti pedagooglaž čauddmõõžžid. Ärvvtõõllâm da tõn vuâđald šõddi tuärj plaanmõõžž vuâđdan lij pue'rr lee'd nokk määngsuârglaž ä'sštobddmõš.

5.4 Päärna õuddpeâmmplan tuärj äi'ggen

Päärna taarbšem tuärjj, tuärjjuâim da tõi čõõđ viikkmõš di tõid kuulli va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâg pijjât pââjas päärna õuddpeâmmplaa'ne. Tõn raajjmest da ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad päärnaikaardâsu'čtel da/le'be spesiaalpäärnaikaardâsu'čtel õhttsažtuâjast jee'res tuâjjlažkää'dd da päärna peâmmjin. Peâmmai da päärna vuâssadvuõđ plaan raajjmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst tuärjjeet. Se'lvvtet tõn, mõõn miõl päärnaž lij da tõn vää'ldet lokku plaan raajee'n da tõn ärvvtõõlee'n (lääkk 1.3).

Tuärj teâuddjummuš kiõččât da plaan ta'rkstet uu'ccmõssân õ'hhtešt ee'jjest. Uvddum tuärj vaaiktemvuõđ älgg ärvvtõõllâd mie'rrkõõski, da plaan älgg mu'tted taarb mie'ldd. Tuâimmjem täävtõõzzid kuâsttmõš älgg pijjât pââjas da täävtõõzzid mu'tted ođđ taarb va'sttee'jen. Plaanâst älgg kuâsttjed, jos tuärj tarbb da tuâim lie puuttâm. Tuärj tarbb kiõččât pâi päärna ää'ljee'n õuddmätt'tõõžžâst. Õuddmätt'tõ'sse vuâssõõtti päärna šõddâm da mäittjem tuärj pirr meä'rreet õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplan vuâđain.

⁸¹ Õuddpeâmmplää'kk 4 a §

Ko päärnaž vuäžž öuddnummša da mättjummsa tuärj, suu öuddpeâmmplaa'ne älgg piijât pääjas lååggast 1.3 kovvuom lââ'ssen täid aa'sšid:

Pedagooglaž da raajöõzz čåuddmõõžž

- mättjempirrõõzzid kuulli čåuddmõõžž
- tuâjjlažkå'dd mittu da joukkraajõ'sse kuulli čåuddmõõžž
- päärna tuärjju kuulli čåuddmõõžž öuddmiârkkân, tuâimmjem jeärummuš, päärna õhttu ohjjummuš, u'cc jooukâst tuâimmjummuš le'be sie'vvmi da koovi âânnmõš
- tu'lkkëem- da vie'kktemkääzkkõõzz di veä'kkneävvai âânnmõš

Tuärj kai'bbjem õhttsažtuâjj da kääzkkõõzz

- õhttsažtuâjj päärna da peâmmjin
- päärna tuärj čõõđ viikkmõõžž va'sttõsvuõđ
- spesiaalä'sštobddji, mâ'te spesiaalpäärnaikaardâsu'čtee'l kääzkkõõzzi âânnmõš
- sosiaal- da tiörvâsvuõttuõl ä'sštobddji u'vddem ohjjummuš da konsultaatio
- vuei'tlvaž jåå'đtummsi jä'rjstõõllmõõžž da va'sttõsvuõđ

Tuärj vuâppmõš da ärvvtõõllmõš

- täävtõõzzi teåuddmõõžž vuâppmõš
- tuärjjuâimi vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõš di ärvvtõõllâmääi'jpoodd.

5.5 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž öuddpeâmmplanâst tu'mmeet da kovveet öuddnem da mättjem tuärj jä'rjstem vue'jj jee'res tuâimmjemhäämain öuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

Pääiklaž öuddpeâmmplanâst kovveet

- öuddnem da mättjem tuärj jä'rjstummuž o'hjeei pääiklaž vuâđđjurddi da vue'jj
- päärna tuärj taarb arvvtõõllma kuulli vue'jj
- tuärj čõõđ viikkmõš öuddpeâmmast: pedagooglaž, raajöõzz da pue'rrvââjjmõõžž tuärjjei jä'rjstõõllmõõžž
- päärna öuddpeâmmplan raajõs da tön raajjma da arvvtõõllma kuulli vue'jj tuärj äi'ğgen
- päärnai da peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâj vue'jj tuärj äi'ğgen
- määngsuârglaž õhttsažtuâjj, va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâgg jee'res tuâimmjee'ji kõõsk tuärj jä'rjstummsäst di tuärj vaaiktõõzzi vuâppmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst
- tuâimmjummuš se'rddempooddin da teâtse'rddma kuulli vue'jj öuddpeâmm äi'ğgen da see'rdee'n öuddmätt'tõ'sse

Pääiklaž öuddpeâmmplanâst meä'rtõõlât tu'lkkëem- da vie'kktemkääzkkõõzzid di veä'kkneävvoid kuulli vaaldšmallaš vue'jjid öuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

6. Vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõõvvi õuddpeâmm

Puk õuddpeâmmast jää'kķtet laa'jjin, suâppmõõžzin da täin vuâđain õuddpiõmmu pijjum takai täävtõõzzid da tuâimmjemvuâđđjurddjid. Täk täävtõõzz da tuâimmjemvuâđđjurddi kue'skķe še vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđneeī õuddpeâmm.

Õuddpeâmm jä'rjsteei vuäitt ta'rjjeed õuddpeâmmkääzzkõõzz, koon vuâđđan lij vaajtõsmäainlaž pedagogikk le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõš. Näkam lie õuddmiârkkân Steiner-, Montessori-, Freinet- da Reggio Emilia -pedagogiikk le'be tiõttum ķiõččmõ'sše vuâđđõõvvi õuddpeâmmkääzzkõs.

Peâmmai va'lljee'n pärnnses vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõõvvi õuddpeâmmkääzzkõõzz, âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što peâmmai vuäžž nokk teâđ tuâimmjummuž kuõskki jii'jjesnallšem täävtõõzzin da äärvain.

6.1 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõõvvi pääiklaž õuddpeâmmplaan vuäitt lee'd jii'jjesnallšem, leša tõt ij vuei't lee'd risttreeidast õuddpeâmm kuõskki lää'jjšeâttmõõžž le'be õuddpeâmmplaan vuâđaivui'm.

Õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmad da kovvad plaanâst tõn lââ'ssen, mâid vuâđđä'sšķee'rjest ääi'jben meä'rreet,

- mõõk lie vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše kuulli õuddpeâmm ärvv-vuâđ, pedagooglaž vuâđđjurddi da čâuddmõõžžid tiuddeeī vuei'nnemkuu'lm
- mõõn nalla täk vuei'nnemkuu'lm puä'tte õu'dde õuddpeâmm tuâimmjemkulttuurâst, tuâjjnaa'lin da pedagooglaž tuâimmjummeest.

7. Tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš õuddpeâmmast

Tuâimmjem ärvvtõõllâm jurddjen lij tuärjjeed õuddpeâmmplää'jj da õuddpeâmmplaanid čõõđ viikkmõõžž di õuddpeâmm õõudâs viikkmõõžž. Õuddpeâmmplää'jj mie'ldd õuddpeâmm jä'rjsteei älgg ärvvtõõllâd u'vddmes õuddpeâmm di vuässõõttâd tuâimmjummses älggbeällsaž arvvtõõllma.⁸² Õuddpeâmm tuâimmjem ärvvtõõllmõõžž älgg lee'd jijstes vuõ'lğgi, plaanmallaš da šõddâd mie'rrkõõski. Ärvvtõõllâm veäkkä õõu'deet õuddpeâmm tää'zz, vuei'net tuâimmjem raavâsvuõđid da kaaggât õu'dde õõu'deemtaarbid da õõu'deet tuâimmjummuž.

7.1 Pedagooglaž tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš

Pedagooglaž tuâimmjem ärvvtõõllâm mie'rren lij õuddpeâmm õõudummuž di pärnai õuddnem da mättjem õuddõõzzi pue'rummuž⁸³. Pääiklaž õuddpeâmmplaan da pärnai õuddpeâmmplaan teâuddmõõžž vuâppmõš, tõi mie'rrkõõski ärvvtõõllmõš da õõudummuž lie vue'ssen tän tuâjast. Õuddpeâmm tuâimmjummuž kiõččât da õõu'deet meersaž tää'zz di jä'rjsteei-, juâggas- da persontää'zz vuei'nnemkuu'lmin.

Meersaž tää'zz ärvvtõõllâm tuâjjan lij tuärjjeed õuddpeâmm jä'rjsteei'jid ärvvtõõllmõõžž da tää'ssvaaldšem kuõskki aa'sšin⁸⁴. Meersaž tää'zz ärvvtõõllmõõžž vie'kkte õuddpeâmm õõudâs viikkmõõžž pääiklanji, vooudlanji da vä'ldkää'ddlanji. Ärvvtõõllâmteâdaid vuei'tet ââ'nned še meeraikõskksaž ve'rddõõllmõõžžâst. Älggbeällsaž ärvvtõõllmõõžž vuei'tet jä'rjsted še jee'res vue'ssbie'li tuejjeem le'be meeraikõskksaž ärvvtõõllmõõžžân.⁸⁵

Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâpp da ärvvtâall mie'rrkõõski õuddpeâmmplaanid da tõi teâuddjummuž jee'res tuâimmjemhäämain. Õuddpeâmm jä'rjsteei tummad jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõõžžâst õnum mõõntõõllâmnaa'li diõtt. Lij tä'rkk, što pääiklaž tu'mmjee'jin, peâmmjin di õuddpeâmm tuâjjlažkää'ddest lij ääi'jtää'zz teätt õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžžâst da tøn tää'zzest. Kõskksaž ärvvtõõllmõõžž õu'dde puättam aa'sšid älgg õlmstâ'tted⁸⁶. Jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõš lij kõskksaž vue'ssen õuddpeâmm jää'dtummses da pääiklanji õõudâs viikkmõõžžâst. Päärnaid da si'jji peâmmjid älgg jä'rjsted vuei'ttemvuõtt mie'rrkõõski vuässõõttâd õuddpeâmm arvvtõõllma⁸⁷.

Tuâjjlažkää'dd täävtõõžž meâldlaž da plaanmallaš jioččärvvtõõllmõš lij kõskksaž sââ'jest õuddpeâmm tää'zz tuõ'll'jummses da õõudummses. Ärvvtõõllâmpäi'kken vuäi'tte lee'd jee'rab mie'ldd tuâjjlažkää'dd vuârrvaaihtõs pärnaivui'm, jooukâst vaaldseei toobdâlm, pedagooglaž tuâjjnääl, tuâimmjem siiskõs le'be mättjempirrõžž.

Persontää'zz ärvvtõõllmõõžž vuâđđan lij õuddpeâmmplää'kk da tõt miârkkšââv pärnai õuddpeâmmplaanid teâuddjem ärvvtõõllmõõžž. Päärna õuddpeâmmplaan teâuddjummuž lij tä'rkk ärvvtõõllâd aainâs õuddâl tøn raajjmõõžž le'be peei'vtummuž. Ärvvtõõllâm õhttvuõđâst pärnaž, peâmmi da tuâjjlažkää'dd smeä'tte beä'lstes, mõõn nalla õõutsââ'jest pââjas pijjum tuâimmjem täävtõõžž da suâppmõõžž lie valddum lokku da

⁸² Õuddpeâmmplää'kk 9 b §

⁸³ Õuddpeâmmplää'kk 9 b §

⁸⁴ Õuddpeâmmplää'kk 9 b §

⁸⁵ Halltõõžž e'tkkõs ee'ttik-kâdda lää'kken pärnai pei'vvhââidast uvddum lää'jj mu'ttmest da mättmen tõõžž kuulli lää'kken (341/2014) 9 b §, vuâđđõõttmõõžž s. 21–22

⁸⁶ Õuddpeâmmplää'kk 9 b §

⁸⁷ Õuddpeâmmplää'kk 7 b §

mõõn nalla tõk lie teâuddjam õuddpeâmm tuâimmjumms̄est. Päärna õuddpeâmmplaan ärvvtõõllmõš lij še vue'ssen päärna mättjem da pue'rrvââjjam tuärjast. Tãn ärvvtõõllâmтуâj kovveet tää'rkben lååggain 1 da 5.

Õuddpeâmmplaan vuâđain, juõ'kk låågg looppâst, käunn'jeei päaiklanji tu'mmeem ää'sš ohjjee päaiklaž plaan raajjmõõžžâst di tøn ärvvtõõllâm plaanumm̄s̄est da čõõđ viikk̄mest. Õuddpeâmm jä'rjsteei taa'rkast õuddpeâmmplaanâs da pue'rad tøn tää'zz da tuâimmjemvuõđ. Lââ'ssen päaiklaž taarb da õõu'deemtuâj puâđõõžž ohjjee ärvvtõõllmõõžž.

7.2 Päaiklanji tu'mmeem ää'sš

Päaiklaž õuddpeâmmplaanâst juu'rdet tää'rkben vuâđain kovvuum õuddpeâmm tuâimmjem ärvvtõõllmõõžž vuâđđjurddjid da vuõ'jjid. Lââ'ssen päaiklaž õuddpeâmmplaanin tu'mmeet da kovveet, mõõn nalla

- õuddpeâmmplaan teâuddjummuž vuâppât, ķiõččât da õõu'deet õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain
- päärnain, peâmmjin da jee'res õhttsažtuâjjvue'ssbie'lin vuâžžum maacctõõžž noorât da ââ'net äu'kk̄en tää'zz tuõ'll'jumms̄est da pue'rums̄est
- ärvvtõõllmõõžž pu'httem kõskksaž aa'sšid õlmstââttet.